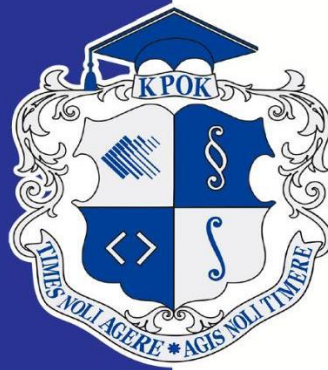

ISSN (Online) 2786-7498

ISSN (Print) 2708-339X

LEGAL BULLETIN

«KROK» UNIVERSITY

Kyiv
2023

ISSN (Print) 2708-339X
ISSN (Online) 2786-7498
DOI 10.31732/2708-339X-2023-08

Legal Bulletin

“KROK” UNIVERSITY

*ВНЗ «Університет економіки та права
«КРОК»*

Issue 2 (8)

Выпуск 2 (8)

Kyiv/Kiїв 2023

The collection of scientific works "Legal Bulletin" is the legal successor of the "Legal Bulletin of the "KROK" University edition (Certificate of the Ministry of Justice of Ukraine of printed mass media KB №24369-14209PR 26.03.2020). In accordance with the order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 886 dated July 2, 2020, the collection of scientific works "Legal Bulletin" is included in the List of scientific professional publications of Ukraine, category "B"

International databases and catalogs indexing publications:

- International Center for Periodicals (ISSN International Centre, Paris);
- CrossRef (DOI:10.31732/2786-7498LB);
- Index Copernicus;
- Google Scholar;
- National Library of Ukraine after V.I. Vernadsky

“Legal Bulletin”: Collection of Scientific Works. “KROK” University. Iss.2 (8). Kyiv. 2023. pp.84.

The eighth issue of the Bulletin contains articles by scientists from «KROK» University, as well as other higher educational institutions. It is designed for scientific and pedagogical workers of higher educational establishments, aspirants, masters, practitioners in the fields of theory and history of state and law, constitutional, administrative, civil, civil procedural, criminal, criminal-procedural, economical, financial, international law, as well as in other problem aspects concerning theoretical and applied researches of the application of law.

*Recommended for printing by Scientific Council of "KROK" University
(protocol №8 14 June 2023)*

*Certificate of State Registration of printed mass media in Ukraine:
KB №24369-14209PR 26.03.2020*

Збірник наукових праць «Legal Bulletin» є правонаступником видання «Правничий вісник Університету «КРОК» (свідоцтво Міністерства юстиції України про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації КВ №24369- 14209ПР від 26.03.2020). Відповідно до наказу Міністерства освіти і науки України №886 від 02.07.2020 р. збірник наукових праць «Legal Bulletin» включено до Переліку наукових фахових видань України, категорія "Б"

Міжнародні бази та каталоги, що індексують видання:

- Міжнародний центр періодичних видань (ISSN International Centre, м. Париж);
- CrossRef (DOI:10.31732/2786-7498LB);
- Index Copernicus;
- Google Scholar;
- Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського;
- Інституційний репозитарій Вищого навчального закладу «Університету економіки та права «КРОК».

«Legal Bulletin»: зб. наук. праць. Вищий навчальний заклад «Університет економіки та права «КРОК». 2 (8). – К., 2023. – 84 с.

Сьомий випуск збірника містить статті науковців Університету економіки та права «КРОК», а також інших закладів вищої освіти і науково-дослідних установ України. Розраховано на науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти, аспірантів, магістрів, фахівців-практиків у галузях теорії та історії держави і права, конституційного, адміністративного, цивільного, цивільно-процесуального, кримінального, кримінального процесуального, господарського, фінансового, міжнародного права, а також з інших питань, пов'язаних з фундаментальними і прикладними науковими дослідженнями з проблем застосування права.

*Рекомендовано до друку Вченою радою Університету економіки та права «КРОК»
(протокол №8 від 14.07.2023 року)*

*Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації:
Серія КВ №24369-14209ПР від 26.03.2020*

Редакційна колегія:

Головний редактор:

Француз А.Й., доктор юридичних наук, професор, проректор з науково-педагогічної роботи (юридична освіта), Вищий навчальний заклад «Університет економіки та права «КРОК»

Відповідальний секретар:

Степаненко Н.В., доктор філософії в галузі права, доцент кафедри теорії та історії держави і права, Вищий навчальний заклад «Університет економіки та права «КРОК»

Члени редколегії:

Міхневич Людмила Володимирівна, доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри конституційного та кримінального права КНЕУ ім. Вадима Гетьмана, Україна

Скоморовський Віталій Богданович, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри теорії та історії держави і права, Вищий навчальний заклад «Університет економіки та права «КРОК», Україна

Француз-Яковець Тетяна Анатоліївна, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри конституційного, міжнародного права та публічно-правових дисциплін Київський інститут інтелектуальної власності та права Національного університету “Одеська юридична академія”, Україна

Палащакова Даніела, доктор хабілітат, професор, професор технічного університету у Кошиці, Словацька Республіка

Дідич Тарас Олегович, доктор юридичних наук, професор, заступник директора з науково-педагогічної роботи (навчальна робота) навчально-наукового інституту права Київського Національного університету імені Тараса Шевченка, Україна

Губська Олена Анатоліївна, доктор юридичних наук, професор, Україна

Корольова Вікторія Вікторівна, кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри державно-правових дисциплін, Вищий навчальний заклад «Університет економіки та права «КРОК», Україна

Stanislaw Leszek Stadniczenko, доктор хабілітат, професор керівник кафедри державного права і прав людини Опольського Університету, м. Ополь, Республіка Польща

Editorial staff:

Editor in Chief:

Anatoliy A.J., Doctor of Law, Professor, Vice-Rector for Scientific and Pedagogical Work (Legal Education), Higher Educational Institution "KROK University of Economics and Law".

Responsible secretary:

Stepanenko N.V., PhD, Associate Professor of the Department of Theory and History of the State and Law, Higher Educational Institution "KROK University of Economics and Law".

Editorial board:

Lyudmila Mikhnevich, Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Constitutional and Criminal Law of KNEU Vadym Hetman, Ukraine

Vitaliy Skomorovsky, Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Theory and History of the State and Law, Higher Educational Institution "KROK University of Economics and Law", Ukraine

Tetiana Frantsuz-Yakovets, Doctor of legal sciences, Professor, Head of the department of Constitutional, International Law and Public Law disciplines, Kyiv Institute of Intellectual Property and Law of the National University "Odesa Law Academy", Ukraine

Daniela Palaščakova, Doctor of Habilitation, Professor, Technical University in Košice, Slovak Republic

Taras Didych, Doctor of Law, Professor, Deputy Director of Scientific and Pedagogical Work (Study Work) of the Educational and Scientific Institute of Law of Taras Shevchenko Kyiv National University, Ukraine

Olena Gubska, Doctor of Legal Science, Professor, Ukraine

Viktoriya Koroleva, Candidate of Legal Science, associate Professor, Professor of the Department of State and Legal Disciplines, Higher Educational Institution "KROC University of Economics and Law", Ukraine

Stanislaw Leszek Stadniczenko, Doctor of Habilitation, Professor, Head of the Department of State Law and Human Rights, Opole University, Opole, Republic of Poland.

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА, ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ ТА ПРАВОВИХ УЧЕНЬ; КОНСТИТУЦІЙНЕ, МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО. ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

<i>Скоморовський В.Б., Сендецький В.Р.</i> Трансформаційні процеси системи судочинства в українських землях після Судової реформи 1864 року	10
<i>Дубовой А.С., Загребельна Н.А.</i> Теоретичні аспекти визначення змісту юридичної відповідальності в системі права	17
<i>Кудін С.В., Старостюк А.В., Мацелик М.О.</i> Антропологічний статус людини в Україні: історико-правове дослідження	24
<i>Гуменюк В.В.</i> Національна свідомість, релігійність та писемність українського населення української далекосхідної республіки	30

РОЗДІЛ 2. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ТА МІЖНАРОДНЕ ПРАВО; ГОСПОДАРСЬКЕ ТА ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

<i>Француз А.Й., Степаненко Н.В.</i> Національно-визвольні змагання італійського народу у творчій спадщині Кирила Трильовського	40
<i>Француз А.Й.</i> Функціонування органів місцевого самоврядування під час правового режиму воєнного стану в місті Києві	46
<i>Биков О.М., Скоморовський В.Б.</i> Становлення та розвиток місцевого самоврядування у зарубіжних країнах	51
<i>Гавриленко О.О., Француз-Яковець Т.А.</i> Відшкодування шкоди, завданої неконституційним нормативно-правовим актом, на підставі ст. 1175 ЦК України: аналіз судової практики	57

РОЗДІЛ 3. ТРУДОВЕ ПРАВО І ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ; АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ, ІНФОРМАЦІЙНЕ, ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО

<i>Шевченко А.Є., Кудін С.В., Косілова О.І.</i> Вплив штучного інтелекту на реалізацію прав і свобод людини і громадянина в Україні	65
<i>Худолей Я.Г., Загребельна Н.А.</i> Захист персональних даних у період дії в Україні правового режиму воєнного стану: загальнотеоретичні аспекти	75

CONTENT

CHAPTER 1. THEORY AND HISTORY OF THE STATE AND LAW, HISTORY OF POLITICAL AND LEGAL DOCTRINES; CONSTITUTIONAL, MUNICIPAL, PHILOSOPHY OF LAW

- Skomorovskyi V.B., Sendetskyi V.R.* Transformational processes of the judicial system in Ukrainian lands after the judicial reform of 1864 10
- Dubovoi A.S., Zahrebelna N.A.* Theoretical aspects of determining the content of legal responsibility in the legal system 17
- Kudin S.V., Starostiuk A.V., Matselyk M.O.* The anthropological status of man in Ukraine: a historical and legal study 24
- Humeniuk V.V.* National consciousness, religion and literacy of the Ukrainian population of the Ukrainian far eastern republic 30

CHAPTER 2. CIVIL LAW AND PROCESS; FAMILY LAW; INTERNATIONAL PRIVATE AND INTERNATIONAL LAW; ECONOMIC AND ECONOMIC PROCEDURAL LAW

- Frantsuz A.Yo., Stepanenko N.V.* National liberation struggles of the Italian people in the creative heritage of Kyrylo Trylovskyi 40
- Frantsuz A.Yo.* The functioning of local self-government bodies during the legal regime of martial law in the city of Kyiv 46
- Bykov O.M., Skomorovskyi V.B.* Formation and development of local self-government in foreign countries 51
- Havrylenko O.O., Frantsuz-Yakovets T.A.* Compensation for damage, caused by an unconstitutional regulatory and legal act, on the basis of art. 1175 of civil code of Ukraine: analysis of court practice 57

CHAPTER 3. LABOR LAW AND SOCIAL SECURITY LAW; ADMINISTRATIVE LAW AND ADMINISTRATIVE PROCESS; FINANCIAL, INFORMATIONAL, LAND LAW

- Shevchenko A.Ye., Kudin S.V., Kosilova O.I.*, The influence of artificial intelligence on the implementation of human and citizen rights and freedoms in Ukraine 65
- Khudoliei Ya.H., Zahrebelna N.A.*, Protection of personal data during the period of martial law in Ukraine: general theoretical aspects 75

**РОЗДІЛ 1. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА, ІСТОРІЯ
ПОЛІТИЧНИХ ТА ПРАВОВИХ УЧЕНЬ; КОНСТИТУЦІЙНЕ,
МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО. ФІЛОСОФІЯ ПРАВА**

УДК 340.12

DOI 10.31732/2708-339X-2023-08-10-16

**ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ СИСТЕМИ СУДОЧИНСТВА В
УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ ПІСЛЯ СУДОВОЇ РЕФОРМИ
1864 РОКУ**

Скоморовський В.Б.,

*доктор юридичних наук, професор Університету «КРОК»,
вул. Табірна 30-32, м. Київ, Україна, 03113,
e-mail: Vskomor@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-1020-2322>*

Сендецький В.Р.,

*аспірант Університету «КРОК»,
вул. Табірна, 30-32, м. Київ, Україна, 03113,
e-mail: Volodsend123@ukr.net
<https://orcid.org/0009-0000-5617-8041>*

**TRANSFORMATIONAL PROCESSES OF THE JUDICIAL SYSTEM IN
UKRAINIAN LANDS AFTER THE JUDICIAL REFORM OF 1864**

Skomorovskyi V.B.,

*Doctor of Law, Professor of «KROK» University,
Tabirna St., 30-32, Kyiv, Ukraine, 03113,
e-mail: Vskomor@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-1020-2322>*

Sendetskyi V.R.,

*post-graduate student of «KROK» University,
Tabirna St., 30-32, Kyiv, Ukraine, 03113,
e-mail: Volodsend123@ukr.net
<https://orcid.org/0009-0000-5617-8041>*

***Анотація.** У статті розкриваються трансформаційні процеси системи судочинства на українських землях після Судової реформи 1864 року. Зазначається, що судова реформа була важливим елементом реформування загальноімперського законодавства середини XIX століття. Вона характеризувалася найбільшою послідовністю серед заявлених тогочасних перетворень загальноімперського законодавства. Її переваги доволі чітко проявилися на фоні судових порядків, що існували у дореформений період. Стверджується, що необхідність реформування судової системи стала об'єктивною потребою часу, адже на території країни існувало надзвичайно широке коло судових інстанцій, підсудність яких часто не була визначена, спостерігався різний порядок судочинства, що у підсумку негативно*

позначилося на процедурі звернення до суду задля захисту своїх прав та інтересів. Наголошується, що проголошені після судової реформи демократичні принципи дали можливість запровадити новий суд, який мав всестановий характер, і був покликаний забезпечити належні гарантії справедливого та неупередженого судового розгляду. Такий принцип мали втілювати судові палати, які запроваджувалися усією територією країни. Зауважується, що на території українських губерній у різний проміжок часу було створено Харківську, Одеську та Київську судові палати. У процесі заснування нових судових інституцій судові палати мали повноваження здійснювати різноманітні види діяльності. Значення судових палат неухильно зростало і поступово вони ставали

суттєвим та ефективним елементом запровадження судових перетворень в країні. Палати проголошувалися апеляційною інстанцією стосовно рішень окружних судів, а також діяли як суд першої інстанції із визначених законом справ. Відзначено, що поряд із судовими палатами діяли мирові суди, які розглядали дрібні цивільні і кримінальні справи та окружні суди, до компетенції яких належали справи, що не відносились до сфери відання мирових суддів та компетенції судових палат. Найвищим судовим органом визначався Сенат. Зазначається, що трансформаційні процеси системи судочинства проходили не завжди злагоджено та зустрічали неабиякі труднощі. Це пов'язувалось насамперед з тим, що окремі території за своїм розвитком та складом були різними, а тому одночасне втілення норм судових статутів у межах цілої країни не видавались можливим. Поставало питання щодо фінансового та кадрового забезпечення реформи, яке на старті судових трансформацій вирішено не було. З огляду на це втілення норм судових статутів суттєво гальмувалося, що часто призводило до неузгодженості діяльності членів судових установ, а також позначалося на ефективності функціонування судових інституцій.

Ключові слова: *судова палата, Судова реформа 1864 р., судові статутути, судочинство, українські губернії.*

Формул: 0, *рис.:* 0, *табл.:* 0, *бібл.:* 10.

Abstract. *The article reveals the transformational processes of the judicial system in Ukrainian lands after the Judicial Reform of 1864. It is noted that the Judicial Reform was an important element of reforming the general imperial legislation in the middle of the 19th century. It was characterized by the greatest consistency among the declared contemporary transformations of the entire imperial legislation. Its advantages were quite clearly manifested against the background of judicial procedures that existed in the pre-reform period. It is argued that the need to reform the judicial system became an objective need of time, because there was an extremely wide range of courts in the country, the jurisdiction of which was often not determined, a different order of judicial proceedings was observed, which ultimately had a negative effect on the procedure of applying to court for the protection of their rights and interests. It is emphasized that the democratic principles announced after the Judicial Reform made it possible to introduce a new court, which had an omnibus character and was designed to provide adequate guarantees of a fair and impartial trial. This principle was to be implemented by court chambers that were introduced throughout the country. It is noted that the Kharkiv, Odesa and Kyiv court chambers were established on the territory of Ukrainian provinces at different times. In the process of establishing new judicial institutions, the judicial chambers had the authority to carry out various types of activities. The importance of court chambers steadily grew and gradually they became an essential and effective element of introducing the Judicial Reforms in the country. The Chambers were declared to be the appellate authority in relation to the decisions of the district courts, and also acted as the court of first instance in cases defined by law. It was noted that, along with the judicial chambers, there were Magistrate Courts, which tried small civil and criminal cases, and district courts, whose competence included cases that did not belong to the scope of the justices of the peace and the competence of the judicial chambers. The highest judicial body in the state was determined by the Senate. It is noted that the transformational processes of the judicial system did not always go smoothly and encountered considerable difficulties. This was primarily due to the fact that individual territories were different in terms of their development and composition, and therefore the simultaneous implementation of the norms of court statutes within the borders of the entire country did not seem possible. There was a question regarding the financial and personnel support of the reform, which was not resolved at the start of judicial transformations. In view of this, the implementation of the norms of judicial statutes was significantly slowed down, which often led to inconsistency in the activities of*

members of judicial institutions, and affected the effectiveness of the functioning of judicial institutions.

Key words: *judicial chamber, Judicial Reform of 1864, judicial statutes, judiciary, Ukrainian provinces.*

Formulas: 0, *fig.:* 0, *tabl.:* 0, *ref.:* 10.

Постановка проблеми. Розбудова сучасної правової держави неможлива без ґрунтового реформування судової системи, створення незалежної судової влади і забезпечення прозорості її функціонування. Дані питання на сьогоднішні становлять неабияку актуальність і викликають жваві дискусії у суспільстві. Подібні процеси вже мали місце в історії української державності, зокрема в період реформування судової системи середини XIX століття. Досвід тогочасних судових трансформацій вважаємо доволі

актуальним у контексті розвитку сучасних демократичних процесів у державі. Цілком закономірно, що у ході модернізації законодавства, необхідно всебічно проаналізувати особливості запровадження тих чи інших норм чи інститутів, умови, в яких приймалися ті чи інші закони, простежити наслідки їх запровадження. Детальний аналіз дозволить уникати раніше допущених помилок і прорахунків та врахувати позитивний досвід минулих епох у процесах реформування сучасної судової системи.

Аналіз останніх досліджень і

публікацій. Даній проблемі присвячували багато уваги відомих сучасних учених, серед яких: О. Гаряга, Ю. Левчук, Н. Лешкович, О. Липитчук, О. Максимов, В. Павелко, В. Панченко, О. Самойленко, О. Таваркіладзе, І. Усенко, А. Француз, В. Шандра та інші. Віддаючи належне зробленому, вважаємо, що дане питання суттєво актуалізується в сучасних умовах та потребує подальшого всестороннього вивчення.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми. Станом на середину XIX століття на території українських земель, що на той час входили до складу Російської імперії, було поширене загальноімперське законодавство. До моменту запровадження реформ у державі спостерігалася системна криза, що охопила практично усі сфери суспільства. Це пояснюється недосконалістю чинної на той час системи законодавства, зокрема у судовій сфері. Судова система імперії уже не відповідала духу часу і потребувала негайних реформ. Керівництво країни почало усвідомлювати необхідність проведення ряду змін, що дозволили б демократизувати судову систему, і хоча б формально наблизити країну до провідних європейських держав того часу. У статті відображено специфіку трансформаційних процесів системи судочинства на українських землях після Судової реформи 1864 року з урахуванням особливостей тогочасної історичної доби.

Метою даної статті є висвітлення трансформаційних процесів системи судочинства на українських землях після Судової реформи 1864 року.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проведення Судової реформи 1864 року стало необхідним елементом тотальних змін тогочасної суспільно-політичної системи. Серед причин, які обумовили запровадження судових трансформацій можемо виокремити: архаїзм законодавчих норм, відсутність кодифікованого законодавства, неефективність і тяглість судового процесу, відсутність авторитет у суду, необхідність гуманізації та

демократизації судочинства в контексті здійснюваних у країні соціально-економічних і політичних трансформацій, відсутність чіткої розмежованості підсудності справ, наявність численних судових інстанцій та видів судових процесів, що збільшували строки розгляду справи у суді, інквізиційний тип кримінального процесу, відсутність змагальності у ході розгляду справи тощо.

Можемо стверджувати, що необхідність проведення судової реформи була очевидною. Вона мала на меті змінити чинну систему судочинства на основі відокремлення суду від адміністрації, доступності судочинства, всестановості, справедливості та рівності усіх перед законом. Доцільність судових трансформацій виражалася також у виданні єдиних кодифікаційних актів, забезпеченні єдиного порядку судочинства для представників усіх станів, гуманізації та демократизації процесу судочинства шляхом змагальності сторін, забезпеченні відкритості і гласності судочинства тощо.

З метою запровадження Судової системи 20 листопада 1864 року були оприлюднені судові статuti, які радикальним чином внесли зміни до системи судів [2, с. 47]. За своєю структурою статuti складалася із чотирьох законодавчих актів: «Заснування судових установлень», «Статуту кримінального судочинства», «Статуту цивільного судочинства», «Статуту про покарання, що накладаються мировими судьями». Таким чином, у результаті запровадження в дію судових статутів мала бути створена нова інституційна структура судочинства, що будувалася на основі адаптації кращих досягнень юриспруденції і судової практики західноєвропейських країн.

Основою для судових статутів стали традиції західноєвропейського законодавства, зокрема відповідні кодекси, які ефективно функціонували на практиці. Таким чином, у судових статутах уперше проголошувалися гарантії прав людини, була ліквідована багатовікова прерогатива царя, що

полягала у контролі за відправленням правосуддя, спостерігалися початки трансформації самодержавства у більш сучасну форму монархії. Судові статuti проголошували ідею самостійності судової влади, рівності громадян перед законом, гласність, змагальність, презумпцію невинуватості.

Відповідно до судових статутів засновувались дві групи судів – мирові суди та загальні судові установи. До компетенції мирових судів належали дрібні цивільні та кримінальні справи [5, с. 121]. До загальних судових установ належали окружні суди, судові палати та касаційні департаменти урядового Сенату. Окружні суди розглядали справи не підсудні мировим судам і не віднесені згідно закону до компетенції судових палат. Судові палати проголошувалися апеляційною інстанцією для тих справ, які розглядалися в окружних судах, а також у якості першої інстанції вони розглядали справи про державні та посадові злочини. Сенат проголошувався найвищим судовим органом в країні [4, с. 444].

Потрібно зауважити, що з метою здійснення судової реформи, територія усієї держави була поділена на окремі судові округи. У кожному із них заснувалася судова палата, окружні суди та мирові суди. Заснування судових палат уважалось надзвичайно важливою складовою усієї судової реформи. З огляду на це держава надзвичайно велику увагу приділяла основоположним засадам їх діяльності. Безпосередня реалізація судової реформи розпочалась з 1866 року, коли у межах імперії було відкрито перші судові палати та створено відповідні судові округи.

Зазначимо, що судова реформа запроваджувалася поступово. Це пояснювалось тим, що окремі території імперії були різні за характером свого розвитку та особливостями територіального місця розташування [3, с. 125]. Реалізація судової реформи суттєво затягувалась, наслідком чого стало запровадження норм судових статутів на околицях імперії часто у видозміненому вигляді. Загалом було

створено 14 судових округів на чолі з судовими палатами. Потрібно відзначити, що територія новостворених судових округів часто зазнавала змін у зв'язку зі створенням нових палат або ж змінами у діяльності уже чинних судових інституцій. У ході реалізації судової реформи судові палати зайняли доволі вагоме місце у чинній судовій системі, а їх створення вважалось важливим етапом на шляху до утвердження авторитету судової влади.

На території українських земель було створено три судові палати: Харківську, Одеську та Київську. Першою губернією, де було введено судові статuti, стала Харківська губернія. 10 січня 1867 р. був підписаний указ імператора Олександра II про введення в дію судових статутів 20 листопада 1864 року в окрузі Харківської судової палати. До його складу на спочатку увійшли: Харківська, Курська, Орловська та Воронежська губернії, Бахмутський і Слов'янський повіти Катеринославської губернії, а також Липецький, Лебединський та Усманський повіти Тамбовської губернії. У межах Харківської губернії було створено Харківський, Ізюмський і Сумський окружні суди. Крім того, до округу Харківської судової палати також належали у різний час Катеринославський, Лубенський, Ніжинський, Полтавський, Стародубський, Чернігівський окружні суди [9, с. 16].

Подальше впровадження судових статутів на території українських земель супроводжувалось створенням 30 червня 1868 року Одеської судової палати. Водночас був сформований округ судової палати, до якого увійшли Херсонська, Таврійська, Катеринославська, а згодом Бессарабська і Подільська губернії. У структурі судової палати було сформовано цивільний та кримінальний департаменти. Юрисдикція судової палати поширювалась на Катеринославську, Подільську, Таврійську, Херсонську та Бессарабську губернії, до яких у різний час належали Катеринославський, Кишинівський, Одеський, Сімферопольський, Таганрозький, Херсонський, Єлисаветградський,

Кам'янець-Подільський і Вінницький окружні суди [8, с. 21].

З 1877 р. в губерніях Південно-Західного краю почали створюватися окружні суди. У серпні 1877 р. уряд видав указ щодо створення тимчасових штатів судових органів, тимчасового розкладу окружних судів і правила введення судових статутів у дев'яти західних губерніях. Указ запровадив ряд заборон щодо участі населення в суді присяжних засідателів. Принципи гласності та змагальності так само були обмежені. Друга інстанція загальних судів на цих теренах – Київська судова палата – була відкрита лише 29 червня 1880 р. [7, с. 216]. У її структурі функціонували два цивільні та один кримінальний департамент. Юрисдикція судової палати поширювалась на окружні суди, які територіально охоплювали Київську, Волинську, Чернігівську та Могильовську губернії, тобто мова йде про Київський, Житомирський, Луцький, Могильовський, Ніжинський, Стародубський, Уманський, Черкаський і Чернігівський окружні суди [1, с. 13].

Згідно із судовими статутами, судову палату очолював старший голова. За своєю структурою вона поділялася на цивільні та кримінальні департаменти та складалася із голови та визначеної штатами кількості членів. Характерно, що при кожній судовій палаті знаходився прокурор з чітко визначеним числом товаришів, які мали працювати під його керівництвом. У зв'язку з тим, що судові палати уособлювались з якісними змінами у системі судочинства того часу, закон висував доволі високі компетенції до посадових осіб. Так на посади чинів судових палат мали бути призначені піддані імперії, які мали вищу юридичну освіту. Членами судових палат призначалися особи, які мали стаж не менше як три роки на посаді не нижче членів і прокурорів окружних судів. Голова судової палати призначався з числа осіб, які мали стаж не менше як три роки на посаді не нижче прокурора або члена палати або ж голови чи товариша голови окружного суду. На посаду товариша прокурора палати

могли бути призначені особи, які мали досвід судової практики не менше як шість років, а на посаду прокурора палати – не менше восьми років. Високі вимоги висувались також і до членів окружних судів. З огляду на це цілком природно, що у ході реалізації норм судових статутів доволі гостро поставало кадрове питання [10, с. 98].

Недостатність кваліфікованих кадрів була перешкодою до запровадження судових статутів для ефективного втілення проголошених реформ [3, с. 131]. Судова реформа потребувала належної кількості осіб, здатних проводити в життя нові судові принципи [7, с. 213]. У колах чиновників того часу чітко усвідомлювалось, що відсутність кваліфікованих кадрів суттєво гальмувала впровадження судової реформи [6, с. 25]. Значна кількість суддів не мала відповідної кваліфікації та досвіду, спостерігалися численні випадки неналежного виконання покладених на них обов'язків.

У ході реалізації судової реформи часто виникала потреба переміщення суддів і чинів прокурорського нагляду. Кадри переводились з одного округу до іншого керуючись доцільністю та необхідністю укріпити штат того чи іншого суду. Влада переміщувала досвідчених членів судових палат, які створювались на початку судової реформи до новостворених судових інституцій. Це призвело до того що за короткий проміжок часу у статусі членів палати та осіб прокурорського нагляду встигла попрацювати значна кількість осіб. У результаті систематичних переміщень чинів судових палат спостерігались певні збої у їх роботі та зниження ефективності їх діяльності. Це пов'язано з тим, що суддям необхідно було адаптуватися в нових умовах та освоїтись з умовами роботи в новому суді.

Запровадження судових статутів супроводжувалось значною кількістю неузгодженостей та організаційних проблем. Справа в тому, що реформа зустрілася з цілим рядом фінансових труднощів по всій території імперії. Передбачених коштів виявилось

недостатньо [6, с. 25]. Нездатність повною мірою фінансово забезпечити проголошені реформи сприяло тому, що судові статuti вводились поетапно і у різний часовий проміжок. Для реалізації норм судових статutів необхідна була наявність відповідного фінансового підґрунтя, тобто передбачення з цією метою значних витрат. Царська казна не могла повною мірою виділити необхідне фінансування, у зв'язку з чим було запропоновано скоротити кількість мирових суддів у кожній губернії. При дільничних мирових суддях мали бути призначені два судові пристави. При мировому з'їзді мав бути секретар і помічник секретаря. Утримання судових інституцій в українських землях було надзвичайно скромним і не відповідало реаліям судових перетворень.

Висновки. Трансформаційні процеси системи судочинства в українських землях після Судової реформи 1864 року мали свою специфіку та особливості. Проголошені в країні принципи гласності, презумпції невинуватості, змагальності, права на захист, які практично почали функціонувати як окремі інститути, виявились дієвими основами судоустрою і судочинства. Незважаючи на проголошені зміни у системі судочинства, реформа зустрілася із рядом суперечностей, які полягали насамперед у вирішенні фінансового і кадрового питань. Дані аспекти особливо чітко проявились вже на початковому етапі реформи, а тому в подальшому часто визначали специфіку її впровадження в державі.

Література:

1. Левчук Ю. М. Київська судова палата в державному механізмі Російської імперії (1880-1917): історико-правове дослідження [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Левчук Юлія Михайлівна; Харків. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. Харків, 2018. 20 с.
2. Липитчук О. В., Лешкович Н. О. Суд і судочинство в Росії після судової реформи 1864 року. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. 2014. № 1. С. 44-54.
3. Максимов О. В. Судова реформа на Правобережжі 1864 р.: фахова дискримінація поляків в умовах «кадрового голоду». *Intermarum*. 2014. № 1. С. 124-139.
4. Павелко В. О. Судова система на українських землях в складі Російської імперії за судовою реформою 1864 року. Актуальні проблеми політики. 2012. Вип. 46. С. 439-446.
5. Панченко В. С. Умови служби мирових суддів як гарантія професійного виконання обов'язків: на прикладі Волинської губернії (1871-1919 рр.). Український історичний журнал. 2014. №2. С. 118- 130.
6. Самойленко О. О. Реалізація судової реформи 1864 року в Україні: етапи і проблеми. Часопис Київського університету права. 2011. № 4. С. 23-27.
7. Судова влада в Україні: історичні витоки, закономірності, особливості розвитку / За редакцією І. Б. Усенка. Київ «Наукова думка». 2014. 502 с.
8. Таваркіладзе О. М. Створення Одеської судової палати як основний елемент Судової реформи 1864 року в Російській імперії. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки. 2020. № 3. Том 31(70). С. 20-24.
9. Француз А. Й., Гаряга О. О. Система правосуддя в українських землях після Судової реформи 1864 р. *Юридична наука*. 2020. № 12(114). С. 13-19.
10. Шандра В. С. Долання кадрового дефіциту під час ліберальних реформ 1860-1870-х рр. : Особливості українських губерній Російської імперії. Український історичний журнал. 2013. № 6. С. 92-111.

References:

1. Levchuk, Yu. M. (2018), "The Kyiv court chamber in the state mechanism of the Russian Empire (1880-1917): historical and legal research": Abstract of Ph.D. dissertation, Law. V. N. Karazin Kharkiv National University. Kharkiv, Ukraine.
2. Lypytchuk, O. V., Leshkovych, N. O. (2014), "Court and judiciary in Russia after the Judicial Reform of 1864", *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. Seriya yurydychna*, vol. 1, pp. 44-54.
3. Maksymov, O. V. (2014), "Judicial Reform on the Right Bank in 1864: professional discrimination against the Polish in conditions of "personnel famine", *Intermarum*, vol. 1, pp. 124-139.
4. Pavelko, V. O. (2012), "The judicial system in the Ukrainian lands as part of the Russian Empire according to the Judicial Reform of 1864", *Aktualni problemy polityky*, vol. 46, pp. 439-446.
5. Panchenko, V. S. (2014), "Conditions of service of Magistrate Judges as a guarantee of professional performance of duties: on the example of Volyn province (1871-1919)", *Ukrayinskyi istorychnyi zhurnal*, vol. 2, pp. 118-130.
6. Samoilenko, O. O. (2011), "Implementation of the Judicial Reform of 1864 in Ukraine: stages and problems", *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*, vol. 4, pp. 23-27.

7. *Judicial power in Ukraine: historical origins, regularities, peculiarities of development (2014) / Edited by I. B. Usenko, Naukova dumka, Kyiv, Ukraine.*
8. *Tavarkiladze, O. M. (2020), "Creation of the Odessa Judicial Chamber as the main element of the Judicial Reform of 1864 in the Russian Empire", Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Seriya: yurydychni nauky, vol. 3, t. 31(70), pp. 20-24.*
9. *Frantsuz, A. Yo., Hariaha, O. O. (2020), "The justice system in Ukrainian lands after the Judicial Reform of 1864", Yurydychna nauka, vol.12(114), pp. 13-19.*
10. *Shandra, V. S. (2013), "Overcoming the personnel deficit during the Liberal Reforms of the 1860s–1870s: Peculiarities of the Ukrainian provinces of the Russian Empire", Ukrayinskyi istorychnyi zhurnal, vol. 6, pp. 92-111.*

Стаття надійшла до друку 05.04.2023 року

УДК 340.1

DOI 10.31732/2708-339X-2023-08-17-23

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИЗНАЧЕННЯ ЗМІСТУ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В СИСТЕМІ ПРАВА

Дубовой А.С.,

аспірант кафедри теорії та історії держави і права
Університету «КРОК»,
вул. Табірна, 30-32, м.Київ, Україна, 03113,
e-mail: dubovoi@i.ua
<https://orcid.org/0000-0002-5313-3187>

Загребельна Н.А.,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри теорії та історії держави і права Університету «КРОК»,
вул. Табірна, 30-32, м.Київ, Україна, 03113,
e-mail: NataliaZa@krok.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0002-3390-7149>

THEORETICAL ASPECTS OF DETERMINING THE CONTENT OF LEGAL RESPONSIBILITY IN THE LEGAL SYSTEM

Dubovoi A.S.,

PhD student of the Department of Theory and History
of the State and Law, "KROK" University
Tabirna St., 30-32, Kyiv, Ukraine, 03113,
e-mail: dubovoi@i.ua
<https://orcid.org/0000-0002-5313-3187>

Zahrebelna N.A.,

Ph.D. in Law, «KROK» University,
Tabirna St., 30-32, Kyiv, Ukraine, 03113,
e-mail: NataliaZa@krok.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0002-3390-7149>

Анотація. У статті проведено всебічний теоретичний аналіз однієї з фундаментальних правових категорій «юридична відповідальність» як соціально-правової доктрини та правил поведінки в соціумі. Виділено та систематизовано сучасні наукові погляди та думки щодо цієї категорії з усіма її варіаціями. Виділено три основні підходи до визначення юридичної відповідальності: негативістський (відповідальність за факт вчинення протиправного діяння), позитивістський (всеохоплюючий в часі), цілісно-правовий (як загальний напрямок розвитку права). Доведено прямиий зв'язок понять відповідальності з необережністю, умислом чи недбалістю правопорушника. Доведено, що інститут відповідальності є фундаментальним механізмом в правовій системі України.

В статті з'ясовано, що будь-яка концепція в праві, так само як і концепція дуалізму при розгляді підходів до визначення юридичної відповідальності, має свої недоліки. Якщо розглядати її лише з одного боку (наприклад, з боку негативізму), то не будуть враховані основоположні виховні моменти поняття «відповідальності». Тобто буде забезпечено лише обов'язок дотримання загальноприйнятих суспільних норм. А він визначає лише мінімальні можливості юридичної відповідальності. Дотримання обов'язку не забезпечує повну правомірну поведінку в суспільстві та створює обсяг форм поведінки, яких необхідно дотримуватися. Тобто підкреслюється, що для реального застосування відповідальності треба не лише «створити» модель правомірної поведінки, а й законодавчо оформити цю модель в правових нормах, законах. Доводиться той факт, що саме узагальнення в правових нормах надає суспільним правилам правомірної поведінки юридичного змісту. Тобто підкреслено дієвість використання дуалістичної моделі при розгляді підходів до визначення юридичної відповідальності для сучасної державно-правової моделі України.

Основною метою статті є узагальнення теоретичних напрацювань вітчизняних науковців у сфері теорії держави й права щодо питання правової природи категорії «юридична відповідальність», а також з'ясування її типологізація основних наукових підходів та концепцій досліджуваної категорії права.

Ключові слова: юридична відповідальність, інститут юридичної відповідальності, соціальна відповідальність, позитивна (перспективна) юридична відповідальність, негативна (ретроспективна) юридична відповідальність, правовідносини, система права.

Abstract. The article provides a comprehensive theoretical analysis of one of the fundamental legal categories "legal responsibility" as a socio-legal doctrine and rules of behavior in society. Modern scientific views and opinions regarding this category with all its variations are highlighted and systematized. Three main approaches to the definition of legal responsibility are distinguished: negativist (responsibility for the fact of committing an illegal act), positivist (all-encompassing in time), holistic-legal (as a general direction of the development of law). A direct connection between the concepts of responsibility and the carelessness, intent or negligence of the offender has been proven. It has been proven that the institution of responsibility is a fundamental mechanism in the legal system of Ukraine.

The article found out that any concept in law, as well as the concept of dualism when considering approaches to determining legal responsibility, has its own shortcomings. If it is considered only from one side (for example, from the side of negativism), then the fundamental educational points of the concept of "responsibility" will not be taken into account. That is, only the obligation to observe generally accepted social norms will be ensured. And it defines only the minimum possibilities of legal responsibility. Compliance with the duty does not ensure fully lawful behavior in society and creates a scope of forms of behavior that must be observed. That is, it is emphasized that for the real application of responsibility it is necessary not only to "create" a model of lawful behavior, but also to legislate this model in legal norms and laws. The fact is proved that it is generalization in legal norms that gives social rules of lawful behavior legal content. That is, the effectiveness of using the dualistic model when considering approaches to determining legal responsibility for the modern state-legal model of Ukraine is emphasized.

The main goal of the article is to generalize the theoretical work of domestic scientists in the field of the theory of the state and law regarding the issue of the legal nature of the category "legal responsibility", as well as to clarify and typologize the main scientific approaches and concepts of the researched category of law.

Key words: legal responsibility, institution of legal responsibility, social responsibility, positive (prospective) legal responsibility, negative (retrospective) legal responsibility, legal relations, legal system.

Formulas: 0, fig.: 0, tabl.: 0, ref.: 15.

Постановка проблеми. Державотворення України в останні десять років базується на євроінтеграційних принципах, що зобов'язує державний менеджмент проводити повне «перезавантаження» всіх гілок влади та інституцій, а також приведення у відповідність з нормами європейського права українського законодавства. Сучасне державотворення, а відповідно й реалізація принципів юридичної відповідальності, не відбуватиметься без оновлення нормативної бази. Цілісність держави можлива за умови гармонізації прав та обов'язків соціуму загалом та окремого індивідууму з рівнем відповідальності за їх порушення. Наявний принцип дихотомії права є визначальним для реалізації положення інституту юридичної відповідальності – загальна рівність перед законом.

Саме юридична відповідальність є основним мірилом правової держави. Вона виступає і як самостійна правова категорія, і як міжгалузєва інституція, що потребує додаткової уваги та розгляду. Питання розкриття цієї дефініції як феномену в праві є досить нерозкритим. Її обов'язково треба систематизувати та модернізувати під сьогоденні правові доктрини, тобто узгодити з правовою дійсністю для підтримки її дієвості та справедливості.

Світова правова доктрина визначає, що для всебічного та раціонального розвитку будь-якого суспільства в ньому повинен панувати та не порушуватися принцип правопорядку. Саме інститут юридичної відповідальності є зв'язувальним елементом між правом та суспільством. Від нього залежить наскільки прийняті в державі нормативно-правові акти відповідають принципам правової справедливості та законності.

Попри сьогоденне існування України в умовах повномасштабної військової агресії та потреби позачергового захисту соціуму та держави від посягань агресора, не треба забувати, що навіть такі умови потребують удосконалення чинного механізму юридичної відповідальності. Це гарантує стабільність в соціумі та сприятиме загальному процвітанню держави загалом.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання актуалізації принципів юридичної відповідальності є традиційно дискусійним серед теоретиків держави та права через її безпосередній вплив на загальну систему права, а також через потребу постійного її вдосконалення.

Внесок в розбудову інституту юридичної відповідальності у своїх

працях зробило багато науковців: С. Алексеев, С. Братусь, В. Василенко, Н. Витрук, О. Скакун, Д. Ліпінський, М. Матузов, О. Мурашин, О. Сунцова, Р. Хачатуров та інші. Всі вони підкреслювали різнобічність та важливість юридичної відповідальності. Їх праці стали фундаментом для подальших наукових напрацювань щодо цього питання.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми. Вітчизняними теоретиками права здійснено декілька спеціальних дисертаційних досліджень, які присвячені дослідженню юридичної відповідальності в праві (роботи М. Терещука, О. Максимюка, А. Маляренка). Проте, з урахуванням того, що в законодавство вносяться постійні зміни щодо наближення та особливостей гармонізації з європейським правом, ця тема потребує подальшого дослідження.

Формулювання цілей статті. Основною метою статті є узагальнення теоретичних напрацювань вітчизняних науковців у сфері теорії держави й права щодо питання правової природи категорії «юридична відповідальність», а також з'ясування та типологізація основних наукових підходів і концепцій досліджуваної категорії права.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття юридичної відповідальності є однією з ключових категорій в системі права. Воно походить від поняття «соціальна відповідальність», що виникає як першоджерело соціальних норм поведінки та моралі, а згодом формалізується та удосконалюється шляхом об'єднання в загальнодержавні правові приписи та норми. Ця категорія є дискусійною. З одного боку, вона є загальною реакцією на дотримання вимог соціуму, а з іншого – є також реакцією на їх порушення із застосуванням заходів примусу з боку держави чи суспільства.

В. Гришук висловлює думку про безпосередній зв'язок між соціальною та юридичною відповідальністю. Він ототожнює їх вважаючи, що юридична відповідальність ввібрала в себе всі властивості соціальної. Проте саме остання вважається базисною та похідною для юридичної

відповідальності [5, с. 43].

Однією з головних ознак сучасної правової держави, на думку Є. Мануйлова, є той факт, що всі її як владні суб'єкти, так і громадяни беруть добровільно на себе обов'язки виступати гарантом виконання приписів поведінки та моральних норм. Завдяки цьому реалізується принцип права на владу та обов'язок відповідати перед державою за наслідки негативного впливу чи за ухилення від здійснення правомірної поведінки [11, с. 6]. Тобто наявність влади пов'язана з готовністю нести відповідальність за дії. А у разі проступку та порушення законодавчо закріплених норм повинна обов'язково наставати, як мінімум моральна відповідальність за замовчуванням, а юридична – за фактом.

Такий принцип затверджено в головному нормативно-правовому акті нашої держави – Конституції України. Стаття 19 підкреслює, що жодну особу не можна примусити до незаконних дій, а держава повинна бути гарантом цього правила і сама діяти лише в межах своїх, законом визначених, повноважень.

На сьогодні в теорії держави і права склався та затвердився дуалістичний підхід до визначення поняття юридичної відповідальності. Розрізняють позитивну відповідальність та протиправну (негативну).

Позитивна відповідальність є почуттям обов'язку дотримуватися норм та правил соціуму. Має заохочувальний характер та не несе негативних наслідків. Негативна ж є державним засобом примусу та реакцією суспільства (санкцією), а також обов'язком прийняти покарання обмеження за вчинене діяння.

Н. Іванчук підкреслює, що відповідальність є комплексним поєднанням прав та обов'язків індивідуумів і зобов'язань державних органів та інституцій для підняття загальної правової культури суспільства. Є «мірою свободи» [3, с. 78]. Існує щільний прямий зв'язок відповідальності з потребою дотримуватися загальноприйнятих норм поведінки та законів природи та суспільства.

Беззаперечною є думка М. Романинець про те, що наявність

дієвого механізму здійснення юридичної відповідальності гарантує стабільність та ефективність загальної системи права.

Юридична відповідальність є обов'язком нести покарання за протиправні дії. Такої думки дотримується О. Мелехін. Він зазначає, що покарання обов'язково застосовується відповідними органами до порушника норм права. Вона, за думкою А. Піголкіної та О. Скакун, є варіацією державного примусу та осудження протиправних дій порушника [10, с. 47].

Однак переважна більшість науковців права, серед яких Н. Вітрук, І. Лукашук, Л. Явич, вважають, що категорію юридична відповідальність вдалося детермінувати лише однобічно. Наразі не існує чіткої практичної доведеності всіх теоретичних надбань, зауважень її загальної теорії.

Окрім цього, слід відзначити, як визначено це поняття у словнику М. Розенталя, «Відповідальність – категорія етики і права, яка відображає особливе соціальне і морально-правове ставлення особи до суспільства (людства в цілому), що характеризується дотриманням норм права і норм моралі». Наукова філологічна українська еліта визначає слово відповідальність як «покладений на когось або взятий на себе обов'язок відповідати за певну роботу, дії, вчинки, слова». Водночас серед суспільства побутує та переважає думка про те, що відповідальність є лише покаранням за вчинення неправомірного діяння, тобто панує негативний підхід. Таке твердження є слухним для кримінального та адміністративного права.

Нечіткість в поглядах теоретиків права оголює наявні прогалини в питанні категорії відповідальності та доводять односторонність деяких наукових думок. Слід взяти до уваги думку, що у випадку розгляду юридичної відповідальності і як покарання за правопорушення, і як міри правомірної поведінки, наслідком стане зменшення впливу й кількості заходів примусу з боку держави, а також збільшення соціальної відповідальності суспільства й зростання загального добробуту держави та кожного її індивідуума.

Однак будь-яка концепція, в тому числі й концепція позитивного права, має свої недоліки й винятки. При її однобічному використанні дещо нівелюється саме поняття відповідальності. Мається на увазі, що обов'язок дотримання загальноприйнятих суспільних норм формує лише «необхідний мінімум» юридичної відповідальності. Жоден обов'язок не зможе забезпечити повну правомірну поведінку в суспільстві. Він лише сформує положення, яких треба дотримуватися без уточнення їх правової доцільності та дійсно законності. А задля закріплення статусу позитивної юридичної відповідальності як реальної та дієвої необхідно, за думкою М. Матузова, закріплювати правовий статус соціальних норм поведінки в писаних правових статтях. Це наповнить їх юридичним змістом [7, с. 214].

Однак, написання законів не гарантує їх дотримання усіма суб'єктами права. Тому позитивізм в питанні юридичної відповідальності не може повноцінно існувати без заходів впливу з боку держави у випадку порушення цих норм. Цей факт підтверджує дуалізм відповідальності, а розподіл на позитивну чи негативну складову є лише ознакою видовості форм та способів її реалізації. Звідси можна зробити висновок про те, що за умови недотримання суб'єктами своїх обов'язків перед суспільством, з одного боку до нього будуть застосовані заходи державного впливу за скоєне (тобто негативізм), а іншого боку цей факт ніяк не призведе до застосування щодо нього форм позитивного підходу, тобто форма його відповідальності буде не юридична, а лише негативно юридична.

Прихильником дуалістичної форми категорії «юридична відповідальність» є також М. Строгович, який розглядає її не лише як наслідок вчинення правопорушення. Він вважає відповідальність ставленням особи до її обов'язків та розуміння наслідків у формі санкцій чи покарань.

В той самий час, за висловлюваннями П. Недбайла, для індивідуума роль позитивної відповідальності підвищується вже на

етапі вступу до виконання ним своїх обов'язків. Вона відображає неформальний зв'язок громадянина з державою, яка вимагає від нього не лише виконання своїх обов'язків, а й зобов'язує дотримуватися державних приписів та законних заборон.

Юридична відповідальність, за словами О. Бондарева, є лише позитивною. Вона є якістю суб'єкта та мірою її активної правомірної поведінки. Вона показує внутрішнє ставлення індивідуума до соціально активної поведінки, встановленої нормами права чи зразковими прикладами такої поведінки. Також вона є мірилом емоційної оцінки індивідуума до своїх дій з позиції «взірців».

В. Єлеонським підкреслюється нормативність юридичної відповідальності, тобто те, що її першоджерелом виступають саме норми законів та підзаконних нормативно-правових актів. А заходи державного примусу є рушійною силою позитивної юридичної відповідальності.

Не слід забувати, що окрім санкцій в правовій обоймі юридичної відповідальності є також заходи заохочення за дотриманням соціумом своїх обов'язків. Вони, за думкою О. Малька, виступають дієвим «стимулом» для подальшого встановлення та утвердження нової моделі правової поведінки.

На відміну від позитивістів, апологети негативного підходу до визначення юридичної відповідальності навпаки заперечують нормативність позитивної відповідальності. Вони стверджують, що заохочення не може мати процесуально закріпленої форми. Однак, тут можна не погодитися з цим твердженням, адже державне заохочення все ж таки має процесуальну форму. Прикладом є надання державних нагород, присвоєння чергових та почесних звань та категорій для тих, хто виконує свій обов'язок щодо дотримання норм правомірної поведінки суспільства та держави.

Для негативістів державний примус є правомірним та єдино можливим варіантом дотримання усіма норм права та засобом досягнення мети юридичної

відповідальності. Не слід нехтувати ще одним фактором впливу – суспільним осудом порушника. Він, на думку В. Кудрявцева, є способом переосмислення та перевиховання порушника, а також каталізатором подальшої правомірної поведінки в майбутньому. Це ще раз підкреслює, що ретроспективна відповідальність та позитивна відповідальність взаємно доповнюють одна одну й у симбіозі є повноцінною юридичною відповідальністю.

Загалом дуалізм відповідальності виходить з таких суджень:

- вона є багатогранною категорією;
- виконує охоронну та регулятивну функції;

- має нормативно закріплену форму – приписи, що повинні формувати загальні правила поведінки з боку суспільства та держави;

- відповідальність повинна продукувати у порушника «іммунітет» щодо подальшої правомірної поведінки.

Вважаємо, що саме державний примус є спонукаючим фактором для особи при виконанні своїх обов'язків. Примус фактично з'являється вже на етапі пропису в нормах права, а її «подих» відчувається ще в момент дії суспільної моралі.

Це ще раз доводить дуалізм позитивної та негативної відповідальності, а також те, що через поєднання примусу із мораллю реалізується повнота категорії «юридична відповідальність». Можна також стверджувати, що позитивна відповідальність застосовується на рівні керівників структур та організацій, а негативна – на рівні державних органів. Наслідками використання позитивної відповідальності є надання премій, оголошення подяк чи кар'єрне зростання індивідуума, а негативної відповідальності – штрафи, заборони та обмеження.

Однак багато науковців вважають позитивну модель архаїстичною та штучною. До їх когорти належить А. Шульга, який вважає позитивну відповідальність пережитком радянської системи права, і лише доктринальною та теоретичною, а не практичною й дієвою [14, с. 58]. З цим можна погодитися, проте не цілком, адже навіть в цьому

випадку цей вид відповідальності має місце в системі права.

Категорія «юридична відповідальність» є інституціональною та охоплює різні субінституціональні підкатегорії. За думкою С. Новікова, взаємодія норм права із заходами державного впливу створює плацдарм для закріплення правопорядку через застосування примусу, а також майбутнього попередження наступних протиправних діянь [15, с. 16]. Державний примус забезпечує охорону та безумовне виконання норм права, бо саме санкції норм є тією силою, яка стримує або попереджує в майбутньому правопорушення.

Теоретики права виділяють певні ознаки юридичної відповідальності (за А. Піголкіним): застосовується за вчинене правопорушення, є засобом державного впливу на порушника, формалізована в нормах права, виражається у вигляді негативних наслідків на правопорушника. Цей перелік не є вичерпним. К. Волинка доповнює його тим, що юридична відповідальність додатково здійснюється виключно органами та посадовцями державного апарату [5, с. 8].

Всі теоретики схильні вважати, що досліджуваній категорії права притаманні деякі принципи, тобто система керівних положень, що забезпечують розвиток інституту юридичної відповідальності. Так, А. Колодій наділяє її універсальністю, правовою значущістю та загальною імперативністю. Притаманні їй також і загальноправові принципи: справедливість, законність, гуманізм, обґрунтованість та інші [6].

Такий стан речей з дуалізмом категорії юридичної відповідальності вказує на факт її вагомості для загальної системи права, є певним її фундаментом. За думкою Г. Волинки, юридична відповідальність породжується державою з відносин соціального-майнового характеру при порушенні нормативних актів. А О. Зайчук вказує на її державний характер та владно-правовий зміст [14, с. 221]. Юридична відповідальність базується на волі й глузді законодавця як свідомого творця права держави.

У своїх працях Н. Гураленко

ототожнює юридичну відповідальність з юридичним обов'язком за скоєне правопорушення. Розкриває дуалізм принципів «добровільності-примусовості». Тобто, якщо особа усвідомлює причину накладених санкцій та розуміє наслідки своєї протиправної діяльності, вона підпадає під принцип добровільності.

Сучасний стан справ в теорії юридичної відповідальності характеризується саме негативізмом. Так І. Аземша вважає, що лише «несприятливі наслідки у вигляді обмежень, санкцій та майнових позбавлень» можуть повноцінно убезпечити соціум від зростання рівня та кількості правопорушень [1, с. 56].

Загалом, вважаємо, що принцип дуалізму юридичної відповідальності є найбільш доцільним та прийнятним для України. Відповідальність – це безперечно негативна протиправна поведінка, але й також безвольової реакції індивідуума на протиправну поведінку неможлива добровільність у виконанні обов'язків, що закріплені в нормах законів.

Висновки. Для узагальнення викладеного слід зазначити, що юридична відповідальність є самостійною правовою категорією та обов'язком стрижневим елементом правової системи. Регулює більшість правовідносин як окремо в певній галузі права, так і на міжгалузевому рівні. Здійснюється вона завдяки державним органам та посадовим особам на основі норм, що попередньо закріплені в нормативно-правових актах.

Ефективне суспільство повинно мати впорядковану систему норм. Саме вони встановлюють рівень правомірної поведінки та підкреслюють негативні наслідки за їх порушення.

Протягом останніх десятиліть змінювалися підходи до розуміння юридичної відповідальності. Але на сьогодні базовим є дуалістичний підхід до відповідальності у правовій доктрині. Не існує єдиної думки щодо цього питання серед науковців. Але більшість вчених вважають юридичну відповідальність системою норм і постулатів, за допомогою яких в країні стабілізується правопорядок, а самі

норми виступають превентивним засобом застосування покарань до правопорушника. Однак не слід забувати,

що юридична відповідальність є не тільки в нормах права, а й в морально-етичних суспільних правовідносинах.

Література:

1. Аземша І. Б. Юридична відповідальність: сучасні погляди, дискусії та концепції. Часопис Київського університету права. 2010. № 2. С. 54-57.
2. Берлач Н. А. Перспективи розвитку позитивної юридичної відповідальності в демократичному суспільстві. Форум права. 2012. № 1. С. 77-81
3. Бусел В. Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Київ, 2001. 1440 с.
4. Грищук В.К. Негативна (ретроспективна) юридична відповідальність та її підстави. Університетські наукові записки. 2012. № 4. С.5-13.
5. Грищук В. К. Соціальна відповідальність : навч. посіб. Львів, 2012. 152 с.
6. Загальна теорія держави і права : підруч. для студентів юрид. ВНЗ. М.В. Цвік, О.В.Петришин, Л.В. Авраменко та ін., за ред. М.В. Цвіка, О.В. Петришина. Харків, 2009. 584 с.
7. Задніпряна М.Ю. Сучасні аспекти та критерії поділу принципів юридичної відповідальності. Порівняльно-аналітичне право. № 4. 2014. С. 20-33.
8. Зимовець А. В. До питання про особливості конституційно-правового закріплення принципу взаємної відповідальності держави і людини. Форум права. 2008. № 1. С. 157-163.
9. Іванова О. І. Юридична відповідальність як різновид соціальної відповідальності. Вісник Академії адвокатури України. 2012. № 3 (25). С. 21-26.
10. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: підручник. 2-ге видання. К.: Алерта, 2010. С. 133-135.
11. Мануйлов Є. М. Соціальна відповідальність особистості у правовій державі. Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». 2013. № 4 (18). С. 3-8.
12. Новіков Д.О. Місце правової герменевтики в методології юридичних досліджень та юридичній аргументації. Юридичний науковий електронний журнал. № 7. 2021. С. 15-18.
13. Олійник А.К. Юридична відповідальність (принципи, види, функції та мета). Міжнародна поліцейська енциклопедія. Вид. дім «Ін Юре». Т. 1. 2003. 1057 с.
14. Оніщенко Н.М., Зайчук О.В. Теорія держави і права: академічний курс (підручник). Київ: Юрінком Інтер. 2008. 688 с.
15. Очкаляс Д.К. Природа та структура теоретичної науки про юридичну відповідальність. Підприємництво, господарство і право. № 1. 2021. С. 193-201.

References:

1. Azemsha I. B. (2010). Legal responsibility: contemporary views, debates and concepts. Chasopys Kyivskoho universytetu prava, vol. 2. pp. 54-57.
2. Berlach N. A. (2012). Prospects for the development of positive legal responsibility in a democratic society. Forum prava, vol.1. pp. 77-81.
3. Busel V. T. (2001). A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language. P. 1440.
4. Hryshchuk V.K. (2012). Negative (retrospective) legal responsibility and its grounds. Universytetski naukovi zapysky, vol. 4. pp. 5-13.
5. Hryshchuk V. K. (2012). Social responsibility: educational manual. P. 152.
6. Tsvik M.V., Petryshyn O.V., Avramenko L.V. (2009). The general theory of the state and law: textbook for law university students. P. 584.
7. Zadnipriana M. Yu. (2014). Modern aspects and criteria for dividing the principles of legal responsibility. Porivnialno-analitychne pravo, vol. 4. pp. 20-33.
8. Zymovets A. V. (2008). On the issue of peculiarities of the constitutional and legal consolidation of the principle of mutual responsibility of the state and man. Forum prava, vol. 1. pp. 157-163.
9. Ivanova O. I. (2012). Legal responsibility as a type of social responsibility. Visnyk Akademii advokatury Ukrainy, vol. (25). pp. 21-26.
10. Skakun O.F. (2010). Theory of the state and law: textbook. 2-nd edition. pp. 133-135.
11. Manuilov Ye. M. (2013). Social responsibility of the individual in the legal state. Visnyk Natsionalnoho universytetu «Iurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho», vol. 4 (18). pp. 3-8.
12. Novikov D.O. (2021). The place of legal hermeneutics in the methodology of legal research and legal argumentation. Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal, vol. 7. pp. 15-18.
13. Oliinyk A.K. (2003). Legal responsibility (principles, types, functions and purpose). Mizhnarodna polityeyska entsyklopediia. vol. 1. P.1057.
14. Onishchenko N.M., Zaichuk O.V. (2008). Theory of the state and law: academic course (textbook). P. 688.
15. Ochkolias D.K. (2021). The nature and structure of the theoretical science of legal responsibility. Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo. vol. 1. pp. 193-201.

Стаття надійшла до друку 25.04.2023 року

АНТРОПОЛОГІЧНИЙ СТАТУС ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ: ІСТОРИКО-ПРАВОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

Кудін С.В.,

доктор юридичних наук, професор,
Державний податковий університет
вул. Університетська, 31, м. Ірпінь, Україна, 08200,
[e-mail: kudinsv1971@gmail.com](mailto:kudinsv1971@gmail.com)
<https://orcid.org/0000-0003-1396-3212>

Старостюк А.В.,

кандидат юридичних наук, доцент,
Державний податковий університет
вул. Університетська, 31, м. Ірпінь, Україна, 08200,
[e-mail: allastarostyuk@gmail.com](mailto:allastarostyuk@gmail.com)
<https://orcid.org/0000-0002-9750-7961>

Мацелик М. О.,

кандидат юридичних наук, доцент,
Державний податковий університет
вул. Університетська, 31, м. Ірпінь, Україна, 08200,
[e-mail: macelyk50@ukr.net](mailto:macelyk50@ukr.net)
<https://orcid.org/0000-0002-5281-45621>

THE ANTHROPOLOGICAL STATUS OF MAN IN UKRAINE: A HISTORICAL AND LEGAL STUDY

Kudin S.V.,

Doctor of Law, Professor,
State Tax University
Universytetska st., 31, Irpin, Ukraine, 08200,
[e-mail: kudinsv1971@gmail.com](mailto:kudinsv1971@gmail.com)
<https://orcid.org/0000-0003-1396-3212>

Starostiuk A.V.,

PhD in Law, Associate Professor,
State Tax University
Universytetska str., 31, Irpin, Ukraine, 08200,
[e-mail: allastarostyuk@gmail.com](mailto:allastarostyuk@gmail.com)
<https://orcid.org/0000-0002-9750-7961>

Matselyk M.O.,

PH.D. in Law, Associate Professor,
State Tax University
Universytetska str., 31, Irpin, Ukraine, 08200,
[e-mail: macelyk50@ukr.net](mailto:macelyk50@ukr.net)
<https://orcid.org/0000-0002-5281-45621>

Анотація. У статті розглядаються питання антропологічного статусу людини в Україні. Підкреслюється, що ефективний процес розбудови України як демократичної та правової держави знаходиться у нерозривному взаємозв'язку з подальшими зусиллями вчених щодо дослідження питань антропологічного та аксіологічного характеру, що сприятиме впровадженню в життя конституційного положення про визнання людини найвищою соціальною цінністю. Антропологічний статус людини в Україні розглядається у взаємозв'язку з аксіологічним

підходом праворозуміння та ментальними особливостями, які були характерні для людини радянського суспільства. Наголошується, що державоцентристська спрямованість розвитку права створювала основу для розуміння правового статусу людини з позицій класового підходу, що знайшло своє відображення в Конституції УСРР 1919 року та в Конституції УСРР 1929 року, а формальне скасування зазначеного підходу щодо прав особи в Конституції УРСР 1937 року (розділ «Основні права й обов'язки громадян») існувало паралельно з фактичним масштабним обмеженням прав людини за класовою ознакою, посиленням діяльності радянського карального апарату та радянських органів державної безпеки, застосуванням до осіб позасудових репресій, створенням розгалуженої системи неконституційних органів (Особливої комісії з адміністративної висилки при НКВС УСРР (1922-1924 рр.), Особливої наради при Колегії ДПУ УСРР (1924-1934 рр.), Судової трійки при Колегії ДПУ УСРР (1929-1934 рр.), трійки при місцевих органах ДПУ УСРР для проведення примусової колективізації та виселення українського селянства, трійки та особливі трійки при місцевих управліннях НКВС УРСР (1935-1938 рр.)). Зауважується, що державоцентристська політика радянської влади щодо розвитку права, масове порушення фундаментальних прав людини, нехтування її правами та свободами сприяло формуванню ментальних особливостей, які були притаманні радянській людині та радянському суспільству в цілому, що негативно позначилося і на правовому статусі жінки, в якому переважали обов'язки і відповідальність над правами та свободами.

Ключові слова: право, рівність прав, судова система, органи НКВС-МВС, каральні органи, правоохоронна система.

Формул: 0, рис.: 0, 0 табл.: 0, бібл.: 9.

Abstract. The article examines the issue of the anthropological status of a man in Ukraine. It is emphasized that the effective process of building Ukraine as a democratic and legal state is inextricably linked with the further efforts of scientists to research issues of an anthropological and axiological nature, which will contribute to the implementation of the constitutional provision on the recognition of man as the highest social value. The anthropological status of a person in Ukraine is considered in relation to the axiological approach of legal understanding and mental features that were characteristic of a person in Soviet society. It is emphasized that the state-centered orientation of the development of law created a basis for understanding the legal status of a person from the standpoint of a class approach, which was reflected in the Constitution of the Ukrainian SSR of 1919 and the Constitution of the Ukrainian SSR of 1929, and the formal abolition of the mentioned approach to the rights of the individual in the Constitution of the Ukrainian SSR of 1937 (chapter "Basic Rights and Duties of Citizens") existed in parallel with the actual large-scale restriction of human rights on the basis of class, the strengthening of the activities of the Soviet penal apparatus and Soviet state security bodies, the application of extrajudicial repression to persons, the creation of an extensive system of unconstitutional bodies (the Special Commission on Administrative Expulsion at the NKVD of the Ukrainian SSR (1922-1924), a special meeting at the Collegium of the DPU of the Ukrainian SSR (1924-1934), the Judicial Triyka at the Collegium of the DPU of the Ukrainian SSR (1929-1934), the troika at local bodies of the DPU of the Ukrainian SSR for the purpose of forced collectivization and eviction of the Ukrainian peasantry, triykas and special triykas under the local administrations of the NKVD of the Ukrainian SSR (1935-1938)). It is noted that the state-centric policy of the Soviet government regarding the development of law, the massive violation of fundamental human rights, the neglect of its rights and freedoms contributed to the formation of mental characteristics that were inherent in the Soviet person and Soviet society as a whole, which negatively affected the legal status of women, in which women prevailed duties and responsibilities over rights and freedoms.

Keywords: right, equality of rights, judicial system, organs of NKVS-MVS, punitive organs, law-enforcement system.

Formulas: 0, fig.: 0, tabl.: 0, ref.: 9.

Постановка проблеми. Процес розбудови України як демократичної та правової держави зумовлений багатьма чинниками, першочергове значення серед яких належить питанням антропологічного і аксіологічного характеру, а також їх відображення на рівні функціонування правового життя суспільства. Ефективний процес реалізації прав і свобод людини та громадянина передбачає врахування ціннісної складової та звернення до проблем, які мають історичне коріння.

Актуальність теми дослідження. Рівень реалізації прав людини та діяльність держави щодо захисту прав людини відзначається науковою актуальністю і є показником втілення в життя фундаментальних правових цінностей, якісного процесу функціонування та

розвитку правової системи суспільства, здійснення національної політики спрямованої на захист державного суверенітету, територіальної цілісності та національних інтересів України.

Стан дослідження. Проблематика розуміння цінностей не є новою для сучасної науки. Питанням теоретичного осмислення ціннісної характеристики права та ролі людини щодо процесу його формування присвячені наукові праці таких вчених як: В.С. Бігун, С.В. Бобровник, П.П. Гайденко, К.В. Горобець, В.В. Дудченко, В.П. Землюк, А.А. Козловський, М.І. Козюбра, С.В. Кудін, Н.М. Онищенко, А.В. Старостюк, А.Є. Шевченко, В.М. Шаповал та ін. Водночас проблема соціально-аксіологічного статусу людини в Україні з позицій історично-

правової ретроспективи потребує подальшої уваги зі сторони науковців.

Метою і завданнями статті є з'ясування сутності антропологічного статусу людини в Україні з позицій правової аксіології та домінуючого підходу праворозуміння.

Виклад основного матеріалу. Дослідження питань антропологічного статусу людини в Україні нерозривно пов'язано з сутнісною характеристикою аксіологічного підходу щодо пізнання права, в основу якого покладено «визнання людини найвищою соціальною цінністю та визнання права цінністю, формою відображення і способом втілення людських цінностей. Застосування цього підходу дозволяє встановити, що закономірністю формування, прояву й розвитку ціннісних властивостей відношення людини та права є розвиток і поступальне здійснення гуманістичної природи права. Одним із проявів такого здійснення є поступ як філософсько-правової та політико-правової думки, так і політико-правової практики у напрямі визнання й утвердження людини найвищою соціально-правовою цінністю» [1, с. 4].

Підкреслюючи значущість аксіологічного підходу до пізнання права, ми одночасно визнаємо факт існування й інших поглядів та думок щодо праворозуміння, що обумовлено складністю самого права як явища соціальної дійсності. Однак варто зазначити, що тривалий час в юридичній науці домінувала думка щодо розуміння права як атрибута держави і, як наслідок, визнання важливості позитивістського типу праворозуміння, який на сьогоднішній день звинувачують «у зневажливому ставленні до прав людини, які вона набуває за «велінням» держави. У цій тезі простежується ставлення до людини як до підкореного владою об'єкта, а не як до вільної особистості. Тобто завжди існували крайні форми легізму, які вважаються тоталітарним праворозумінням (прикладом є праворозуміння колишнього Радянського Союзу, особливо у 30-х роках минулого століття, а також фашистської Німеччини)» [2, с. 175].

Державоцентристська спрямованість позитивістського типу праворозуміння не могла не позначитися на соціально-правовому статусі людини. Людина «за

концепціями юридичного позитивізму є не активним учасником процесу правотворення, а його об'єктом, міра поведінки якому нав'язується ззовні. Звідси, право розглядається виключно як зовнішній регулятор суспільних відносин. Людині ж по суті відводиться роль спостерігача за правотворчими процесами та виконавця встановлених державою норм. Такий підхід до відносин права і людини принижує людську гідність, перетворює людину, в кращому випадку, на «суб'єкта права», тобто учасника правовідносин, які знову-таки виникають на основі встановлених державою норм, є їхнім наслідком» [3, с. 46].

Державоцентристська спрямованість розвитку права створювала підґрунтя для розуміння правового статусу людини з позицій класового підходу, що знайшло своє відображення як в Конституції УСРР 1919 року, так і в Конституції УСРР 1929 року. І лише Конституція УРСР 1937 року формально скасувала зазначений підхід щодо прав особи, а у розділі «Основні права й обов'язки громадян» усі громадяни наділялись широким переліком громадянських, політичних, соціальних, економічних і культурних прав незалежно від соціального походження. Однак, фактично масштабні обмеження прав людини за класовою ознакою тривали [4].

Реалізація положень класової доктрини у сфері правового статусу людини підсилювалась діяльністю радянського карального апарату та радянських органів державної безпеки, які були наділені партійно-державним керівництвом правом застосування до осіб позасудових репресій, що у подальшому призвело до створення розгалуженої системи позасудових неконституційних органів, а саме: Особливої комісії з адміністративної висилки при НКВС УСРР (1922-1924 рр.), Особливої наради при Колегії ДПУ УСРР (1924-1934 рр.), Судової трійки при Колегії ДПУ УСРР (1929-1934 рр.), трійки при місцевих органах ДПУ УСРР для проведення примусової колективізації та виселення українського селянства, трійки та особливі трійки при місцевих управліннях НКВС УРСР (1935-1938 рр.) [4].

Масове порушення фундаментальних прав людини, нехтування її правами та свободами сприяло

формуванню ментальних особливостей, які були притаманні радянській людині та радянському суспільству в цілому, а домінування інтересів суспільства над інтересами особистості породжувало втрату віри в соціальну справедливість серед переважної більшості громадян.

Цілеспрямована державна політика щодо прищеплення комуністичних цінностей не могла не відобразитися і на формуванні характерних рис жителів УРСР, серед яких можна виокремити наступні: «майже повна відсутність усвідомлення себе суб'єктом історії, господарем власної долі; політичний нігілізм; меншовартість; конформізм; маргінальність; байдуже ставлення до своїх громадсько-політичних прав; амбівалентність (розщеплення особистості, двоїстість); безапеляційний послух владі і керівництву; життя за принципами «моя хата скраю...», «тихіше їдеш – далі будеш» і т. п.; патерналізм; скептично-недовірливе ставлення до авторитетів і лідерів; низький рівень політичної культури, політична обмеженість. Значній частині населення були властиві соціальна апатія, пасивність, пристосуванство, ставлення до політичних дій як до формальних ритуалів, правовий нігілізм» [5, с. 12].

Значущим, на нашу думку, є дослідження проявів радянської ідентичності на Півдні України (Запорізька, Миколаївська, Херсонська та Одеська областях), яке здійснила Т. Молдавська. Відтворена нею система цінностей «радянської людини» включала: оцінку радянського ладу як порядку, дисциплін, «сильної руки»; прийняття політичного терору як даності, без якої не може існувати країна; різкі негативні оцінки демократії та свободи слова; негативне ставлення до актуалізації тем Голодоморів, Другої світової війни, репресій; виправдання існування блату, кар'єризму, бюрократизації; чіткі патерналістські очікування від держави та керівництва [6].

Державоцентристська спрямованість розвитку права та ментальні особливості, які були притаманні радянській людині негативно позначилися на всіх різновидах правового статусу. Особливу увагу в межах нашого дослідження варто звернути на правовий статус радянської жінки,

соціальна цінність якої полягала у необхідності поєднання виконання трудових обов'язків з функцією материнства, спрямованістю на забезпечення зростання кількості населення країни.

Однак, як свідчить сімейне законодавство СРСР, правовий статус жінки не відобразив дбайливого ставлення держави до цієї категорії осіб. Так, наприклад, відпустка у зв'язку з вагітністю складала лише 56 днів до пологів і 56 днів після, що було пов'язано з необхідністю використовувати виробничу працю жінки на рівні з чоловіками. Лише у 1980-х роках відпустка по догляду за дитиною була збільшена до моменту досягнення нею півтора року, але без збереження заробітної плати.

Таким чином, прагнучи забезпечити зростання кількості населення, радянська держава одночасно посилювала свою роботу щодо забезпечення повної зайнятості жінок на виробництві. За таких умов не залишалось часу для відновлення фізичних сил, належного догляду та виховання дітей. Окрім того, надаючи пріоритет лише сім'ї, жінка зазнавала осуду з боку держави і суспільства.

Не вдаючись до детального аналізу правового статусу радянської жінки, що має бути предметом окремого наукового дослідження, можна відразу помітити перевагу в ньому обов'язків і відповідальності над правами та свободами.

В сучасних умовах, продовжуючи здійснювати імперську політику, Російська Федерація демонструє зневажливе ставлення до прав і свобод як власних громадян, так й громадян інших країн, стверджуючи існування не сили права, а права сили. Підтвердженням цьому є повномасштабне вторгнення Росії на територію України, яке відбулося 24 лютого 2022 року, надавши питанням захисту прав та свобод людини і громадянина надзвичайної гостроти.

Заперечення цінності людини та її життя, сприйняття права як веління публічної влади, в якому відображена воля цієї влади – це реальність функціонування Російської Федерації сьогодні, що є продовженням політики колишнього Радянського Союзу щодо декларативності прав і свобод людини і громадянина та

грубого їх порушення. Позбавлена ціннісних характеристик людина і надалі сприймалася російською владою як гвинтик у великому державному механізмі, а питання цінності права та реального впливу людини на правотворчі процеси знаходяться поза увагою держави.

Перебуваючи в надзвичайно складній геополітичній ситуації, Україна має забезпечити динамічний розвиток правового статусу людини, використовуючи можливості громадянського суспільства. Саме громадянське суспільство має бути активним учасником процесу правотворчості, стримуючи державу від шляху авторитаризму або повного контролю над усіма сферами суспільного життя. «Інакше кажучи, державі потрібен потужний опонент у вигляді громадянського суспільства, в іншому випадку буде спрацьовувати ефект права сили, коли більш сильна сторона при взаємовідносинах з більш слабкою зловживає своїми повноваженнями [7, с. 363].

Враховуючи існуючі проблеми, які безпосередньо стосуються сучасного етапу розвитку України, необхідно враховувати той факт, що суспільство, виникаючи як

структура нормативно встановленої й координованої поведінки, відіграє визначальну роль у формуванні загальнообов'язкових моделей поведінки (права), а право, в свою чергу, створює умови для злагодженого функціонування системи суспільних відносин [8].

Процес підготовки та ухвалення законів, які відображають реальний стан розвитку суспільних відносин, спрямовані на захист інтересів суспільства, перебуває в прямій залежності від рівня соціальної культури громадян, яка є наймогутнішою зброєю для забезпечення національної безпеки [9], реалізації прав та свобод людини і громадянина.

Висновки. Таким чином, розглянувши деякі аспекти антропологічного статусу людини в Україні у взаємозв'язку з ціннісною складовою, ми можемо зробити висновок про існуючий взаємозв'язок між домінуючим підходом до праворозуміння та соціально-правовим статусом людини, що обумовлювало формування ментальних особливостей, які були притаманні радянській людині та радянському суспільству, визначаючи подальші шляхи їх існування та розвитку.

Література:

1. Бігун В.С. Людина в праві: Аксиологічний підхід: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Національна академія внутрішніх справ України Міністерства внутрішніх справ України. К., 2004. С. 4.
2. Національні тенденції та міжнародний досвід сучасного праворозуміння. Монографія. За заг. ред. Н.М. Онищенко. К., 2013. С.175.
3. Загальна теорія права / За ред. М. І. Козюбри. К., 2015. С.46.
4. Окіпнюк В. Т. Права людини і діяльність радянських спецслужб в Україні: історико-правовий аналіз. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/e3f2c4aa-65e7-444c-b828-adc645335480/content> (дата звернення: 12.04.23).
5. Землюк В. П. Політична ідентичність в Україні в період кризи «розвинутого соціалізму» і здобуття державної незалежності: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02. Київ. 2007. С.12.
6. Молдавська Т. Радянська ідентичність та її вплив на формування сучасних суспільних стереотипів людей похилого віку: (за матеріалами усно історичних джерел Півдня України). Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. Культурологія. 2013. Вип. 12, ч. 2. С.38-48.
7. Трансформація правової ідеології у контексті сучасних викликів. [монографія]. За заг. редакцією Н.М. Онищенко. Вінниця. «Нілан-ЛТД». 2016. С.363.
8. Шевченко А. Є., Топчій В. В., Старостюк А. В., Кармаліта М. В. Теорія держави і права: навчальний посібник. Ірпінь. Університет ДФС України. 2016. 187 с.
9. Shevchenko Anatolii, Kydin Serhii, Loshchykhin Oleksandr. Reflection of the essence of the social and legal value of a person in the normative law. Theoretical foundations of jurisprudence: collective monograph. / Blikhar M., Yatsenko I., Kliuiev O., etc. International Science Group. Boston: Primedia eLaunch, 2020. P. 151-159.

References:

1. Bihun, V.S. (2004), *Man in Law: An axiological approach: PhD thesis: 12.00.01. National Academy of Internal Affairs of Ukraine of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine*. Kyiv, Ukraine.
2. *National trends and international experience of modern legal understanding. Monograph. Edited by N.M. Onyshchenko, (2013), Kyiv, Ukraine.*
3. *General Theory of Law. Edited by M.I. Kozubra, (2015), Kyiv, Ukraine.*
4. Okipniuk, V. T. (2023), "Human rights and activities of the Soviet special services in Ukraine: historical and legal analysis". Electronic resource: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/e3f2c4aa-65e7-444c-b828-adc645335480/content> (Accessed on 12.04.23).

5. Zemliuk, V. P. (2007), *Political Identity in Ukraine during the Crisis of “Developed Socialism” and the Gaining of State Independence*, Abstract of Ph.D. dissertation, Kyiv, Ukraine.

6. Moldavska, T. (2013), “Soviet identity and its influence on the formation of modern social stereotypes of the elderly: (based on oral history sources of the South of Ukraine)”, *Scientific notes [of the National University of Ostroh Academy]*. Issue 12, part 2. *Culturology*. pp. 38-48.

7. *Transformation of legal ideology in the context of modern challenges. [monograph]*. Edited by N.M. Onyshchenko, (2016), Nilan Ltd. Vinnytsia, Ukraine.

8. Shevchenko, A.Ye., Topchii, V.V., Starostiuk, A.V. and Karmalita, M.V. (2016), *Theory of state and law: a textbook*, State Tax University, Irpin, Ukraine.

9. Shevchenko, Anatolii, Kydin, Serhii and Loshchykhin, Oleksandr. (2020), *Reflection of the essence of the social and legal value of a person in the normative law. Theoretical foundations of jurisprudence: collective monograph*, Primedia eLaunch, Boston, USA.

Стаття надійшла до друку 09.05.2023 року

УДК 342.1

DOI 10.31732/2708-339X-2023-08-30-39

НАЦІОНАЛЬНА СВІДОМІСТЬ, РЕЛІГІЙНІСТЬ ТА ПИСЕМНІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДАЛЕКОСХІДНОЇ РЕСПУБЛІКИ

Гуменюк В.В.,

заслужений юрист України, кандидат юридичних наук, доцент кафедри теорії та історії держави і права
Університету «КРОК»,
вул. Табірна, 30-32, м. Київ, Україна, 03113,
e-mail: HumeniukVV@krok.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0001-8562-4389>

NATIONAL CONSCIOUSNESS, RELIGION AND LITERACY OF THE UKRAINIAN POPULATION OF THE UKRAINIAN FAR EASTERN REPUBLIC

Humeniuk V. V.,

Honored Lawyer of Ukraine, PhD in Law,
Associate Professor of the Department of Theory and History of State and Law of «KROK» University,
Tabirna St., 30-32, Kyiv, Ukraine, 03113,
e-mail: HumeniukVV@krok.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0001-8562-4389>

Анотація. У статті здійснюється аналіз широкого побутування української мови, що було характерним для сільської місцевості Зеленого Клину так само, як високий рівень збереження традиційної української матеріальної та духовної культури. Завдяки особливій відданості українців традиціям, у них міцно зберігалися народні звичаї, пісні, казки та інші зразки усної творчості. Характеризуючи духовний розвиток українських переселенців на Далекому Сході, поряд з особливою прихильністю до традицій, сучасники відзначають їхню особливу релігійність і, водночас, низький рівень писемності (грамотності). Питання про українську церкву на Зеленому Клині постало після повалення царату в Росії 1917 року. Після встановлення радянської влади та з від'їздом настоятеля о. П. Гордієвського до Харбіну у 1922 році українська парафія у Хабаровську припинила своє існування. Водночас спроби відновлення українського церковного життя було зроблено лише на початку 1990-х років. Створення на Зеленому Клині національної школи було одним із найважливіших завдань практично всіх українських організацій, що виникли в цей період. Першу українську школу на Далекому Сході було створено ще восени 1916 року зусиллями Українського клубу в Харбіні. На терені Зеленого Клину зусилля у цьому напрямку було зроблено відразу після повалення царату. Таким чином, відірваність від етнічної батьківщини, регіональна та етнічна строкатість, спільність соціально-економічного розвитку, тісні господарські та шлюбні зв'язки сільського населення Далекого Сходу за повної відсутності будь-яких умов для збереження та розвитку етнічної самобутності українців сприяли їхній етнічній асиміляції.

Ключові слова: формування українського населення, збереження традиційної української культури, національна свідомість, релігійність, писемність українського населення.

Формул: 0, рис.: 0, 0 табл.: 0, бібл.: 12.

Abstract. The article analyzes the widespread use of the Ukrainian language, which was characteristic of the rural area of Zelenyi Klyn, as well as the high level of preservation of traditional Ukrainian material and spiritual culture. Due to the special devotion of Ukrainians to traditions, folk customs, songs, fairy tales and other examples of oral creativity were firmly preserved. Characterizing the spiritual development of Ukrainian immigrants in the Far East, along with a special attachment to traditions, contemporaries note their special religiosity and, at the same time, a low level of writing (literacy). The question of the Ukrainian church on Zelenyi Klyn arose after the overthrow of the tsar in Russia in 1917. After the establishment of Soviet power and the departure of the abbot, Fr. P. Hordziyevskiy to Harbin in 1922, the Ukrainian parish in Khabarovsk ceased to exist. At the same time, attempts to restore Ukrainian church life were made only in the early 1990s. The creation of a national school on Zelenyi Klyn was one of the most important tasks of almost all Ukrainian organizations that arose during this period. The first Ukrainian school in the Far East was created in the fall of 1916 by the efforts of the Ukrainian Club in Harbin. On the territory of Zelenyi Klyn, efforts in this direction were made immediately after the overthrow of the tsar. Thus, detachment from the ethnic homeland, regional and ethnic diversity, common socio-economic development, close economic and marriage ties of the rural population of the Far East, in the complete absence of any conditions for the preservation and development of the ethnic identity of Ukrainians, contributed to their ethnic assimilation.

Key words: formation of the Ukrainian population, preservation of traditional Ukrainian culture, national

Постановка проблеми. Враховуючи події, які відбулися з 2014 року, а саме: анексія Автономної Республіки Крим, військове вторгнення на схід України, а також повномасштабне військове вторгнення 24 лютого 2022 року на сучасну суверенну і незалежну, демократичну, соціальну, правову державу Україну, проблемою дослідження є ознаки російських експансіоністських амбіцій та імперіалістичної політики. Відтак необхідно актуалізувати та висвітлити питання державотворення Українського народу минулого століття, який наразі стає на захист демократичних цінностей, європейського шляху розвитку, територіальної цілісності та державного суверенітету України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вивченню знань про Зелений Клин та феномен українського національного руху, що існував на Далекому Сході у 1917-1922 роках та став результатом національної самоорганізації місцевого українського населення, у своїх наукових публікаціях приділяли увагу українські на зарубіжні науковці: І. Шимонович, І. Світ, П. Беркут, В. Кубійович, В. Кабузан, Т. Олесіюк, А. А. Попок, Ф. Заставний, В. Черномаз, М. Новицький, І. Нам, О. Мицюк, В. С. Ілліч-Світич, І. Багрянний, Ф. Ф. Буссе, П.Ф. Унтербергер, А.А. Кауфман, А.А. Меньшиков, М. Марунчак та інші.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми. Асимілювати один з етапів державотворення Українського народу, а саме: утворення Української Далекосхідної Республіки, яке тривало з 1917 року до 1922 року, на тлі новітніх подій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Україна та Український народ мають багатовікову історію, тому її державотворення, започатковане ще до часів виникнення Київської Русі, не припиняється впродовж усієї історії Українського народу, що відбувається навіть за умови приєднання українських земель, як адміністративно-територіальних суб'єктів, до складу інших держав і триває на сучасному етапі. Так, одним з етапів

державотворення Українського народу є утворення Української Далекосхідної Республіки або, як прийнято вважати, Зеленого Клину, яке тривало з 1917 року до 1922 року. Передумовою виникнення у цей період українського національного руху було формування на межі XIX-XX ст. компактного та чисельного українського населення на Далекому Сході. Саме цей феномен призвів до державотворення Зеленого Клину. За словами дослідника та науковця В. Черномаза, у його енциклопедичному довіднику «Зелений Клин (Український Далекий Схід)» від 2011 року зазначається, що початок формування українського населення Зеленого Клину пов'язаний з приєднанням цього терену до Російської імперії й відноситься до 60-х років XIX ст., коли починають прибувати перші окремі українські родини [1].

Представники українських міських верств першочергово прибували в регіон у вкрай незначній кількості, переважно як службовці державних чи приватних установ, а вже у більших масштабах розпочали прибувати наприкінці XIX ст. При цьому наскільки селянство було стихійно українським, настільки українські міські верстви зазнавали швидкої русифікації. У містах Далекого Сходу до 1905 року практично не можна було почути українську мову [2].

Подібна етнодемографічна ситуація – наявність міжнародних за складом населення міст з домінуванням офіційної російської культури, які перебували в оточенні переважно українського сільського населення, була характерною в даний період для Далекого Сходу, де на початку XX ст. українці становили менше третини міського населення і лише третину всієї інтелігенції [3]. На Далекому Сході панувала російська мова та культура. Дана тенденція була характерна для великих міст, що стали важливими адміністративними та промисловими центрами, а менші міста переважно зберігали українські риси. На Далекому Сході до першої групи належали передусім міста Владивосток та Хабаровськ, які практично не мали відбитка навколишньої української селянської стихії [4]. Цікавий

факт, міжнародне місто Владивосток – портове місто, де зійшлися представники 57 народів, з яких найбільш численними були росіяни, китайці та корейці. Молодші міські поселення Примор'я, що виростили на основі колишніх українських сіл, зокрема, Микольськ-Усурійський, Іман та Спаськ, мали більш значне українське населення та типово український зовнішній вигляд. Інформація щодо відомостей про етнічний склад міського населення міститься, починаючи з перепису 1923 року, за даними якого можна отримати чітке уявлення про етнічну ситуацію [5]. Питома вага міського населення на Далекому Сході була досягнута за рахунок селянства, а не за рахунок традиційно міських станів (міщанства, купецтва). Селяни у 1913 році становили 57% населення Владивостоку, 51 відсоток – Миколаївська-на-Амурі, 53% – Микільська-Усурійського, 32% – Хабаровська [6], у зв'язку з чим можна припустити, що громадян українського походження в містах фактично було більше, ніж зафіксували переписи, проте, насамперед через більш інтенсивне протікання асиміляційних процесів, вони більшою мірою зазнавали русифікації.

Внаслідок селянського походження значної частини городян, урбанізації регіону, як зазначають дослідники, «супроводжувало переміщення у місто сільського менталітету, що закріплювалося у сімейно-побутових формах традиційної культури» [7]. Відповідно, саме представники нових міських верств (службовці, вчителі, військові), які мали селянське походження і були носіями національного менталітету та традиційної культури, і стали соціальною основою для виникнення на Далекому Сході на початку ХХ ст. перших українських національних організацій.

Важливим етностабілізуючим чинником була також традиційна духовна культура. Досить чітко уявлення про фольклорно-етнографічний комплекс зберігалося у свідомості не лише першого покоління переселенців, але й, щонайменше, протягом життя ще однієї генерації. Відтак, завдяки особливій відданості українців традиціям, у них міцно зберігалися народні звичаї, пісні, казки та інші зразки усної творчості. Характеризуючи духовний розвиток

українських переселенців на Далекому Сході, поряд з особливою прихильністю до традицій, сучасники відзначають їхню особливу релігійність і, водночас, низький рівень писемності (грамотності).

Релігійність Української Далекосхідної Республіки висвітлюється у енциклопедичному довіднику «Зелений Клин (Український Далекий Схід)» дослідника та науковця В. Чорномаза, який зазначає, що питання про українську церкву на Зеленому Клині постало після повалення царату в Росії 1917 року. Так, 06 червня 1917 у складі Благовещеньського єпархіального з'їзду на Амурщині утворилася українська секція, до якої увійшло більше 100 осіб (голова – Я. Кушнарєнко, секретар – священник о. Григорій Ходаковський). У засіданнях за період з 06 до 14 червня 1917 року секція винесла наступні рішення щодо введення в усіх місцевостях Амурської області з переважанням українського населення викладання українською мовою; необхідності виголошення проповідей в українських селах українською мовою; введення з 1917-1918 років у духовній семінарії та духовному училищі викладання української мови, історії та літератури України; необхідності виписки української літератури; призначення у парафії з українським населенням священники та псаломники – українці. Вказані рішення майже одностайно схвалені з'їздом, голосували проти лише 3-5 осіб. 25 червня 1917 року Хабаровською Українською Громадою проведено віче, на якому поставлено питання про створення української православної парафії, хоча окремі українські богослужіння правилися священником Руської православної церкви протоієреєм о. П. Гордзівським у Хабаровську ще навесні 1917 року. Українському православному парафію в місті Хабаровську було організовано лише наприкінці 1917 року. Так, 17 грудня 1917 року відбулися збори парафії, на яких було обрано церковного старосту. Від цього часу о. П. Гордзівським було розпочато постійні українські богослужіння, які правилися щонеділі та у святкові дні у домовій церкві командувача Приамурської військової округи. Дозвіл на користування церквою було здобуто військовою секцією Хабаровської Української Громади. На

прохання громади, О. П. Гордзієвський розпочав служби, не маючи на те дозволу від духовної влади. Згодом українська парафія користувалася церквою місцевого реального училища (1921). Після встановлення радянської влади та з від'їздом настоятеля о. П. Гордзієвського до Харбіну, у 1922 році українська парафія у Хабаровську припинила своє існування. Водночас спроби відновлення українського церковного життя було зроблено лише на початку 1990-х років. У травні 1992 року на створення парафії Української автокефальної православної церкви архієпископом Білоцерківським Української автокефальної православної церкви, майбутнім Патріархом Київським та всієї України-Русі Володимиром (Романюком), беручи участь у Днях української культури у місті Владивосток благословили активістів Товариства української культури Приморського краю, проте перевести цю справу не повелось через відсутність достатньої кількості вірних. Згодом спробу створення української православної парафії на Далекому Сході було зроблено наприкінці 1999 року, коли прибув до міста Хабаровська священник Української православної церкви Київського патріархату ієрей о. В. Бубнюк, який організував парафію у сел. Тельмана Єврейської автономної області, до якої входили парафіяни з місцевих мешканців різних національностей. У зв'язку з відсутністю офіційної реєстрації, парафія проіснувала до 2001 року, через що В. Бубнюк змушений був повернутися до мирської праці, не маючи необхідних засобів до існування (через невелику чисельність та неможливість парафії).

З прибуттям до міста Владивосток колишнього місцевого священника протоієрея о. Валентина Мельника, який згодом перейшов до Української православної церкви Київського патріархату, у 2003-2004 роках робилися заходи зі створення української православної парафії. За підтримки В. Чорномаза, Т. Ткаченка, А. Криля створено та зареєстровано парафію Св. Миколая Чудотворця Української православної церкви Київського патріархату. Проте у 2005 році о. В. Мельник вимушений залишив місто Владивосток, оскільки через ворожу позицію місцевої єпархії Російської

православної церкви, попри всі заходи парафії перед місцевою владою, відтак не маючи засобів до існування, так і не було здобуто ні приміщення, ні землі під будову церкви.

Таким чином, низький рівень національної свідомості та релігійності далекосхідних українців став причиною неуспіху у відродженні українського церковного життя на Далекому Сході. Серед активістів українських громад Далекого Сходу значну частину складають вихідці з Галичини – греко-католики, які нині є членами римо-католицьких парафій. Крім того, суттєвими чинниками є крайня ворожість до всіх спроб української етноконфесійної ідентифікації з боку (російської) православної церкви, яка має важелі впливу на місцеву адміністрацію та відсутність матеріальних засобів в українських громад.

В офіційному джерелі кінця XIX ст. зазначалося, що українці належали до «найревніших членів православної церкви». Через це церкви ними «зводилися ще раніше, ніж новосели самі влаштувалися», чого не можна було сказати про заснування шкіл [8].

Слід зауважити, що створення на Зеленому Клині національної школи було одним із найважливіших завдань практично всіх українських організацій, що виникли в цей період. Першу українську школу на Далекому Сході було створено ще восени 1916 року зусиллями Українського клубу в Харбіні. На терені Зеленого Клину зусилля у цьому напрямку було зроблено відразу після повалення царату. У 1917-1918 роках зусиллями місцевих українських громад було відкрито українські початкові школи в містах Хабаровськ та Владивосток. В подальшому, у 1919 року Свободненська Українська Окружна Рада організувала власними силами українські школи в місті Свободному та селі Велика Сазанка. Стараннями українського відділу Міністерства з національних справ Української Далекосхідної Республіки та місцевих українських організацій у цей період було відкрито українські школи на станціях Борзя, Хілок (Забайкальщина), містах Чита, Верхнеудинськ, Благовещенськ, Свободний, Хабаровськ.

У 1921-1922 навчальному році у Хабаровській учительській семінарії, де

половину учнів склали українці, діяли українські педагогічні курси (2 викладача та 25 учнів), на яких як окремий предмет викладався курс українознавства. Створено в місті Свободному українську учительську семінарію та відкрито декілька українських шкіл у селах. У цей період створено до 60 українських шкіл із загальною кількістю учнів 1 906 осіб. Так, створено 26 шкіл в Приамурській області (місто Хабаровськ, села Переяславка, Катеринославка, Добролюбовка, Пушкіне, Тигрове, Красицьке, Кругликове, Заївка, Капітанівка, Святогір'я, Котикове, Соболине, Дормидонтівка, Михайлівка, Бичевське, Виноградівка, Анастасіївка, Роскош, Отрадне, Кустанівка), 9 шкіл – в Амурській області (місто Свободний, ст. Мухіно, села Велика Сазанка, Сохатине, Ольгинське, Чембари, Костянтинівка, Кустаха), 2 школи – в Прибайкальській області (в Верхнеудинську та на ст. Хілок). Разом з тим, проблемою залишалася відсутність українських учителів, підручників та коштів, які надходили українськими організаціями. У Приморщині, де мешкала найбільша частина українського населення Зеленого Клину, українські школи в селах так і не були створені.

Українські культурні традиції склалися впродовж кількох століть не тільки в Україні, але й далеко за її межами на Зеленому Клинові, де успішно розвивалося художнє слово багатьох відомих українських письменників, імена яких стали окрасою нашої літератури у XVIII-XX ст. Складні суспільно-політичні події у 20-х роках – час створення української автономії на Далекому Сході – відображено у ряді спогадів українців, що брали активну участь у становленні Української Далекосхідної Республіки. На далеких від України землях Зеленого Клину існували українські громади, а відтак і літературне життя, до якого, як зазначає В.В. Оліфіренко [9], варто віднести далекосхідні описи відомого есперантиста й українського письменника Василя Єрошенка, кілька десятків його оповідань і новел, написаних в Японії, Китаї та в інших східних країнах, де письменнику довелося подорожувати і жити. Також відомі в літературі кілька творів В. Потапенка і Д. Мордовця про переселення тисяч українців у кінці XIX – початок XX ст. на Далекий

Схід, їхній побут на нових землях. Звернено увагу на посібник і творчість В. Трублаїні, який відвідав цей край у першій половині XX ст., а також літературні виступи про цей край сучасних письменників з України. Відомо про ще один з напрямків розвитку української духовності, який активно проявляється на землях Амуру – усну народну творчість, привезену і розвинену українськими поселенцями. Уснопоетичне слово живе понад Амуром та Тихим океаном і про це свідчить видання «Народні пісні українців Зеленого Клину в записках Василя Сокола» (Львів, 1990 рік). Видатний український письменник Іван Багряний відтворив картини та образи українських людей цього далекосхідного краю у своїх романах «Тигролови» та «Сад Гетсиманський».

Таким чином, здобутки українського письменства у галузі духовного освоєння українського Далекого Сходу є вагомим основою для створення посібників з рідної літератури для дітей українського походження. Здобутки наших письменників засвідчили невмирущість українського життя у далекосхідній діаспорі, а також необхідність осмислення його новими поколіннями українців. Вагомим культурно-літературним надбанням українського народу і не тільки в метрополії, але й в східній діаспорі, необхідно активно спрямувати на відродження української духовності на територіях компактного поселення українців. Створення посібників з української літератури на місцевому літературному матеріалі сьогодні реальна та важлива справа.

Для характеристики етнічної самосвідомості українських переселенців показовим було їхнє ставлення до етнічної батьківщини – України. Як масове явище відзначається широке побутування в українських переселенців та особливо у представників старшого покоління, живих спогадів про той край, звідки вони виїхали і значного тяжіння до нього. Зокрема, це виявлялося в земляцько-провінційних формах, що відображало рівень розвитку національної свідомості українського селянства. Пам'ять про Україну мала в основному ідилічний характер, коли «негативні спогади затираються в пам'яті, а залишаються лише уявлення про

привабливі сторони, які іноді переходять у тугу за «будинком» і в потяг на Україну» [4, с. 41]. Таким чином, ставлення українських переселенців до етнічної батьківщини характеризувала яскраво виражена ностальгія за нею, яка була властива не тільки новоселам, що нещодавно прибули в край і погано влаштувалися тут, а й тим, які досить довго живуть тут та цілком заможним старожилам. Як одні, так і інші не вважали себе тут постійними жителями.

Крім того, можна припустити, що рівень розвитку національної самосвідомості відрізнявся у старожилів і новоселів. Старожили характеризувалися довшим терміном проживання у краї, ослабленням контактів з етнічною батьківщиною, появою нового покоління, що вже народилося на Далекому Сході. Крім того, національна самосвідомість українського селянства на момент виселення цих груп переселенців з України вирізнялася нижчим рівнем. Завдяки культурно-освітній діяльності української інтелігенції, появи українського театру, книги, а після 1905 року й преси, відзначається зростання національної самосвідомості українських селян, у тому числі й тих, що переселялися на Далекий Схід. Зокрема ця тенденція отримала відображення у результатах анкетування, проведеного тут у 1910 році серед переселенців-українців, у ході якого було опитано 168 осіб, які прибули з різних українських губерній. Опитування мало на меті з'ясувати рівень розвитку національної самосвідомості українських переселенців, який об'єктивно виявлявся, перш за все, у самоназві, яку вони використовують. У аналізованій період, коли процеси утворення єдиної української нації ще не були завершені, серед українців існували різні самоназви, що відображали відповідну ієрархію рівнів національної самосвідомості – українці, малороси, хохли, росіяни. Використання етноніму «українець» було проявом найвищого рівня національної самосвідомості. Етноніми «малорос», що походить від офіційної російської назви частини імперії – «Малоросія» і «хохол», що розглядався як образлива назва українців з боку росіян, відображали відповідно нижчі рівні національної самосвідомості [10]. Крім перелічених вище, серед українських селян

продовжував широко побутувати етнонім «руські», який сягав ще часів єдиної культурно-політичної спільності періоду Київської Русі. Даний етнонім вони традиційно продовжували використовувати і на Далекому Сході, що служило формально підставою, робилось це свідомо і навмисно щодо віднесення їх владою до етнічних російських.

Згідно з результатами вищезазначеного опитування, 66,9% опитаних вважали себе українцями, 19,2% – малоросами, 5,4% – хохлами, 6,0% – росіянами, представниками інших національностей – 2,4%. Крім того, незважаючи на всю міць русифікаторської політики самодержавства, яке відмовляло українцям у праві на етнічну самобутність, 63,8% опитаних, чітко відрізняли український народ від російської, тоді як не розрізняли лише 9,9%. При цьому 88% українців, які назвалися, усвідомили себе такими в період починаючи з 1900 року, що підтверджує тезу про більш високий рівень національної свідомості переселенців-новоселів. В ході опитування було отримано відомості, що відображають і мовну ситуацію серед українських переселенців, що характеризувалася високим рівнем збереження рідної мови. Відповідно до отриманих даних, 43% опитаних спілкувалися лише українською мовою, 34% – українською та російською мовами, тоді як тільки російською – лише 15% [10].

Враховуючи кількість опитаних та методику їх відбору, зрозуміло що результати анкетування не можна поширювати на всіх українців Далекого Сходу, проте на їх основі можна зробити висновки про те, що більша частина переселенців, принаймні новосільського, найбільш численного етапу, незважаючи на всі русифікаторські зусилля влади, мала досить високий рівень національної самосвідомості, чітко відрізняючи свій народ від російських та інших народів, зберігала свою мову. Це підтверджує, зокрема, і той факт, що напередодні Першої світової війни селяни одного з українських сіл під містом Хабаровськом заявили, що вони є «українцями-інородцями», а не «істинно-російськими» [11], що було відповіддю на чорносотенну агітацію представників Союзу російського народу. За словами М. Новицького, «від цього

український селянин не переставав бути українцем за культурним вантажем своїм». Основною мовою українців Примор'я ще й у 1920-ті роки залишалася українська мова, в облаштуванні свого життя вони виходили з етнічної культурної спадщини, накладаючи на все створене «характерний відбиток культури українського села». Ця стихія української культурної основи була дуже помітна у Примор'ї, виявляючись не лише у мові, а й у зовнішньому вигляді сіл і «в збережених по скринях запасах», що збереглися в побуті, українських народних піснях, у музичних здібностях населення українських сіл. Підсвідоме тяжіння українських селян до всього українського відзначається як постійне явище на Далекому Сході, що виражалося і в підвищеному інтересі до кожної приїжджої людини, яка заговорила українською, і в тому успіху, який мали випадкові українські вистави, які іноді потрапляли на село, і в багатьох інших побутових рисах [4, с. 39-40].

За словами дослідника та науковця В. Чорномаза, у його енциклопедичному довіднику «Зелений Клин (Український Далекий Схід)» від 2011 року зазначається, що для сільської місцевості Зеленого Клину (Примор'я та Приамур'я) було характерним широке побутування української мови, так само як високий рівень збереження традиційної української матеріальної та духовної культури.

За даними перепису 1926 року українську мову визнали рідною 162 998 українців Зеленого Клину, що становило 51,7%. Як зазначає Георгіївський О.П., відповідно до широкого розселення тут українців, український говір займав на Далекому Сході значне місце [12]. Український говір був надзвичайно різноманітним (як за своїм характером, так і за станом). Що стосується рівня їх збереження, то найменшою мірою вони збереглися в районах, де українське населення було досить малочисленним та мешкало тривалий час в російськомовному оточенні (Забайкальщина, нижній Амур, Сахалін). До 20-х років ХХ ст. українці зазнали значної мовної асиміляції. Так, за даними перепису 1926 року українську мову визнали рідною лише 25,1% українського населення Миколаївського, 24,4% – Читинського, 13,9% –

Сретенського, 3,4% – Сахалінського округів. Якщо говорити про рівень їх безпеки, то слід зазначити, що найменшою мірою вони збереглися в Забайкаллі, де вже до 20-х років ХХ ст. українці говорили скоріше російською, ніж українською. Побудова їхньої мови та словник тут наближалися до говору російських старожилів, тобто граматичний лад мови та лексика певною мірою були наближені до говору місцевого російського населення, але і в цій говірці твердо зберігався ряд українських відмінностей у фонетиці, морфології та лексиці.

Наближався до описаного вище стан українського говору і в цілому ряді районів Амурщини. Найкращий стан української мови спостерігався в районах найбільш пізнього (Камчатська – 65,2%, Хабаровська – 63,2%, Зейська округа – 47,1%) та компактного поселення українців (Амурська – 56,4%, Владивостоцька – 46,1%). Так, в Амурській окрузі найкраще збереглися український говір в центральних районах з найбільш компактним українським населенням – Олександрівському (72,3%), Завитинському (60,9%), Іванівському районах. При цьому, вплив російської мови у фонетиці, морфології та лексиці і тут був досить значним. Часто спілкуючись з росіянами, українці використовували російську мову, поміж собою ж – українську. В Приморщині, де українське населення було більш численним і мешкало найбільш щільно, зазначалося найкраще збереження українського говору. В 20-ті роки ХХ ст. властиве було масове побутування української мови. Так в Калінінському районі у 1926 році визнали українську мову рідною 79,5% українців, в Спаському – 62,2%, Ханкайському – 55%, Чернігівському – 51,4%, Іванівському – 50,9%. Слід зазначити, що у Приморщині досить чітко простежувалися й межі поширення південного та північного говору української мови.

Водночас українська мова на Зеленому Клині традиційно залишалася мовою родинного спілкування та внутрішнього селянського життя й побуту, що було обумовлене, перш за все, русифікаторською політикою, яка проводилася владою, між іншим, відсутністю шкіл з навчанням українською

мовою. Відповідно мовою ринку, офіційних зносин, заробітку та різноманітних контактів із зовнішнім світом була російська мова. В цих умовах більш-менш говорили українською мовою представники старшої генерації, які виїхали з України дорослими, але й вони вживали багато слів з власне російської мови та її сибірського говору, особливо коли мова йшла про речі, що стосувалися місцевого господарського та побутового укладу. Щодо людей середнього віку та молоді, вбачається, що їх мова характеризувалася як «ламана – якщо російська, то з більшою домішкою українських слів, з українськими висловами та конструкцією речень, а якщо українська, то з домішкою російських слів та висловів». Сильнішим був вплив російської мови на мову молодшої генерації, яка народилася вже на Зеленому Клині. Важливим чинником русифікації українців було навчання молоді у школах російською мовою, що сприяло контактам із зовнішнім світом за межами села, поширенню російської мови в українських селах. Не дивлячись на невелику кількість українців, що вміли читати й писати рідною мовою у 1926 році, навіть у 1920-ті роки в Приморщині були випадки, коли молодь в українських родинх зовсім не говорила українською мовою, це були скоріш виключення.

Отже, характеризуючи мову українських селян у Примор'ї (як зазначав М. Новицький), то більш-менш добре говорили українською мовою представники старшого покоління, які виїхали з України дорослими, але й вони використали багато слів з власне російської мови та її сибірської говірки, особливо, коли йшлося про речі, що стосуються місцевого господарського чи побутового укладу. Що ж до людей середнього віку та молоді, то їхня мова характеризується як «ламана – якщо російська, то з великою домішкою українських слів, з українськими висловами та конструкцією речень, а якщо українська – то з домішкою російських слів і виразів». Найбільш сильним був вплив російської мови на мову молодшого покоління, що народився вже Далекому Сході. Саме молодь, насамперед завдяки школі, а також контактам із зовнішнім світом за межами села сприяла поширенню російської мови в українських селах.

Висновки. Сутність вищевикладеного зводиться до висновку, що для сільської місцевості Зеленого Клину (Примор'я та Приамур'я) було характерним широке побутування української мови, так само як високий рівень збереження традиційної української матеріальної та духовної культури. Важливим етностабілізуючим чинником була також традиційна духовна культура. Завдяки особливій відданості українців традиціям, у них міцно зберігалися народні звичаї, пісні, казки та інші зразки усної творчості. Характеризуючи духовний розвиток українських переселенців на Далекому Сході, поряд з прихильністю до традицій, сучасники відзначають їхню особливу релігійність і, водночас, низький рівень писемності (грамотності). Питання про українську церкву на Зеленому Клині постало після повалення царату в Росії 1917 року. Так 17 грудня 1917 року відбулися збори парафії, на яких обрали церковного старосту, після чого о. П. Гордзівським було розпочато постійні українські богослужіння, які правилися щонеділі та у святкові дні у домовій церкві командуючого Приамурської військової округи. Після встановлення радянської влади та з від'їздом настоятеля о. П. Гордзівського до Харбіну у 1922 році українська парафія у Хабаровську припинила своє існування. Водночас спроби відновлення українського церковного життя було зроблено лише на початку 1990-х років.

Створення на Зеленому Клині національної школи стало одним із найважливіших завдань практично всіх українських організацій, що виникли в цей період. Першу українську школу на Далекому Сході було створено ще восени 1916 року зусиллями Українського клубу в Харбіні. На терені Зеленого Клину зусилля у цьому напрямку було зроблено відразу після повалення царату. Низькому рівню грамотності (писемності) українського населення певною мірою сприяла відсутність навчання українською мовою у школах. Тому за підсумками перепису 1926 року писемними були лише 42,6% українського населення Зеленого Клину, однак переважно – російською мовою. Характеризуючи мову українських селян у Примор'ї (як зазначав М. Новицький), то

більш-менш говорили українською мовою представники старшого покоління, які виїхали з України дорослими, але й вони використали багато слів з власне російської мови та її сибірської говірки, особливо, коли йшлося про речі, що стосуються місцевого господарського чи побутового укладу. Що ж до людей середнього віку та молоді, то їхня мова характеризується як «ламана – якщо російська, то з великою домішкою українських слів, з українськими виразами та конструкцією речень, а якщо українська, то з домішкою російських слів і виразів». Найбільш сильним був вплив російської мови на мову молодшого покоління, що народилося вже Далекому Сході. Саме молодь насамперед завдяки школі, а також контактам із зовнішнім світом за межами села сприяла поширенню російської мови в українських селах.

Таким чином, відірваність від етнічної батьківщини, регіональна та етнічна строкатість, спільність соціально-економічного розвитку, тісні господарські та шлюбні зв'язки сільського населення Далекого Сходу за повної відсутності будь-яких умов для збереження та розвитку етнічної самобутності українців сприяли їхній етнічній асиміляції. Як зауважує український дослідник О. Попок, у відриві від рідної землі, не без тиску влади, процес втрати українцями етнічної самосвідомості був неминучим. Разом з тим, зазначені твердження не є безперечними, оскільки, незважаючи на русифікаторську політику царизму, на побутовому рівні українська традиційна культура продовжувала існувати на Далекому Сході у вигляді численних локальних варіантів.

Література:

1. Чорномаз В. Зелений Клин (Український Далекий Схід). Енциклопедичний довідник. Наукове товариство українців ім. Т.Г. Шевченка. 2011. URL: <https://diasporiana.org.ua/ukrainica/zelenyj-kljn-encyklopedychnyj-dovidnyk/> (дата звернення: 21.05.2022).
2. Українство на Далекому Сході // Нова Україна. Календар на рік 1921-й. Владивосток, 1921. С.127-128.
3. Субтельний О. Україна. Історія. Київ, 1991. С. 242.
4. Новицький М. Зелений Клин (Приморщина). Харків, 1928. С. 20, 39-41.
5. Кабузан В.М. Переселення українців у Далекосхідний край // Український історичний журнал. 1971. № 2. С.69-70.
6. Позняк Т.З. Динаміка станового складу міст Приморської області наприкінці XIX – на початку XX ст. // Історичний досвід відкриття, заселення та освоєння Далекого Сходу Росії. Владивосток, 1993. Кн.1. С. 70.
7. Фетісова Л.Є. Етнографічне вивчення міст Приамур'я та Примор'я // Далекий Схід Росії у контексті світової історії: від минулого до майбутнього. Матеріали міжнародної наукової конференції Владивосток. 1997. С.235.
8. Від Владивостока до Уральська. Путівник до подорожі Йоґо Імператорської Високості Государя спадкоємця Цесаревича. Центральний Статистичний Комітетом МВС. СПб., 1891. С. 509
9. Оліфіренко В.В. Підручники з української літератури для східної діаспори. Проблеми сучасного підручника середньої і вищої школи. Зб. наук. праць. Випуск 3. / Упорядкування і наукова редакція: В.В. Оліфіренко, В.С. Білецький. – Д.: Східний видавничий дім. 2005. 108 с.
10. Мижевський П. Засланці-українці // Рада. 1911.22.12
11. Світ І. Зелена Україна. Короткий історичний нарис українського політичного і громадського життя. Нью-Йорк-Шангаї, 1949. С.11.
12. Георгіївський А.П. Діалектологія Далекосхідного краю. С.49.

References:

1. Chornomaz V. Zelenyi Klyn (Ukrainyskyi Dalekyi Skhid) [Green Wedge (Ukrainian Far East)]. Entsyklopedychnyi dovidnyk. Naukove tovarystvo ukrainistiv im. T.H. Shevchenka. 2011. URL: <https://diasporiana.org.ua/ukrainica/zelenyj-kljn-encyklopedychnyj-dovidnyk/> (accessed: 21.05.2022).
2. Ukrayinstvo na Dalekomu Skhodi [Ukraine in the Far East] // Nova Ukrayina. Kalendar na rik 1921-j. Vladyvostok, 1921.
3. Subtelnyi O. Ukrayina. Istoriya. [Ukraine. History] Kyiv, 1991.
4. Novytskyi M. Zelenyi Klyn (Prymorshchyna) [Green Wedge (Prymor region)] Kharkiv, 1928.
5. Kabuzan V.M. Pereseleattia ukraiyntiv u Dalekoskhidnyi krai [Resettlement of Ukrainians to the Far East] // Ukrayinskyi istorychnyi zhurnal. 1971. № 2.
6. Pozniak T.Z. Dynamika stanovoho skladu mist Prymorskoyi oblasti naprykintsi XIX – na pochatku XX st. [The dynamics of the class composition of the cities of the Primorskyi region in the late 19th - early 20th centuries] // Istorychnyi dosvid vidkryttia, zaseleattia ta osvoinnia Dalekoho Skhodu Rosiyi. Vladyvostok, 1993. Kn.1.
7. Fetisova L.Ye. Etnohrafichne vuvchennia mist Pryamuria ta Prymor'ia [Ethnographic study of the cities of the Amur and Primor regions] // Dalekyj Skhid Rosii u konteksti svitovoyi istoriyi: vid mynuloho do maibutnoho. Materialy mizhnarodnoyi naukovoyi konferentsiyi Vladyvostok. 1997.

8. *Vid Vladyvostoka do Uralska [From Vladyvostok to Uralsk]. Putivnyk do podorozhi joho ta. v. hosudaria spadkoiemtsia tsesarevycha. Skladeno Tsent. Stat. Komitetom MVS. 1891.*

9. *Olifirenko V.V. Pidruchnyky z ukraïnskoi literatury dlia skhidnoi diaspyry. Problemy suchasnoho pidruchnyka serednoi i vyshchoyi shkoly. [Textbooks on Ukrainian literature for the Eastern diaspora. Problems of modern secondary and higher school textbooks]. Zb. nauk. prats. Vypusk 3. / Uporiadkuvannia i naukova redaktsiia: V.V. Olifirenko, V.S. Biletskyi. – D: Skhidnyi vydavnychi dim, 2005*

10. *Myzhevskiy P. Zaslantsi-ukrayintsi [Ukrainian exiles] // Rada. 1911.22*

11. *Svit I. Zelena Ukrayina. [Green Ukraine]. Korotkyi istorychnyi narys ukrayinskoho politychnoho i hromadskoho zhyttia. Niu-York-Shanha, 1949.*

12. *Heorhiivskiy A.P. Dialektolohiia Dalekoskhidnoho kraiu. [Dialectology of the Far Eastern Territory].*

Стаття надійшла до друку 09.06.2023 року

**РОЗДІЛ 2. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО;
МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ТА МІЖНАРОДНЕ ПРАВО; ГОСПОДАРСЬКЕ
ТА ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО**

УДК 340.134 (477)

DOI 10.31732/2708-339X-2023-08-40-45

**НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНІ ЗМАГАННЯ ІТАЛІЙСЬКОГО НАРОДУ У
ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ КИРИЛА ТРИЛЬОВСЬКОГО**

Француз А.Й.,

*Герой України, Заслужений юрист України,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри державно-правових дисциплін Університету «КРОК»,
вул. Табірна, 30-32, м. Київ, Україна, 03113,
e-mail: AnatoliyFJ@krok.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0003-2861-1252>*

Степаненко Н.В.,

*доктор філософії в галузі права,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
Університету «КРОК»,
вул. Табірна, 30-32, м. Київ, Україна, 03113,
e-mail: nataliasv@krok.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0001-6216-2206>*

**NATIONAL LIBERATION STRUGGLES OF THE ITALIAN PEOPLE IN THE
CREATIVE HERITAGE OF KYRYLO TRYLOVSKYI**

Frantsuz A.Yo.,

*Hero of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine,
Doctor of Laws, Professor,
Professor of the Department of State and Legal Disciplines of
"KROK" University,
Tabirna St., 30-32, Kyiv, Ukraine, 03113,
e-mail: AnatoliyFJ@krok.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0003-2861-1252>*

Stepanenko N.V.,

*PhD in Law,
Associate Professor of the Department of Theory and History of the State and Law of "KROK" University
Tabirna St., 30-32, Kyiv, Ukraine, 03113,
e-mail: nataliasv@krok.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0001-6216-2206>*

Анотація. У статті відображено сутність національно-визвольних змагань італійського народу за своє визволення від австрійського панування у XIX ст. та їх місце у творчій спадщині визначного українського правника і суспільно-політичного діяча Кирила Трильовського. Зазначається, що крім активної адвокатської та суспільно-політичної діяльності, К. Трильовський багато уваги приділяв вивченню особливостей національно-визвольної боротьби інших народів за своє самовизначення, захист прав та інтересів простого населення. Досвід італійського народу щодо таких важливих питань як згуртування нації, будівництво власної держави, виховання громадян-патріотів, впровадження народовладдя і громадського контролю дослідник пропонував використовувати у відповідних процесах вітчизняного державотворення на початку XX ст. Стверджується, що при висвітленні основних аспектів революційних подій італійського народу, К. Трильовський особливу увагу приділив визначній постаті того часу Д. Мацініні. Постать італійського діяча розглядається як уособлення об'єднання і єдності італійської нації. Автор характеризує діяча визвольного руху як ініціатора та ідейного натхненника національно-

визвольних змагань італійців на шляху до ліквідації окремішності італійських міст і регіонів та їх об'єднання у межах єдиної держави. Розглядається оцінка К. Трильовським особистих якостей провідника італійського руху. Особливу увагу звертається на його діяльність у справі забезпечення єдності прав і обов'язків людини як неодмінної передумови свободи й поступу як окремої особи, так і цілої країни. Наголошується на використанні позитивного досвіду італійського визвольного руху як своєрідного дороговказу для діяльності українських товариств і організацій у визначенні завдань, пов'язаних з боротьбою за свободу українського народу, розробці концепції формування української національної свідомості з визначенням високої ролі політичної еліти на шляху до створення незалежної демократичної держави.

Ключові слова: адвокат, Кирило Трильовський, національно-визвольний рух, правозахисна діяльність, українське державотворення.

Формул: 0, рис.: 0, 0 табл.: 0, бібл.: 8.

Abstract. The article reflects the essence of the national liberation struggles of the Italian people for their liberation from Austrian rule in the 19th century and their place in the creative heritage of the prominent Ukrainian jurist and social and political figure Kyrylo Trylovskiy. It is noted that in addition to active advocacy and socio-political activities, K. Trylovskiy paid a lot of attention to the study of the peculiarities of the national liberation struggle of other peoples for their self-determination, protection of the rights and interests of the common people. The researcher proposed to use the experience of the Italian people regarding such important issues as the unity of the nation, the building of their own state, the education of patriotic citizens, the implementation of people's rule and public control in the relevant processes of national state-building at the beginning of the 20th century. It is claimed that when covering the main aspects of the revolutionary events of the Italian people, K. Trylovskiy paid special attention to the prominent figure of that time, D. Mazzini. The figure of the Italian figure is considered as the personification of the unification and unity of the Italian nation. The author characterizes the figure of the liberation movement as the initiator and ideological inspirer of the national liberation struggles of Italians on the way to eliminating the separateness of Italian cities and regions and their unification within the borders of a single state. K. Trylovskiy assessment of the personal qualities of the leader of the Italian movement is considered. Particular attention is paid to his activities in the matter of ensuring the unity of human rights and responsibilities as an indispensable prerequisite for the freedom and progress of both an individual and the entire country. Emphasis is placed on the use of the positive experience of the Italian liberation movement as a kind of guide for the activities of Ukrainian societies and organizations in defining tasks related to the struggle for the freedom of the Ukrainian people, developing the concept of the formation of Ukrainian national consciousness with the determination of the high role of the political elite on the way to the creation of an independent democratic state.

Key words: lawyer, Kyrylo Trylovskiy, national liberation movement, human rights activity, Ukrainian state formation.

Formulas: 0, figure: 0, table: 0, ref.: 8.

Постановка проблеми. Дослідження творчої спадщини визначних українських діячів є надзвичайно важливим завданням сучасної науки. Особливо корисною вона є з урахуванням вивчення досвіду національно-визвольної боротьби попередніх епох та його узагальнення у розробках вітчизняних вчених. Завдяки науковим здобуткам у сфері вивчення вітчизняного державотворення постає реальна можливість застосування накопиченого досвіду в сучасних умовах. Одним із відомих дослідників, чії праці висвітлюють важливі аспекти державотворення, є відомий український адвокат і суспільно-політичний діяч К. Трильовський, наукові інтереси якого не обмежуються лише питаннями вітчизняного державотворення, але й спрямовуються також на вивчення

досвіду боротьби інших народів за свою свободу і незалежність.

Актуальність теми дослідження. Дослідження творчої спадщини К. Трильовського відзначається науковою й суспільно-політичною актуальністю. Завдяки його науковим розробкам постає реальна можливість заповнити ряд прогалів у вивченні важливих аспектів державо- і правотворення кінця XIX – початку XX ст. Вивчення досвіду державотворчих процесів та його ефективного застосування є особливо актуальним в умовах боротьби українського народу за свою державу, за права і свободи українського населення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дана проблема була предметом зацікавлення таких дослідників, як: Т. Андрусак,

І. Андрухів, А. Бойчук, Л. Бойчук, І. Василик, Я. Горак, М. Гуйванюк, І. Карпова, І. Монолатій, А. Нагірняк, К. Науменко, М. Петрів, Ю. Плеканта інші.

Метою і задачею статті є висвітлення основних аспектів національно-визвольних змагань італійського народу в творчій спадщині Кирила Трильовського.

Виклад основного матеріалу дослідження. Крім багатогранної практичної діяльності, Кирило Трильовський досліджував теоретичні питання державо- і правотворення. Дослідник багато уваги приділяв вивченню досвіду іноземних держав у процесі боротьби за своє національне самовизначення. Запозичення позитивного досвіду такої боротьби він вважав важливим елементом українського національно-визвольного руху. У цьому аспекті вчений звернувся до досвіду боротьби італійського народу за свої права і свободи в умовах австрійського панування. Такий досвід він вважав особливо повчальним для українського народу, оскільки міг бути використаний для українського державотворення того часу та сприяти ефективній боротьбі місцевого населення проти порушення прав і свобод з боку офіційної влади.

Зауважимо, що паралель державотворчих процесів італійського та українського народів очевидна, оскільки історичний досвід Італії повинен був активізувати українських політичних, громадських та культурних діячів щодо забезпечення належних механізмів захисту прав і свобод рідного народу, щоб вони своєю сподвижницькою працею спричинились до якісного розвитку правової української

держави. Як зауважив з цього приводу Т. Андрусяк, «враховуючи тогочасні настрої серед найширших верств українського громадянства, розгубленість політичної еліти періоду 1917-1920-х років, ідея щодо можливості настання періоду реакції після піднесення національно-визвольного руху та ефективно використання цього періоду для аналізу попередніх прорахунків і недоліків з тим, щоб у подальшому їх запобігти, мала для українського народу принципово важливе значення» [1, с. 131-132].

У цьому зв'язку ряд оригінальних теоретичних висновків та ідей містить його робота «Боротьба італійців за свободу і соборність» [8], яка була опублікована в Коломиї у травні 1928 р. [5, с. 61]. Праця присвячена особливостям боротьби італійського народу за визволення від австрійського панування. Вже з перших рядків твору автор зауважує, що метою даної розвідки є демонстрація українському суспільству процесів боротьби італійського народу за власну соборність і злуку [2, с. 34]. Він наголосив, що така боротьба не була одномоментним актом, а тривала впродовж декількох періодів, між якими спостерігались численні історичні паузи, та які тривали практично впродовж десяти років. Ситуація ускладнювалась тим, що у Римській області все ще зберігалася світська влада папи, що суттєво ускладнювало об'єднання Італії в єдину державу. Крім того, у південній частині Італії спостерігалось панування династії іспанської гілки роду Бурбонів, а на її території ще існували феодальні відносини. Рухи за національне

визволення та об'єднання країни супроводжувались виступами селян та незаможного міського населення за підтримки представників ліберально-демократичного руху, які ставили за мету введення парламентської форми правління та забезпечення прав і свобод громадян. У ході піднесення революційних подій в країні участь у них взяли більшість верств її населення. Крім того, автор зауважує, що періоди реакції, які наставали після піднесення національно-визвольного руху, його провідники використовували для виявлення недоліків попередніх етапів, щоб окреслити плани на найближче майбутнє, для його кращої організації та підтримки ідейно-патріотичних настроїв населення [7, с. 197-198].

Аналізуючи соціально-політичні настрої італійського суспільства після 1848-1849 років К. Трильовський вважав їх близькими і зрозумілими в контексті розвитку українського національного руху [3, с. 195]. Досліджуючи особливості італійського суспільно-політичного руху він детально проаналізував його причини наголошуючи, що початкові успіхи та перспективні надії на початку національно-визвольного руху в подальшому супроводжувались величезними жертвами і масштабними погромами [6, с. 174]. Так австрійськими представниками уряду, спільно з неаполітанським та папським урядом, було розстріляно і повішено тисячі патріотів своєї держави, які брали активну участь у боротьбі за її незалежність. Причини таких подій дослідник вбачав у тому, що італійське суспільство ще не повною мірою усвідомлювало важливість національно-визвольної

боротьби. З 22 мільйонів осіб багато із них стояло осторонь важливих державотворчих процесів та ключових суспільних рухів під керівництвом відомого діяча національно-визвольного руху Італії Д. Мацціні. Вагомим фактором у цих процесах була певна культурна відсталість окремих верств італійського народу. Практично більшість селянського населення та значна частина міських обивателів виявляли байдужість до єдиного соборницького руху, а в південній частині Італії такі процеси часто сприймалися навіть вороже. Очевидно, що основною сподвижницькою силою соборницьких процесів італійського суспільства виступала порівняно нечисельна верства населення – інтелігенція [8, с. 18].

Особливість таких періодів реакції полягає в тому, що основна роль у процесах розвитку і утвердження ідей самостійності, соборності та свободи, а також відповідне сприйняття таких ідей суспільством у той період належала мислителям, письменникам, публіцистам і поетам. Фактично, на переконання дослідника, вони відіграли надзвичайно важливу роль нарівні з іншими учасниками національно-визвольної боротьби у процесах ідеологічного забезпечення ідей боротьби італійського народу.

Аналізуючи процеси основоположних засад національно-визвольних змагань італійського народу, учений звертає увагу на негативний вплив на ці процеси державно-політичної роздробленості Італії. Справа в тому, що процес роздробленості держави тривав упродовж не одного століття і відзначався певною стабільністю тільки за часів правління Наполеона,

який ініціював проведення в італійських державах значних внутрішніх реформ, що продовжували діяти навіть після його поразки. Це мало важливе значення для формування італійської державності, оскільки офіційно запроваджувалась рівність громадян перед законом, релігійна і особиста свобода, на території держави поширювалось єдине цивільне законодавство, а земельні маєтки монастирських володінь було передано у державну власність. Такі процеси призвели до виникнення потужного підґрунтя для італійського національного відродження [1, с. 132].

Таким чином дослідник встановив, що лише після проведення певних реформ у правовій системі стає можливим успішний розвиток процесів національного відродження у середовищі поневоленого або ж політичного роз'єданого суспільства. Якщо у суспільстві буде достатня кількість політично свідомих громадян, які будуть готові мирними чи збройними засобами відстоювати власну свободу, тоді у суспільстві утвердяться необхідні передумови для того, щоб населення проживало в умовах свободи і справедливості.

Аналізуючи роль особи у національно-визвольному русі К. Трильовський зауважив, що переломним моментом у його розвитку стали виступи під керівництвом Д. Мацціні. Саме він ініціював створення таємного товариства «Молода Італія», до складу якого входили представники різних соціальних груп і усіх верств італійського суспільства того часу. Це дало можливість надати діяльності товариства загальнонародного характеру [4, с. 223]. Націо-

нально-визвольний рух суттєво поживався, оскільки набув масового характеру і охопив практично усі верстви населення, які боролися за свою свободу і незалежність у межах єдиної держави. Кінцевою метою цієї боротьби мала стати вільна італійська республіканська держава, що стало ідейною основою діяльності новоствореного товариства. Саме таку мету усвідомлювала значна частина активних учасників визвольного руху і вважала її пріоритетом, як обов'язок служіння перед Батьківщиною на шляху до власної свободи й незалежності [8, с. 13]. На його переконання, саме врахуванню таких важливим моментів багато в чому завдячує своїм успіхам національно-визвольний рух українського народу в ХХ ст., коли в умовах польської окупації західноукраїнських земель зумів донести їх до найширшого загалу.

У ході вивчення ключових аспектів боротьби дослідник велику роль приділив особистісним та організаторським якостям самого Д. Мацціні. К. Трильовський відзначав, що діяч є непересічною особою з безмежною вірою у поставлену мету. Водночас він чітко розумів, що діяльність товариства «Молода Італія» часто здійснювалась революційними способами [1, с. 133]. Однак в умовах, коли у суспільстві поневолювачами нав'язується масовий терор, то інші способи національно-визвольного руху не вважаються можливими, і тоді у певні періоди поглиблення реакції не залишається іншого шляху, як вдаватися саме до таких видів діяльності.

Висновки. Досліджуючи національно-визвольну боротьбу

італійського народу середини ХІХ ст. К. Трильовський встановив її періодизацію, особливості та характерні риси. Дане питання доволі ґрунтовно представлено у творчій спадщині вченого. Проводячи паралель між боротьбою італійського

та українського народів за свою незалежність, він наголошував на необхідності запозичення позитивного досвіду італійців у контексті українського національного відродження 1917-1920 років.

Література:

1. Андрусак Т. Правові погляди Кирила Трильовського. Вісник Львівського університету. Серія: юридична. 2000. Випуск 35. С. 125-134.
2. Бойчук А. Політико-правові погляди Кирила Трильовського. Вісник Одеського національного університету. Правознавство. Одеса, 2009. Том 14. Вип. 9. С. 29-36.
3. Бойчук Л. Публіцистична діяльність Кирила Трильовського. Вісник Прикарпатського університету. Історія. 2011. Вип. 20. С. 191-197.
4. Варварцев М. М. Джузеппе Мадзіні, мадзінізм і Україна: Монографія. К.: Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2005. 304 с.
5. Карпова І. Г. Видатні адвокати України К. Трильовський, А. Чайковський та Є. Олесницький як культурно-просвітні діячі. Актуальні проблеми юридичної науки та практики. 2019. № 1 (5). С. 60-65.
6. Петрів М. Кирило Трильовський на сторінках видавничо-дослідницького проекту «Бібліотека адвокатури України»: біо-бібліографічний нарис. Кирило Трильовський і січовий рух: Матеріали наукової конференції «Кирило Трильовський і січовий рух» (Коломия, 6 травня 2014 р.), приуроченої 150-річчю від дня народження Кирила Трильовського та 100-річчя створення Легіону Українських Січових Стрільців. Коломия: Вік, 2014. С. 164-186.
7. Пірко М. Історична проза як засіб ідеологічного впливу на світогляд українців в міжвоєнний період (на основі книжок «бібліотеки для всіх "Ряст"»). Наукові зошити історичного факультету Львівського університету. 2017. Випуск 18. С. 192-206.
8. Трильовський К. Боротьба італійців за свободу та соборність. Коломия, 1928. 65 с.

References:

1. Andrusiak, T. (2000), "Legal views of Kyrylo Trylovskiy", *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya: yurydychna*, Vol. 35, pp. 125-134.
2. Boichuk, A. (2009), "Political and legal views of Kyrylo Trylovskiy", *Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu. Pravoznnavstvo*, Odesa, vol. 9, t. 14, pp. 29-36.
3. Boichuk, L. (2011), "Journalistic activity of Kyrylo Trylovskiy", *Visnyk Prykarpatskoho universytetu. Istoriya*, vol. 20, pp. 191-197.
4. Varvartsev, M. M. (2005), *Dzhuzeppe Madzini, madzinizm i Ukrayina [Giuseppe Mazzini, Mazzini and Ukraine]*, Univ. vyd-vo PULSARY, Kyiv, Ukraine.
5. Karpova, I. H. (2019), "Prominent Ukrainian lawyers K. Trylovskiy, A. Chaikovskiy and Ye. Olesnytskyi as cultural and educational figures", *Aktualni problemy yurydychnoyi nauky ta praktyky*, vol. 1 (5), pp. 60-65.
6. Petriv, M. (2014), "Kyrylo Trylovskiy on the pages of the publishing and research project "Library of the Bar of Ukraine": bio-bibliographic essay", *Kyrylo Trylovskiy i sichovyi rukh: Materialy naukovoi konferentsiyi «Kyrylo Trylovskiy i sichovyi rukh» (Kolomyia, 6 travnia 2014 r.), pryurochenoyi 150-richchiiu vid dnia narodzhennia Kyryla Trylovskoho ta 100-richchia stvorennia Lehionu Ukrainskykh Sichovykh Striltsiv [Kyrylo Trylovskiy and the urinary movement: Materials of the scientific conference "Kyrylo Trylovskiy and the Sich movement", dedicated to the 150th anniversary of the birth of Kyrylo Trylovskiy and the 100th anniversary of the creation of the Legion of Ukrainian Sich Riflemen]*, Vik, Kolomyia, Ukraine, pp. 164-186.
7. Pirko, M. (2017), "Historical prose as a means of ideological influence on the worldview of Ukrainians in the interwar period (based on the books of the "Ryast Library for All")", *Naukovi zoshyty istorychnoho fakultetu Lvivskoho universytetu*, vol. 18, pp. 192-206.
8. Trylovskiy, K. (1928), *Borotba italiytsiv za svobodu ta sobornist. [The struggle of Italians for freedom and unity]*, Kolomyia, Ukraine.

Стаття надійшла до друку 09.06.2023 року

УДК 321:352.07

DOI 10.31732/2708-339X-2023-08-46-50

ФУНКЦІОНУВАННЯ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ПІД ЧАС ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ В МІСТІ КИЄВІ

Француз А.Й.,

*Герой України, Заслужений юрист України,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри державно-правових дисциплін Університету «КРОК»,
вул. Табірна, 30-32, м. Київ, Україна, 03113,
e-mail: AnatoliyFJ@krok.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0003-2861-1252>*

THE FUNCTIONING OF LOCAL SELF-GOVERNMENT BODIES DURING THE LEGAL REGIME OF MARTIAL LAW IN THE CITY OF KYIV

Frantsuz A. Yo.,

*Hero of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine,
Doctor of Laws, Professor,
Professor of the Department of State and Legal Disciplines of
"KROK" University,
Tabirna St., 30-32, Kyiv, Ukraine, 03113,
e-mail: AnatoliyFJ@krok.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0003-2861-1252>*

Анотація. Наукова стаття, присвячена питанню функціонування органів місцевого самоврядування під час правового режиму воєнного стану у місті Києві визначає органи, що слід відповідно до чинного законодавства України вважати органами місцевого самоврядування на території міста Києва, а також наводить особливості нормативних та функціональних змін у роботі останніх через введення правового режиму воєнного стану на території України від 24 лютого 2022 року. Крім того, стаття містить аналіз повноважень органів місцевого самоврядування до введення правового режиму воєнного стану на території України та після введення правового режиму воєнного стану на прикладі столиці України. У статті проаналізовано положення основних законів України, які регулюють правовідносини з органами місцевого самоврядування в Україні, визначають повноваження та компетенцію органів місцевого самоврядування та визначають особливості спеціального статусу органів місцевого самоврядування, що функціонують у місті Києві. Також у науковій статті проаналізовано положення основних підзаконних нормативно-правових актів, зокрема органів місцевого самоврядування, що функціонують у місті Києві, які регулюють правовідносини у відповідних органах місцевого самоврядування, визначають повноваження та компетенцію цих органів місцевого самоврядування та визначають особливості спеціального статусу Київської міської військової адміністрації, Київської міської державної адміністрації та Київської міської ради. Досліджено низку проблем, що виникли у функціонуванні органів місцевого самоврядування міста Києва та запропоновано варіанти вирішення відповідних проблем. Наукова стаття містить аналіз позицій науковців у сфері функціонування, становлення та розвитку органів місцевого самоврядування в Україні. Констатовано, що особливості спеціального статусу столиці України – міста Києва, визначені чинним законодавством та застосовані, зокрема, до органів місцевого самоврядування у столиці України недостатньо врегульовані законодавчо та підлягають перегляду.

Ключові слова: міське самоврядування в Україні, органи місцевого самоврядування у столиці України, правовий режим воєнного стану, законодавство у сфері функціонування органів місцевого самоврядування, військової адміністрації як органи місцевого самоврядування.

Формул: 0, **рис.:** 0, **табл.:** 0, **бібл.:** 6.

Abstract. The scientific article is devoted to the issue of the functioning of local self-government bodies during the legal regime of martial law in the city of Kyiv, defines the bodies that, according to the current legislation of Ukraine, should be considered as local self-government bodies in the territory of the city of Kyiv, and also it describes the peculiarities of regulatory and functional changes in the work of the latter through the introduction of the legal regime of martial law on the territory of Ukraine from February 24, 2022. In addition, the article contains an analysis of the powers of local self-government bodies before the introduction of the legal regime of martial law on the territory of Ukraine and after the introduction of the legal regime of martial law on the example of the capital of Ukraine - the city of Kyiv. The scientific article analyzes the provisions of the main laws in Ukraine, which regulate legal relations with local self-government bodies in Ukraine, determine the powers and competence of local self-government bodies, and determine the features of the special status of local self-government bodies operating in the city of Kyiv. The scientific article also

analyzes the provisions of the main subordinate regulatory legal acts, in particular, of local self-government bodies operating in the city of Kyiv, which regulate legal relations in the relevant local self-government bodies, determine the powers and competence of these local self-government bodies, and defines the features of the special status of the Kyiv City Military Administration, Kyiv City State Administration and Kyiv City Council. A set of problems that have arisen in the functioning of local self-government bodies of the city of Kyiv have been studied and options for solving the relevant problems have been proposed. The scientific article contains an analysis of the positions of scientists in the field of functioning, formation and development of local self-government bodies in Ukraine. It was highlighted that the features of the special status of the capital of Ukraine - the city of Kyiv, defined by current legislation and applied, in particular, to local self-government bodies in the capital of Ukraine, are insufficiently regulated by legislation and are subject to revision.

Key words: local self-government in Ukraine, local self-government bodies in the capital of Ukraine, legal regime of martial law, legislation in the field of functioning of local self-government bodies, military administrations as local self-government bodies.

Formulas: 0, figure: 0, table: 0, ref.: 6.

Постанова проблеми. 3 моменту введення правового режиму воєнного стану в Україні, місто Київ як місто зі спеціальним статусом столиці і особливим регулюванням, зокрема, Законом України «Про столицю України – місто-герой Київ» мало змінити організацію функціонування органів місцевого самоврядування на своїй території, зокрема шляхом утворення військової адміністрації замість Київської міської державної адміністрації, що недостатнім чином законодавчо було врегульовано та призвело до низки проблем, які необхідно розглянути.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню функціонування органів місцевого самоврядування в Україні, зокрема питанням функціонування місцевих адміністрацій, присвятили свої наукові праці такі науковці, як: В. Куйбіда, Б. Калиновський, Т. Кулик, О. Батанов та інші науковці.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми. Питання функціонування органів місцевого самоврядування досліджувались науковцями у багатьох наукових працях, однак питання функціонування органів місцевого самоврядування у столиці України – місті Києві під час правового режиму воєнного стану залишається відкритим.

Метою статті є дослідити загальні особливості функціонування органів місцевого самоврядування у місті Києві під час правового режиму воєнного стану, навести проблеми такого функціонування й запропонувати ефективні механізми виправлення

зазначених недоліків та проблем.

Виклад основного матеріалу дослідження. Конституцією України визначено право народу бути носієм суверенітету та єдиним джерелом влади в державі, здійснювати владу безпосередньо, через органи державної влади та органи місцевого самоврядування, а місцеве самоврядування закріплює як право територіальної громади самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції України та законів України [1].

Міське самоврядування, у відповідності до Європейської Хартії місцевого самоврядування, є правом і реальною здатність органів місцевого самоврядування регламентувати значну частину державних справ і управляти нею, діючи в рамках закону, відповідно до своєї компетенції та в інтересах місцевого населення.

Закон України «Про місцеве самоврядування» у статті 2 визначає місцеве самоврядування як гарантоване державою право та реальна здатність територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища, міста – самостійно або під відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України.

Київська міська рада є представницьким органом місцевого самоврядування та реалізує свої функції через безпосереднє прийняття рішень депутатами на пленарних засіданнях, роботі постійних комісій, тимчасових слідчих комісій та робочих груп, через

виконання депутатами своїх повноважень, у роботі з виборцями тощо.

Особливою характеристикою міст зі спеціальним статусом в Україні – Києва та Севастополя, є наявність адміністрацій як виконавчих органів рад, та специфіка їх є особливою через поєднання у собі органу місцевого самоврядування та органу виконавчої влади. Однак наявність статусу органу виконавчої влади не позбавляє Київську міську раду контролю за виконанням Київською міською державною адміністрацією покладених на неї обов'язків Київською міською радою. Об'ємність контролю, який Київська міська рада здійснює за виконанням прийнятих рішень Київською міською державною адміністрацією полягає у складності структури виконавчого органу. Київська міська державна адміністрація налічує низку Департаментів, управлінь і відділів, які є структурними підрозділами виконавчого органу, та низку комунальних комерційних і некомерційних підприємств, які хоч і не є структурними підрозділами Київської міської державної адміністрації, однак виконують прийняті такою радою рішення.

У контексті визначення, які саме органи є органами місцевого самоврядування, пропонуємо звернутись до статті 140 Конституції України, яка визначає місцеве самоврядування як право територіальної громади самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України, а органами місцевого самоврядування визначає сільські, селищні, міські, районні, обласні ради та їх виконавчі органи.

Необхідно наголосити, що не всі елементи системи місцевого самоврядування, визначені Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» є органами місцевого самоврядування і на це є ряд підстав. Зокрема, органи самоорганізації населення – не є органами місцевого самоврядування, а створюються ними, так само як і інші елементи системи місцевого самоврядування через певні

причини не є органами місцевого самоврядування [2].

Ми погоджуємось із думкою науковця Кравченка В.В., який конкретизує, що органом місцевого самоврядування є орган, утворений територіальною громадою у встановленому законодавством порядку для виконання завдань і функцій місцевого самоврядування, наділений владними повноваженнями, які реалізуються у визначених законом правових та організаційних формах [5, с. 181-182].

У свою чергу, інші науковці визначають орган місцевого самоврядування як організаційно самостійний елемент системи місцевого самоврядування, що утримується за рахунок коштів бюджетів місцевого самоврядування районних, обласних бюджетів; є колективом громадян України, депутатів місцевої ради або службовців органів місцевого самоврядування, заснований у встановленому законом порядку для виконання функцій та завдань місцевого самоврядування, що має владні повноваження, які реалізує у визначених законом організаційних та правових формах в інтересах відповідної територіальної громади (територіальних громад) [6, с. 192-193].

У зв'язку з військовою агресією російської федерації проти України Указом Президента України від 24.01.2022 № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні» було введено правовий режим воєнного стану в Україні.

Відповідно до Указу Президента України від 24 лютого 2022 року №68/2022 «Про утворення військових адміністрацій» було утворено Київську міську військову адміністрацію та зазначено, що у зв'язку з утворенням Київська міська державна адміністрація набуває статусу військової адміністрації, а її голова набуває статусу начальника цієї військової адміністрації [4].

Таким чином, у місті Києві Київську міську державну адміністрацію було на період воєнного стану замінено Київською військовою

державною адміністрацією. Голова КМДА автоматично набув повноваження начальника КМВА, однак з часом Президентом України було призначено іншого начальника КМВА, тож у Києві стало декілька керівників органів місцевого самоврядування, зокрема міський голова очолював Київську міську раду і начальник очолював КМВА. Однак, українське законодавство закріплює право обраного міського голови у місті Києві очолювати автоматично і місцеву адміністрацію, тож повноваження керівників КМР та КМВА зазнали дублювання та призвели до системи проблем у частині функціонування органів місцевого самоврядування у місті Києві як столиці України. Зокрема постало питання, хто з вищезазначених керівників призначатиме керівників структурних підрозділів колишньої КМДА, міський голова, який фактично став лише мером чи начальник КМВА.

Статтею 17 Закону України «Про столицю України – місто-герой Київ» надано додаткові повноваження київському міському голові, зокрема вносити до відповідних органів виконавчої влади пропозиції щодо передачі до сфери управління Київської міської ради, передачі або продажу у комунальну власність територіальної громади міста Києва чи районів у місті Києві підприємств, організацій, установ, їх структурних підрозділів та інших об'єктів, що належать до державної або інших форм власності, а також часток (акцій, паїв), що належать державі в акціонерних товариствах, розташованих на території міста Києва, якщо вони мають важливе значення для забезпечення виконання містом Києвом

столичних функцій; а також давати згоду на призначення та звільнення керівників підприємств та міських органів виконавчої влади подвійного підпорядкування.

Крім того, відповідно до частини четвертої статті 42 Закону України «Про місцеве самоврядування» міський голова призначає на посади та звільняє з посад керівників відділів, управлінь та інших виконавчих органів ради, підприємств, установ та організацій, що належать до комунальної власності відповідних територіальних громад.

Висновки. Таким чином, питання належного функціонування органів місцевого самоврядування у місті Києві зазнало проблеми, яку можна вирішити виключно на законодавчому рівні.

Модель місцевого самоврядування в Україні для столиці – міста Києва передбачає особливий порядок функціонування органів місцевого самоврядування, адже місто має як місцеву раду, так і місцеву адміністрацію, на відміну від інших міст, де замість адміністрації існують лише виконавчі комітети рад. Виконавчий орган Київської міської ради – Київська міська державна адміністрація на період правового режиму воєнного стану переформатувалась у Київську міську військову адміністрацію та отримала начальника цього органу, однак українське законодавство у частині закріплення поняття «київський міський голова» не надав реальної можливості начальнику КМВА керувати містом, що відповідно потребує законодавчих змін з метою налагодження ефективного функціонування органів місцевого самоврядування у місті Києві.

Література:

1. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 20.06.2023)
2. Про місцеве самоврядування в Україні. Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 20.06.2023)
3. Про столицю України - місто-герой Київ. Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/401-14#Text> (дата звернення: 20.06.2023)
4. Указ Президента України від 24.01.2022 № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> (дата звернення: 20.06.2023)
5. Кравченко В. В. Конституційне право України у визначеннях та схемах: навч. посіб. Київ: Атіка, 2002. 192 с.
6. Кравченко В. В. Муниципальное право Украины: навч. посіб. Київ: Атіка, 2003. 672 с.

References:

1. Constitution of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (date of application: 06/20/2023)
2. About local self-government in Ukraine. Law of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80> (date of application: 06/20/2023)
3. About the capital of Ukraine - the Hero City Kyiv. Law of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/401-14#Text> (date of application: 06/20/2023)
4. Decree of the President of Ukraine of January 24, 2022 No. 64/2022 "On the introduction of martial law in Ukraine." URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> (date of application: 06/20/2023)
5. Kravchenko V. V. Constitutional law of Ukraine in definitions and schemes: study guide. Kyiv: Atika, 2002. 192 p.
6. Kravchenko V. V. Municipal law of Ukraine: study guide. Kyiv: Atika, 2003. 672 p.

Стаття надійшла до друку 29.06.2023 року

УДК 321:352.07

DOI 10.31732/2708-339X-2023-08-51-56

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ У ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ

Биков О.М.,

доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, професор кафедри теорії та історії держави і права
Університету «КРОК»,
вул. Табірна, 30-32, м. Київ, Україна, 03113,
e-mail: oleksandrbrm@krok.edu.ua,
<https://orcid.org/0000-0003-4965-696X>

Скоморовський В.Б.,

доктор юридичних наук, професор, професор кафедри теорії та історії держави і права Університету «КРОК»,
вул. Табірна, 30-32, м. Київ, Україна, 03113,
e-mail: Vskomor@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-1020-2322>

FORMATION AND DEVELOPMENT OF LOCAL SELF-GOVERNMENT IN FOREIGN COUNTRIES

Bykov O.M.,

Doctor of Laws, Senior Researcher, Professor of the Department of Theory and History of State and Law of "KROK"
University,
Tabirna St, 30-32, Kyiv, Ukraine, 03113,
e-mail: oleksandrbrm@krok.edu.ua,
<https://orcid.org/0000-0003-4965-696X>

Skomorovskyi V.B.,

Doctor of Laws, Professor of "KROK" University,
Tabirna St, 30-32, Kyiv, Ukraine, 03113,
e-mail: Vskomor@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-1020-2322>

Анотація. Наукова стаття, присвячена питанню становленню та розвитку місцевого самоврядування в зарубіжних країнах, розкриває основні питання тенези місцевого самоврядування у країнах англо-американської системи права. У статті наводяться питання становлення місцевого самоврядування у Великобританії та основи закономірного законодавчого регулювання місцевого самоврядування. У статті розкрито питання північнонімецького об'єднання міст, в рамках якого поступово набувалися політичні права, в тому числі право приймати ключові, обов'язкові для виконання рішення на з'їздах представників ганзейських міст. Стаття містить інформацію щодо міського самоврядування Франції, яке було створено в результаті комунальної революції, під час якої місцеві громади виборили свої свободи від королівської та сеньйоріальної влади. У науковій статті визначено, що інститути місцевого самоврядування європейських країн представляють практично весь спектр моделей організації та регулювання життя й діяльності місцевих громад. Досліджено, що кожна з європейських країн так чи інакше дотримувалася загальноєвропейських імперативів культури і традицій, що згодом забезпечило європейську ідентичність в організації муніципального управління і знайшло вираження у прийнятті в 1985 році Європейської хартії про місцеве самоврядування, яка закріпила загальні принципи формування місцевого самоврядування в Європі. Охарактеризовано, що теорія фактичного представництва, згідно з якою члени парламенту представляють всю націю, незалежно від місця обрання, оформилася в XVIII столітті та належала англійському праву. Наведено особливості англійського самоврядування в XIX ст., яке полягало в тому, що місцеве самоврядування виступало другорядною системою по відношенню до парламентського самоврядування, тому зміни в місцевому управлінні йшли за трансформацією політичних інститутів і змінами в розстановці політичних сил у парламенті; а демократизація виборчого права сприяла формуванню місцевого самоврядування. Констатовано, що розвиток та становлення місцевого самоврядування Великобританії відбувався схоже на український розвиток, підставою відмінностей є віднесення України до країн континентальної системи права, а Великобританії – до країн

англо-американської правової системи.

Ключові слова: міське самоврядування, міське самоврядування у Великобританії, генеза самоврядування, англо-американська правова система.

Формул: 0, рис.: 0, табл.: 0, бібл.: 13.

Abstract. The scientific article is devoted to the formation and development of local self-government in foreign countries, it reveals the main issues of the genesis of local self-government in the countries of the Anglo-American legal system. The article presents the issues of the formation of local self-government in the UK and the main statutory legislative regulation of local self-government. The article discloses the issue of the North German association of cities, within the framework of which political rights were gradually acquired, including the right to make key, mandatory decisions at congresses of representatives of the Hanseatic cities. The article provides information on the urban self-government of France, which was created as a result of the communal revolution, during which local communities won their freedoms from royal and seignorial power. The scientific article determines that the institutions of local self-government in European countries represent practically the entire range of models of organization and regulation of the life and activities of local communities. It was studied that each of the European countries in one way or another adhered to the European imperatives of culture and traditions, which later ensured European identity in the organization of municipal administration and was expressed in the adoption in 1985 of the European Charter on Local Self-Government, which established the general principles of the formation of local self-government in Europe. It was characterized that the theory of effective representation, according to which members of parliament represent the entire nation, regardless of the place of election, took shape in the 18th century and belonged to English law. The peculiarities of English self-government in the 19th century are presented in the article. English self-government lied in the fact that local self-government was a secondary system in relation to parliamentary self-government, therefore changes in local government followed the transformation of political institutions and changes in the arrangement of political forces in parliament; and the democratization of suffrage contributed to the formation of local self-government. It was acknowledged that the development and establishment of local self-government in Great Britain was similar to Ukrainian development, the difference lies in the fact that Ukraine belongs to the countries of the continental legal system, and Great Britain to the countries of the Anglo-American legal system.

Key words: local self-government, local self-government in Great Britain, the genesis of self-government, the Anglo-American legal system.

Formulas: 0, figure: 0, table: 0, ref.: 13.

Постановка проблеми. Питання розвитку та становлення місцевого самоврядування є актуальним та важливим в умовах проходження Україною євроінтеграційних процесів, зокрема під час реалізації реформи децентралізації влади та місцевого самоврядування, тож дослідження досвіду становлення місцевого самоврядування в країнах англо-американської системи права дозволить зрозуміти сутнісні особливості функціонування місцевого самоврядування в інших країнах зважаючи на генезу його становлення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню становлення та розвитку органів місцевого самоврядування у зарубіжних країнах присвятили свої наукові праці такі науковці, як: Батанов О., Власенко О., Мішина Н., Яцунська О., Gneist Н., Karn N., Taine Н., Дж. Бентам, Тьєрі О. та інші.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми. Питання становлення та розвитку органів місцевого самоврядування у зарубіжних країнах досліджувались науковцями у багатьох наукових працях, однак питання

функціонування органів місцевого самоврядування є таким, що постійно розвивається у процесі децентралізації влади, а отже потребує постійного дослідження.

Метою статті є дослідження загальних особливостей становлення та розвитку органів місцевого самоврядування у зарубіжних країнах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Європейська ідея формування органів місцевого самоврядування на основі представництва соціальних груп, що проживають на певній території, сягає періоду XII-XIII ст., коли поступово формується стан городян, які користуються особливими політико-правовими привілеями в суспільствах того часу.

В Англії міста отримали так звану Велику хартію вольностей, яка в політичному плані в деяких випадках давала можливість формувати власні уряди, а також обмежувати повноваження коронної влади, втручатися у справи місцевих громад.

У Німеччині виникло Ганза – північнонімецьке об'єднання міст, в рамках якого поступово набувалися

політичні права, в тому числі право приймати ключові, обов'язкові для виконання рішення на з'їздах представників ганзейських міст. У Франції міське самоврядування було створено в результаті комунальної революції, під час якої місцеві громади вибороли свої свободи від королівської та сеньйоріальної влади.

Інститути місцевого самоврядування європейських країн ілюструють практично весь спектр моделей організації та регулювання життя та діяльності місцевих громад. Мова йде про процес передачі частини повноважень і прерогатив центральної влади на рівень міських і сільських громад, який розпочався в ранньому середньовіччі, внаслідок чого система місцевого управління адаптувалася до місцевих національних та історичних традицій, але кожна країна має свій власний політичний досвід, пов'язаний з делегуванням або завоюванням влади, її конфігурацією влади на місцевому рівні.

При цьому кожна з країн так чи інакше дотримувалася загальноєвропейських імперативів культури і традицій, що згодом забезпечило європейську ідентичність в організації муніципального управління, і знайшло вираження в прийнятті в 1985 році Європейської хартії про місцеве самоврядування, яка закріпила загальні принципи формування місцевого самоврядування в Європі.

Європейська ідентичність є своєрідним об'єднуючим принципом, який тією чи іншою мірою притаманний кожній країні континенту. У розглянутих нижче моделях місцевого представництва XIX – початку XX ст., з усіма їхніми відмінностями, пов'язаними зі ступенем децентралізації, рівнем і характером державного втручання, є спільні підходи, які роблять муніципалітети в цих країнах найважливішими, що не є основним інститутом громадянського суспільства і дозволяє говорити про якісь загальноєвропейські традиції місцевого самоврядування.

Англійська система місцевого самоврядування склалася як один із елементів конституційної монархії з сильними інститутами політичного представництва, які обмежували владу

короля. Одним із перших представницьких органів в Англії був парламент. У XIII ст. це було представництво територіальних корпорацій повітів і привілейованих міст [1, с. 25-33].

Вже в XVI ст. Парламент сприймається як представництво народу [2].

Нарешті теорія фактичного представництва, згідно з якою члени парламенту представляють всю націю, незалежно від місця обрання, сформувалася в XVIII столітті. Цю точку зору англійського парламенту відстоював основоположник британського консерватизму Е. Берк.

У промові перед виборцями в Брістолі в 1774 році він стверджував, що парламент, як представницький орган усього англійського народу, повинен прагнути досягти «загального блага». Теорія фактичного представництва суперечила практиці представництва: лише 1% населення міг бути виборцем. Ще менш представницький характер був притаманний системі місцевого самоврядування. З XIV століття утвердилася практика призначення королем представників аристократії для охорони «королівського світу».

Мирові судді мали всю повноту адміністративної та судової влади і майже не контролювалися центральною владою. Це забезпечувало високу автономію місцевого самоврядування та створювало умови для різноманітних зловживань. Для призначення на посаду мирового судді необхідно було отримувати не менше 20 фунтів на рік, хоча цей ценз міг бути порушений.

Чисельність мирових суддів у повітах коливалася, більшість питань вирішувалося на кварталних сесіях мирових суддів у кожному повіті. Міське управління також здійснювали шериф, лорд-лейтенант, коронер та інші посадові особи як призначені, так і виборні. На низовому рівні зберігався середньовічний за походженням інститут самоврядування – волость (Парафія), яку очолювала парафіяльна управа на чолі зі священнослужителем, який діяв під впливом місцевого землевласника. Система центрального і місцевого управління в Англії до початку 19 ст. була

оцінена в англійській політико-правовій літературі дуже позитивно. Її переваги відзначав уже згаданий Е. Берк.

Спочатку Еремія Бентам також ідеалізував конституційну монархію в Англії, високий майновий ценз і тривалий термін роботи представницьких органів, однак згодом, розвиваючи політичну теорію утилітаризму, він перейшов до табору радикалів. На його думку, законодавча влада повинна здійснюватися однопалатним представництвом, що обирається щорічно загальним, рівним і таємним голосуванням, а виконавча влада повинна належати часто змінюваним чиновникам, підлеглим цій законодавчій палаті. І. Бентам і Джон Стюарт Мілль були впевнені, що загальне виборче право має запроваджуватися поступово, протягом тривалого часу [3, с. 167-190].

Вводячи в науковий обіг поняття «місцеве самоврядування», І. Бентам включив до нього принципи представницького демократичного правління, зокрема загального виборчого права [4].

Особливості англійського самоврядування в XIX ст. полягали в тому, що місцеве самоврядування виступало другорядною системою відносно парламентського самоврядування, тому зміни в місцевому управлінні йшли за трансформацією політичних інститутів і змінами в розстановці політичних сил у парламенті. Демократизація виборчого права сприяла формуванню місцевого самоврядування.

У ході реформи не були ліквідовані такі традиційні інститути самоврядування, як мировий суд і волость. Реформи не торкнулися основних принципів англосаксонського типу самоврядування – підпорядкування закону і суду, автономії муніципалітетів. Однак нагляд за муніципалітетами з боку Ради місцевого самоврядування та інших органів влади, безумовно, посилювався. В європейській політичній літературі 19 ст. часто зустрічаються позитивні оцінки англійської моделі місцевого самоврядування [5, с. 40-58; 6, с. 742-751].

У світі на той час багато країн цікавилися європейською моделлю місцевого самоврядування, адже основні переваги цієї моделі – високий ступінь

самостійності місцевих органів влади, опора самоврядування на місцеву аристократію, малочисельність бюрократичного апарату, економічність і стабільність роботи органів місцевого самоврядування – були зумовлені тісний зв'язок представницького самоврядування і станової організації суспільства з потужним прошарком аристократичних землевласників.

Важливу роль у вивченні англійського самоврядування відіграло германістичне дослідження, серед якого виділяється спадщина вченого і політичного діяча Гнейста (1816-1895). У 1850-1880-х роках Гнейст опублікував низку робіт про англійську систему самоврядування [7; 8].

Його праця «Історія державних установ в Англії» була перекладена і видана в 1885 р. Він був прихильником англійської системи самоврядування, що існувала до реформи 1888 р., але розглядав самоврядування як елемент громадського управління за участю товариства. На його думку, самоврядування мають здійснювати не чиновники, для яких служба є джерелом існування, а авторитетні люди з числа місцевого населення на безоплатній основі. Безпосереднє знайомство з роботою англійських органів місцевого самоврядування дозволило світовим дослідникам виробити критичне ставлення до поглядів Гнейста [9, с. 229-233].

Після реформи місцевого самоврядування в Англії в 1888 р. почалися дослідження, що система місцевого управління, яку відстоював Гнейст, зовсім не є самоврядуванням: посада не за вибором і, отже, не за волею суспільства; але лише через історично сформовані соціальні умови. Вони можуть бути визнані органами самоврядування лише умовно, тобто тому, що саме суспільство, мовчазно погоджуючись, визнає їх такими. Насправді це дуже особлива виняткова форма правління [10].

На відміну від Гнейста, його сучасник Л. фон Штейн дотримувався більш об'єктивних поглядів на англійське самоврядування. До переваг англійської моделі самоврядування він відносив її корпоративний характер самоврядування; зв'язок з парламентським самоврядуван-

ням; принцип обрання посадових осіб за розміром сплачених податків; право місцевої влади приймати місцеві закони; підпорядкування органів самоврядування загальній судовій відповідальності [11, с. 61-64].

При цьому він ігнорував недоліки переваги шляхти в місцевому самоврядуванні. Більш об'єктивна оцінка англійського самоврядування дозволила по-іншому поглянути на співвідношення російської та англійської траєкторій розвитку місцевого самоврядування. Звичайно, при тій соціально-політичній диференціації, яка існувала в суспільстві з 1860-х років, однозначний погляд був неможливий.

Однак до 1880-х років виникли дві основні позиції. Відповідно до першого, місцеве самоврядування повинно розвиватися по особливому шляху, який дозволить досягти гармонійного поєднання самодержавної влади і земського самоврядування.

Один з ідеологів консерватизму М.Н. Катков запропонував розробити єдину систему центрального і місцевого управління, тобто – від центру до найменших місцевих громад, міста і села – як єдиний організм, в якому не повинно бути ні тіні розбрату чи антагонізму між держава і земля, як у нас кажуть, щоб вони не були двома таборами, щоб між ними в принципі не виникло жодних рахунків чи суперечок про права та інтереси [12, с. 229-233].

Відповідно до другої позиції, як в Україні, так і в Англії, одним вектором розвитку місцевого самоврядування є представницька влада на всіх рівнях влади та загальне виборче право, тому не слід акцентувати увагу на застарілих недемократичних формах аристократичного представництва [13].

Цю позицію займали переважно ліберали. Через цензурні обмеження вони змушені були використовувати порівняльні дослідження для пропаганди

тієї чи іншої форми місцевого самоврядування.

На початку ХХ ст. значна частина українського суспільства сподівалася на еволюційний шлях реформування місцевого самоврядування. Однак у міру поглиблення знань про англійську модель місцевого самоврядування все більше російських дослідників і урядовців приходили до висновку, що в країні на це вже немає часу. Аналіз англійських форм самоврядування тільки дозволяє більш глибоко і адекватно оцінити проблеми українського самоврядування і знайти для них індивідуальні рішення.

За результатами дослідження ми дійшли висновку, що розвиток та становлення місцевого самоврядування Великобританії відбувався схоже на український розвиток, підставою відмінностей є віднесення України до країн континентальної системи права, а Великобританії – до країн англо-американської правової системи. Тож, використавши відповідні дослідження питання способів реформування українського місцевого самоврядування потребує подальшого дослідження, зокрема за результатами реалізації Україною окремих кроків на шляху євроінтеграції та децентралізації влади.

Висновки. За результатами дослідження ми дійшли висновків, що розвиток та становлення місцевого самоврядування Великобританії відбувався схоже на український розвиток, підставою відмінностей є віднесення України до країн континентальної системи права, а Великобританії – до країн англо-американської правової системи. Тож, використавши відповідні дослідження питання способів реформування українського місцевого самоврядування потребує подальшого дослідження, зокрема за результатами реалізації Україною окремих кроків на шляху євроінтеграції та децентралізації влади.

Література:

1. Батанов О. Політико-правові засади децентралізації публічної влади в зарубіжних країнах у контексті муніципальної реформи в Україні / О. Батанов // Юридичний вісник. 2014. №4. С.25-33.
2. Зарубіжний досвід організації роботи місцевої влади: [монографія] / М.О.Пухтинський, П.В.Ворона, О.В.Власенко та ін. / За заг. ред. П.В.Ворони. – Х.: Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2009. 280 с.
3. Hamburger J. James Mill on Universal Suffrage and the Middle Class // Journal of Politics. 1962. Vol. 24. P. 167-190.

4. Джеремі Бентам. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>.
5. Taine H. *Notes sur l'Angleterre*. P., 1872. Zeldin Th. *English Ideals in French Politics during the Nineteenth Century* // *The Historical Journal*. 1959. Vol. 2. N 1. P. 40-58.
6. Karn N. *Centralism and Local Government in Medieval England: Constitutional History and Assembly Politics, 950-1300*. *History Compass*. 2012. 10. P. 742-751.
7. Зарубіжний досвід організації роботи місцевої влади: [монографія] / М.О.Пухтинський, П.В.Ворона, О.В.Власенко та ін. / За заг. ред. П.В.Ворони. – Х.: Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2009. 280 с.
8. Gneist H.R.H.F. von. *Adel und Ritterschaft in England*. Berlin, 1853; *Ibid. Das heutige englische Verfassungs- und Verwaltungsrecht*. Berlin, 1857-1863; *Ibid. Geschichte der englischen Communalverfassung*. Berlin, 1863; *Ibid. Verwaltung, Justiz. Rechtsweg, Staatsverwaltung und Selbstverwaltung nach englischen und deutschen Verhältnissen*. Berlin, 1869.
9. Мішина Н.В. Деякі особливості муніципального управління в Лондоні. Актуальні проблеми держави і права: Збірник наук. праць. Вип. 22. Одеса : Юридична література, 2004. С. 229-233.
10. Аналітичний матеріал. Місцеве самоврядування у Федеративній Республіці Німеччини. Огляд. URL: <http://lib.rada.gov.ua/LibRada/static/LIBRARY/catalog/analit/deu006.txt>
11. Яцунська О.О. Огляд системи місцевого самоврядування Франції / О.О. Яцунська // *Наукові праці*. – Миколаїв : МФ НаУКМА, 1998. Т. 1. 1998. С. 61-64.
12. Мішина Н.В. Деякі особливості муніципального управління в Лондоні. Актуальні проблеми держави і права: Збірник наук. праць. Вип. 22. Одеса : Юридична література, 2004. С. 229–233.
13. Зарубіжний досвід організації роботи місцевої влади: [монографія] / М.О.Пухтинський, П.В.Ворона, О.В.Власенко та ін. / За заг. ред. П.В.Ворони. – Х.: Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2009. 280 с.

References:

1. Batanov O. *Political and legal principles of decentralization of public power in foreign countries in the context of municipal reform in Ukraine* / O. Batanov // *Legal Bulletin*. 2014. No. 4. P.25-33.
2. *Foreign experience of organizing the work of local authorities: [monograph]* / M.O.Pukhtynskiy, P.V.Vorona, O.V.Vlasenko and others. / In general ed. P.V. Vorona. - Kh.: HarRI NADU Publishing House "Master", 2009. 280 p.
3. Hamburger J. *James Mill on Universal Suffrage and the Middle Class* // *Journal of Politics*. 1962. Vol. 24. P. 167-190.
4. Jeremy Bentham. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>.
5. Taine H. *Notes sur l'Angleterre*. P., 1872. Zeldin Th. *English Ideals in French Politics during the Nineteenth Century* // *The Historical Journal*. 1959. Vol. 2. N 1. P. 40-58.
6. Karn N. *Centralism and Local Government in Medieval England: Constitutional History and Assembly Politics, 950–1300*. *History Compass*. 2012. 10. P. 742-751.
7. *Foreign experience of organizing the work of local authorities: [monograph]* / M.O.Pukhtynskiy, P.V.Vorona, O.V.Vlasenko and others. / In general ed. P.V. Vorona. - Kh.: HarRI NADU Publishing House "Master", 2009. 280 p.
8. Gneist H.R.H.F. *from Adel und Ritterschaft in England*. Berlin, 1853; *Ibid. Das heutige englische Verfassungs- und Verwaltungsrecht*. Berlin, 1857–1863; *Ibid. Geschichte der englischen Communalverfassung*. Berlin, 1863; *Ibid. Verwaltung, Justiz. Rechtsweg, Staatsverwaltung und Selbstverwaltung nach englischen und deutschen Verhältnissen*. Berlin, 1869.
9. Mishina N.V. *Some features of municipal administration in London. Actual problems of the state and law: Collection of sciences. works* Vol. 22. Odesa: Legal literature, 2004. P. 229-233.
10. *Analytical material. Local self-government in the Federal Republic of Germany. Review*. URL: <http://lib.rada.gov.ua/LibRada/static/LIBRARY/catalog/analit/deu006.txt>
11. Yatsunska O.O. *Overview of the system of local self-government in France* / O.O. Yatsunska // *Scientific works*. - Mykolaiv: MF NaUKMA, 1998. T. 1. 1998. P. 61-64.
12. Mishina N.V. *Some features of municipal administration in London. Actual problems of the state and law: Collection of sciences. works* Vol. 22. Odesa: Legal literature, 2004. P. 229–233.
13. *Foreign experience in the organization of local government work: [monograph]* / M.O.Pukhtynskiy, P.V.Vorona, O.V.Vlasenko and others. / In general ed. P.V. Vorona. - Kh.: HarRI NADU Publishing House "Master", 2009. 280 p.

Стаття надійшла до друку 13.06.2023 року

УДК 340

DOI 10.31732/2708-339X-2023-08-57-64

ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ НЕКОНСТИТУЦІЙНИМ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИМ АКТОМ, НА ПІДСТАВІ СТ. 1175 ЦК УКРАЇНИ: АНАЛІЗ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ

Гавриленко О.О.,

аспірант юридичного факультету Університету «КРОК»,
вул. Табірна, 30-32, м. Київ, Україна, 03113,
e-mail: HavrylenkoOO@krok.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0002-3906-8614>

Француз-Яковець Т.А.,

доктор юридичних наук, професор, професор кафедри державно-правових дисциплін Університету «КРОК»,
вул. Табірна, 30-32, м. Київ, Україна, 03113,
e-mail: tafrantsuzya@krok.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0002-9138-5385>

COMPENSATION FOR DAMAGE, CAUSED BY AN UNCONSTITUTIONAL REGULATORY AND LEGAL ACT, ON THE BASIS OF ART. 1175 OF CIVIL CODE OF UKRAINE: ANALYSIS OF COURT PRACTICE

Havrylenko O.O.,

PhD student, "KROK" University
Tabirna St., 30-32, Kyiv, Ukraine, 03113,
e-mail: HavrylenkoOO@krok.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0002-3906-8614>

Frantsuz-Yakovets T.A.,

Doctor of Laws, Professor, Professor of Department of State and Legal Disciplines, "KROK" University,
Tabirna St., 30-32, Kyiv, Ukraine, 03113,
e-mail: tafrantsuzya@krok.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0002-9138-5385>

Анотація. У даній науковій статті зосереджено увагу на питанні можливості застосування ст. 1175 ЦК України як підстави відшкодування шкоди, завданої особі внаслідок визнання нормативно-правового акту неконституційним. Здійснено спробу проаналізувати сформовану на сьогоднішній день національну судову практику щодо питання можливості застосування ст. 1175 ЦК України у таких випадках. Визначено, що в судовій практиці немає єдиного підходу щодо даного питання: є суди, які на підставі ст. 1175 ЦК України задовольняють позови про відшкодування шкоди, завданої внаслідок неконституційності нормативно-правового акту, та є такі, які в подібних судових справах у задоволенні позовів про відшкодування шкоди на підставі норми вищевказаної статті відмовляють. Здійснено спробу проаналізувати аргументацію як судів, що приймають рішення про задоволення позовних вимог та призначають відшкодування шкоди, завданої внаслідок визнання нормативно-правового акту неконституційним, на підставі ст. 1175 ЦК України, так і аргументацію судів, що відмовляють в задоволенні таких позовів. Також здійснено спробу проаналізувати деякі позиції науковців-юристів щодо питання можливості поширення наслідків ст. 1175 ЦК України на правовідносини, які виникають внаслідок завдання шкоди нормативно-правовим актом, який було визнано неконституційним. Встановлено, що в науковому колі юристів-науковців також немає одностайності у цьому питанні: є як прихильники такого підходу, так і противники. Варто відмітити, що аргументація як науковців, що є прихильниками ідеї можливості застосування ст. 1175 ЦК України як підстави відшкодування шкоди, завданої внаслідок визнання нормативно-правового акту неконституційним, так і науковців, що є противниками такої ідеї, частково є подібною до аргументації, яку використовують суди, які застосовують ст. 1175 ЦК України в таких справах, та які відмовляють в такому застосуванні, відповідно.

Ключові слова: цивільна відповідальність, відшкодування шкоди, неконституційний нормативно-правовий акт, неконституційність, нормотворчість.

Формул: 0, рис.: 0, табл.: 0, бібл.: 13.

Abstract. This scientific article focuses on the issue of the possibility of applying Art. 1175 of the Civil Code of Ukraine as a basis for compensation for damage, caused to a person as a result of recognition of a normative legal act as unconstitutional. An attempt was made to analyze the currently formed national judicial practice, regarding the possibility of applying Art. 1175 of the Civil Code of Ukraine in such cases. It was determined that there is no single approach to this issue in judicial practice: there are courts that, on the basis of Art. 1175 of the Civil Code of Ukraine satisfy claims for compensation for damage, caused as a result of the unconstitutionality of a normative legal act, and there are those who, in similar court cases, refuse to satisfy claims for compensation for damage on the basis of the norm of the above-mentioned article. An attempt was made to analyze the reasoning of the courts, which make decisions on the satisfaction of claims and assign compensation for damage, caused as a result of recognizing a normative legal act as unconstitutional, on the basis of Art. 1175 of the Civil Code of Ukraine, as well as the arguments of courts that refuse to grant such claims. Also, an attempt was made to analyze some positions of legal scholars on the issue of the possibility of spreading the consequences of Art. 1175 of the Civil Code of Ukraine on legal relations that arise as a result of causing damage by a normative legal act that was recognized as unconstitutional. It was defined that there is no unanimity on this issue in the scientific environment of lawyers-scientists: there are both supporters of this approach and opponents. It is worth noting, that the argumentation of scientists who are supporters of the idea of the possibility of applying Art. 1175 of the Civil Code of Ukraine as a basis for compensation for damage caused as a result of the recognition of a normative legal act as unconstitutional, as well as scientists who are opponents of such an idea, is partially similar to the argumentation used by courts that apply Art. 1175 of the Civil Code of Ukraine in such cases, and which refuse such application, respectively.

Keywords: Civil liability, compensation of damage, unconstitutional legal act, unconstitutionality, rulemaking.

Formulas: 0, fig.: 0, tabl.: 0, ref.:13.

Постановка проблеми. Реалізуючи свої повноваження для досягнення загальносуспільних цілей, органи державної влади та місцевого самоврядування приймають в межах своєї компетенції різного роду нормативно-правові акти. Прийняття нормативно-правових актів є виключним правом таких органів та їх посадових чи службових осіб і покладає на зазначених суб'єктів додаткову відповідальність, оскільки при прийнятті нормативно-правового акту органи влади та їх посадові особи мають, зокрема, забезпечити законність прийняття нормативно-правового акту, його відповідність правам та свободам людини і громадянина, відповідність іншим нормативно-правовим актам, які мають вищу юридичну силу та були прийняті раніше, а також виконати низку інших умов, визначених законодавством.

На жаль, на практиці трапляються ситуації, коли нормативно-правовий акт приймається без додержання вимог, визначених законодавством, і за результатами

судового розгляду скасовується або втрачає свою чинність. Зокрема, однією з основних причин втрати чинності нормативно-правовим актом є те, що він не відповідає положенням Конституції України, тобто є неконституційним.

Прийняття та дія такого нормативно-правового акту може завдавати шкоди фізичним чи юридичним особам, і така шкода має бути відшкодована. Більшість норм, які регулюють підстави відшкодування фізичній або юридичній особі шкоди, завданої органами влади відповідного рівня або їх посадовими чи службовими особами, визначені в Цивільному кодексі України (далі – ЦК України), серед яких є ст. 1175, що визначає підставу відшкодування шкоди, завдану органами влади або їх посадовими чи службовими особами у сфері нормотворчої діяльності [1]. Хоча дана норма визначає, що відшкодуванню підлягає шкода, завдана прийняттям нормативно-правового акту, який було визнано незаконним та скасовано, на неї також часто посилаються позивачі у справах про відшкодування шкоди, яку

завдано актом, який було визнано неконституційним, і на сьогоднішній день вже сформувався певна судова практика щодо можливості застосування ст. 1175 ЦК України у таких випадках.

Зважаючи на важливість функціонування в системі інструментів захисту прав людини правового інституту відшкодування шкоди загалом та такого його різновиду як відшкодування шкоди, завданої органами державної влади, органами місцевого самоврядування або їх посадовими чи службовими особами зокрема, варто зробити спробу проаналізувати судову практику щодо можливості застосування ст. 1175 ЦК України як підстави відшкодування шкоди, завданої неконституційним правовим актом, та визначити, які позиції судів існують з приводу цього питання.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання відшкодування шкоди, завданої внаслідок визнання нормативно-правового акту неконституційним завжди знаходилося в центрі уваги науковців-юристів та громадянського суспільства. Зокрема, дане питання досліджували Терлецький Д. С., Барабаш Ю. Г., Афанасьєва М. В., Берестова І. Е та інші.

Формулювання цілей статті. Метою даної наукової статті є спроба проаналізувати сформовану на сьогоднішній день судову практику у справах про відшкодування шкоди, завданої нормативно-правовим актом, який було визнано неконституційним, на предмет можливості застосування ст. 1175 ЦК України як підстави відшкодування такої шкоди, визначити деякі аргументи судів, які зазначають, що у випадках завдання шкоди неконституційним нормативно-правовим актом ст. 1175 ЦК України може бути застосована та тих хто зазначає, що норма зазначеної статті в таких випадках не може бути застосована.

Виклад основного матеріалу. Конституція України чітко закріплює відповідальність держави та органів місцевого самоврядування за шкоду,

спричинену особі при здійсненні ними своєї діяльності, зокрема, і за шкоду спричинену прийняттям нормативно-правового акту, який було визнано неконституційним (ч. 3 ст. 152) [2]. Більш деталізовані положення щодо підстав притягнення публічних суб'єктів до відповідальності за спричинену шкоду знайшли своє відображення в нормах ЦК України (ст. 1173-1176), серед яких, в контексті притягнення публічних суб'єктів за шкоду, завдану актом, який було визнано неконституційним, норма ч. 3 ст. 152 Конституції України найбільше пов'язана з положеннями ст. 1175 ЦК України, оскільки вона визначає відповідальність публічних суб'єктів за шкоду, завдану у сфері нормотворчої діяльності. Проте, незважаючи на те, що за змістом дані норми пов'язані, ст. 1175 ЦК України вказує, що відшкодуванню підлягає шкода, яка була завдана нормативно-правовим актом, який було визнано незаконним та скасовано, і не містить згадку про нормативно-правові акти, які було визнано неконституційними.

На сьогоднішній день в Україні немає єдиної судової практики щодо питання можливості застосування ст. 1175 ЦК України як підстави відшкодування шкоди, завданої неконституційним правовим актом. Так, деякі суди, розглядаючи справи про відшкодування такої шкоди, вказують, що ст. 1175 ЦК України не можна застосовувати у випадку завдання особі шкоди прийняттям нормативно-правового акту, який було визнано неконституційним.

Зокрема, рішенням Деснянського районного суду міста Чернігова від 27.06.2012 року у справі № 2/2506/1017/12 суд відмовив у задоволенні позову до Держави Україна в особі Управління Пенсійного фонду України в Чернігівському районі про відшкодування матеріальної шкоди, яка була завдана особі законодавчим актом, що визнаний неконституційним, вказавши на помилковість посилання на ст. 1175 ЦК України як підстави відшкодування такої шкоди [3]. Свою позицію суд аргументував тим, що

норма зазначеної статті підлягає застосуванню лише у випадках, коли нормативно-правовий акт органу державної влади або органу місцевого самоврядування було визнано незаконним та скасовано, і що у випадках, коли закони або інші нормативно-правові акти чи їх положення визнаються неконституційними та у зв'язку з цим втрачають чинність, норма ст. 1175 ЦК України застосуванню не підлягає [3]. Подібним до вищезазначеного рішення суду є рішення Шевченківського районного суду міста Києва від 05.06.2023 року у справі № 761/13492/22 [4]. Даним рішенням суд відмовив у позові про відшкодування на підставі ст. 1175 ЦК України матеріальної шкоди, завданої законом, який в подальшому було визнано неконституційним, аргументувавши свою позицію тим, що норма зазначеної статті не поширюється на правовідносини щодо відшкодування шкоди, завданої визнанням нормативно-правового акту неконституційним, так само як і в рішенні, що було розглянуто вище, і додатково зазначивши, що суд не вбачає необхідності застосування в цій справі аналогії закону чи аналогії права, оскільки відповідальність передбачена ст. 1175 ЦК України не є аналогічною відповідальності передбаченої ч. 3 ст. 152 Конституції України [4].

Тобто, проаналізувавши аргументацію судів, можна побачити, що в даних випадках відмова у задоволенні позовів про відшкодування шкоди зумовлена тим, що ст. 1175 ЦК України не передбачає відшкодування шкоди, завданої визнанням нормативно-правового акту неконституційним, і відповідно не може бути застосована до правовідносин з відшкодування такої шкоди. Подібні позиції судів також можна побачити і в інших рішеннях: рішення Печерського районного суду міста Києва від 13.03.2012 року у справі № 2-181/12, рішення Ожтєбрського районного суду міста Полтави від 03.06.2020 року у справі № 554/6525/19 [5; 6].

На противагу позиції судів, які вказують на неможливість застосування

ст. 1175 ЦК України як підстави відшкодування шкоди, завданої внаслідок визнання нормативно-правового акту неконституційним, в національній судовій практиці є низка рішень, якими позови про відшкодування такої шкоди на підставі ст. 1175 ЦК України задовольняються. Так, рішенням Старокостянтинівського районного суду Хмельницької області від 05.12.2018 року у справі № 683/2660/18 вимоги позивача про відшкодування матеріальної шкоди, завданої визнанням нормативно-правового акту неконституційним, були задоволені, зокрема, на підставі ст. 1175 ЦК України [7]. Свою позицію суд аргументував тим, що неконституційність закону є підставою застосування до держави, Автономної Республіки Крим та органу місцевого самоврядування наслідків, визначених ст. 1175 ЦК України, оскільки регламентована нормою даної статті цивільно-правова відповідальність у вигляді відшкодування шкоди, заподіяної прийняттям нормативно-правових актів, визнаних незаконними, стосується також і випадків визнання законів неконституційними [7]. Подібну позицію також можна побачити в постанові Чернівецького апеляційного суду від 11.12.2018 року у справі № 727/4607/18, якою було підтримано рішення суду першої інстанції про задоволення позову щодо відшкодування шкоди, завданої особі внаслідок визнання закону неконституційним [8]. В даній постанові суд також зазначив, що доводи апеляційної скарги відповідача по цій справі про те, що положення ст. 1175 ЦК України підлягає застосуванню лише у випадку, коли нормативно-правовий акт органу державної влади визнається незаконним і скасовується, є безпідставними і як аргумент на підтримку своєї позиції вказав на те, що відсутність норми матеріального права, яка регулює порядок відшкодування шкоди, заподіяної актом, який було визнано неконституційним, дає підстави застосувати аналогію закону, а у разі відсутності подібної правової норми – аналогію права [8].

Проаналізувавши вищенаведені рішення суду першої інстанції та постанову суду другої інстанції, можна зробити висновок, що у випадку завдання шкоди, завданої внаслідок неконституційності нормативно-правового акту, така шкода може бути відшкодована на підставі ст. 1175 ЦК України, яка хоча прямо і не передбачає відповідальність публічних за таку шкоду, проте регулює подібні за своїм змістом правовідносини. Тобто, застосовується аналогія закону, про що прямо зазначено в постанові суду другої інстанції, яке було згадано вище.

Варто відмітити, що такі позиції зустрічаються також і в інших рішеннях та постановках судів: наприклад, рішення Славутського міськрайонного суду Хмельницької області від 19.09.2018 року у справі № 682/1641/18, постанова Запорізького апеляційного суду від 16.05.2019 року у справі № 335/13280/18, постанова апеляційного суду Хмельницької області від 27.09.2018 року у справі № 686/6719/18 [9; 10; 11].

Таким чином, на сьогоднішній день в національній судовій практиці немає єдиного підходу щодо визначення того, чи може бути норма ст. 1175 ЦК України підставою для відшкодування особі шкоди, яка була завдана внаслідок визнання нормативно-правового акту неконституційним.

Варто відмітити, що в науковому колі юристів також існують різні погляди на питання можливості застосування ст. 1175 ЦК України як підстави відшкодування шкоди, завданої внаслідок визнання нормативно-правового акту неконституційним.

Так, Терлецький Д. С., досліджуючи питання відшкодування шкоди, завданої актами та діями, що визнані неконституційними, зазначає, що, незважаючи на факт відсутності на сьогоднішній день закону, який би визначав порядок відшкодування шкоди, завданої неконституційністю закону, відшкодування такої шкоди можливе на підставі ст. 1175 ЦК України згідно з аналогією закону, з огляду на неприпустимість відмови у розгляді справи з мотивів відсутності,

нечіткості або суперечливості законодавства, що регулює спірні відносини [12, с. 301-302]. Тобто, проаналізувавши дану тезу науковця, можна зробити висновок, що науковець підтримує можливість застосування ст. 1175 ЦК України як підстави відшкодування шкоди, завданої особі неконституційністю нормативно-правового акту, з огляду на відсутність законодавчого акту, який би регулював порядок відшкодування такого виду шкоди.

На протиположній позиції, в колі юристів існує також інша думка. Так, Барабаш Ю. Г., досліджуючи питання захисту прав осіб та принцип юридичної визначеності в контексті функціонування інституту конституційної скарги, зазначає, що на сьогоднішній день, з огляду на відсутність законодавчого акту, який би визначав порядок відшкодування шкоди, завданої неконституційними актами або діями, багато судів першої та другої інстанцій активно застосовують принцип аналогії закону щодо інституту відшкодування шкоди, передбаченого ст. 152 Конституції України, і призначають в таких ситуаціях потерпілим особам відшкодування на підставі ст. 1175 ЦК України [13, с. 56]. На думку науковця такий підхід є неправильним, оскільки ст. 1175 ЦК України передбачає відшкодування шкоди за нормативно-правовий акт, який безпосередньо завдав шкоди фізичній або юридичній особі, а визнання нормативно-правового акту неконституційним здійснюється Конституційним Судом України без встановлення факту або здійснення оцінки завдання шкоди окремій особі [13, с. 56-57]. Окремо Барабаш Ю. Г. вказує, що попри схожість норм, передбачених ч. 3 ст. 152 та ст. 56 (про відшкодування шкоди, завданої незаконними актами та діями органів державної влади, органів місцевого самоврядування або їх посадових чи службових осіб) Конституції України, в зазначених статтях йде мова про різні інститути права, що мають відмінну один від одного юридичну природу, а тому науковець ставить питання, чому

саме на підставі норм, що стосуються відшкодування шкоди, завданої незаконними діями або актами, судами вираховувалася сума відшкодування шкоди, завданої внаслідок визнання акту неконституційним [13, с. 57].

Проаналізувавши вищенаведені тези науковця, можна зробити висновок, що він не підтримує ідею можливості застосування норми ст. 1175 ЦК України як підстави відшкодування шкоди, завданої особі внаслідок визнання нормативно-правового акту неконституційним, і як один із аргументів, зокрема, наводить той факт, що, приймаючи рішення про визнання акту неконституційним, Конституційний Суд України не визначає шкоду, яка була завдана таким визнанням будь-якій фізичній або юридичній особі. Погоджуючись з науковцем в частині того, що, дійсно, Конституційний Суд України при розгляді справи щодо відповідності певного акту положенням Конституції України не дає оцінку щодо шкоди та збитків, завданих конкретній особі, хотіли б, в свою чергу, відмітити, що питання визначення розміру завданої потерпілій особі шкоди, вирішується судом, який розглядає конкретну справу про відшкодування шкоди, завданої внаслідок визнання нормативно-правового акту неконституційним, враховуючи при цьому всі обставини справи. Саме тому, на нашу думку, аргумент науковця в частині неправильності застосування ст. 1175 ЦК України як підстави відшкодування шкоди, завданої внаслідок визнання нормативно-правового акту неконституційним, з огляду на відсутність визначення в рішенні Конституційного Суду України у справі про конституційність акту факту наявності шкоди та її розміру для окремого громадянина є не зовсім правильним.

Висновки. Підводячи підсумок хотілося б відмітити, що на сьогоднішній день як в судовій практиці, так і в науковому колі серед юристів немає єдиного підходу щодо вирішення питання можливості застосування ст. 1175 ЦК України як

підстави відшкодування шкоди, завданої особі внаслідок визнання нормативно-правового акту неконституційним.

В судовій практиці суди, які відмовляють в задоволенні позовів щодо відшкодування шкоди, завданої неконституційним нормативно-правовим актом, на підставі ст. 1175 ЦК України одним із аргументів зазначають той факт, що положення ст. 1175 ЦК України стосується лише випадків завдання шкоди нормативно-правовим актом, який було визнано незаконним та скасовано, і що, оскільки в даній статті немає згадки про шкоду, завдану внаслідок неконституційності нормативно-правового акту, вона не поширює свою дію на відносини, що виникають в результаті завдання такої шкоди. В свою чергу, суди, які на підставі ст. 1175 ЦК України задовольняють позови про відшкодування шкоди, завданої внаслідок визнання нормативно-правового акту неконституційним, приймаючи такі рішення, використовують аналогію закону і аргументують свою позицію тим, що відсутність законодавчого акту, який би визначав порядок відшкодування такої шкоди, дозволяє до правовідносин, що виникають внаслідок її завдання, застосовувати положення ст. 1175 ЦК України через подібність до правовідносин, які регулює зазначена норма.

Проаналізувавши деякі аргументи науковців-юристів щодо ідеї можливості застосування ст. 1175 ЦК України як підстави відшкодування шкоди, завданої внаслідок визнання нормативно-правового акту неконституційним, можемо зазначити, що серед деяких прихильників такої ідеї основним аргументом також є факт відсутності законодавчого акту, що регулює питання відшкодування такого виду шкоди, що створює можливість для застосування ст. 1175 ЦК України за аналогією закону. Деякі ж противники зазначеної ідеї, в свою чергу, не вважають виправданим застосування ст. 1175 ЦК України у випадках завдання шкоди неконституційністю нормативно-правового акту за аналогією закону,

зокрема, через те, що на їх думку відносини, які регулюються ст. 1175 ЦК України мають іншу юридичну природу, ніж відносини, що виникають внаслідок завдання такої шкоди.

Спробувавши проаналізувати наявну судову практику та позиції науковців-юристів щодо питання можливості застосування ст. 1175 ЦК України як підстави відшкодування шкоди, завданої внаслідок визнання нормативно-правового акту неконституційним, ми вважаємо правильним долучитися до позиції щодо підтримки можливості застосування у таких випадках ст. 1175 ЦК України за аналогією закону, з огляду на головну мету здійснення відшкодування шкоди: відновлення прав особи, які були порушені в результаті діяльності публічних суб'єктів. Як нами було зазначено на початку статті, нормотворча діяльність публічних суб'єктів є виключним правом таких суб'єктів і покладає на них додаткову

відповідальність. Саме тому у разі порушення прав людини та громадянина при здійсненні даного виду діяльності права мають бути якнайшвидше відновлені, а шкода відшкодована, незалежно від того, через що саме було завдано шкоду. У разі ж відсутності відповідного законодавчого акту, який би визначав підстави та механізм відшкодування певного виду шкоди, має бути застосований інший спосіб відновити порушені права потерпілої особи. У випадку завдання шкоди внаслідок визнання нормативно-правового акту неконституційним ми підтримуємо думку, що таким способом є застосування ст. 1175 ЦК України за аналогією закону, тобто поширення дії даної норми на відносини, які виникають в результаті завдання такого виду шкоди. Такий підхід, на нашу думку, відповідатиме та утверджуватиме проголошені Конституцією України принципи верховенства права та правової держави.

Література:

1. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 02.07.2023).
2. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 02.07.2023).
3. Рішення Деснянського районного суду міста Чернігова від 27 червня 2012 р., судова справа № 2/2506/1017/12. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/25095054> (дата звернення: 02.07.2023).
4. Рішення Шевченківського районного суду міста Києва від 05 червня 2023 р., судова справа № 761/13492/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111373476> (дата звернення: 02.07.2023).
5. Рішення Печерського районного суду міста Києва від 13 березня 2012 р., судова справа № 2-181/12. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/22089287> (дата звернення: 02.07.2023).
6. Рішення Октябрського районного суду міста Полтави від 03 червня 2023 р., судова справа № 554/6525/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89900421> (дата звернення: 02.07.2023).
7. Рішення Старокостянтинівського районного суду Хмельницької області від 05 грудня 2018 р., судова справа № 683/2660/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78463198> (дата звернення: 02.07.2023).
8. Постанова Чернівецького апеляційного суду від 11 грудня 2018 р., судова справа № 727/4607/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78482352> (дата звернення: 26.06.2023).
9. Рішення Славутського міськрайонного суду Хмельницької області від 19 вересня 2018 р., судова справа № 682/1641/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/76562304> (дата звернення: 27.06.2023).
10. Постанова Запорізького апеляційного суду від 16 травня 2019 р., судова справа № 335/13280/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81781981> (дата звернення: 27.06.2023).
11. Постанова апеляційного суду Хмельницької області від 27 вересня 2018 р., судова справа № 686/6719/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/76794696> (дата звернення: 26.06.2023).
12. Терлецький Д. С. Відшкодування шкоди, завданої актами і діями, що визнані неконституційними: аналіз правозастосування. Правове життя сучасної України: у 2 т.: матер. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 трав. 2019 р.) / відп. ред. Г. О. Ульянова. Одеса: ВД «Гельветика», 2019. Т. 1. С. 300-303. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/21063?show=full> (дата звернення: 30.06.2023).
13. Барабаш Ю. Г. «Засіб захисту права vs юридична визначеність» як дилема вітчизняної офіційної конституційної доктрини в контексті функціонування інституту індивідуальної скарги. Український часопис конституційного права. Часопис 4/2020 (17). 2020. С. 47-60. URL: <https://www.constjournal.com/wp-content/uploads/issues/2020-4/pdfs/2-yurii-barabash-zasib-zakhystu-prav-yurydychna-vyznachenist-yak-dylema-vitchyznanoi-ofitsiinoi.pdf> (дата звернення: 02.07.2023).

References:

1. *Civil Code of Ukraine: Law of Ukraine dated January 16, 2003 No. 435-IV*. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (accessed: 02.07.2023).
2. *Constitution of Ukraine: Law of Ukraine dated June 28, 1996 No. 254k/96-BP*. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (accessed: 02.07.2023).
3. *Decision of Desnianskyi District Court of the city of Chernihiv dated June 27, 2012, court case No. 2/2506/1017/12*. Available at: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/25095054> (accessed: 02.07.2023).
4. *Decision of Shevchenkivskyi District Court of the city of Kyiv dated June 5, 2023, court case No. 761/13492/22*. Available at: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111373476> (accessed: 02.07.2023).
5. *Decision of the Pecherskyi District Court of the city of Kyiv dated March 13, 2012, court case No. 2-181/12*. Available at: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/22089287> (accessed: 02.07.2023).
6. *Decision of the October District Court of the city of Poltava dated June 3, 2023, court case No. 554/6525/19*. Available at: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89900421> (accessed: 02.07.2023).
7. *Decision of the Starokostiantyniv District Court of Khmelnytskyi region dated December 5, 2018, court case No. 683/2660/18*. Available at: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78463198> (accessed: 02.07.2023).
8. *Resolution of Chernivtsi Court of Appeal dated December 11, 2018, court case No. 727/4607/18*. Available at: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78482352> (accessed: 26.06.2023).
9. *Decision of Slavuta City District Court of Khmelnytskyi region dated September 19, 2018, court case No. 682/1641/18*. Available at: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/76562304> (accessed: 27.06.2023).
10. *Resolution of Zaporizhzhia Court of Appeal dated May 16, 2019, court case No. 335/13280/18*. Available at: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81781981> (accessed: 27.06.2023).
11. *Resolution of the Court of Appeal of Khmelnytskyi region dated September 27, 2018, court case No. 686/6719/18*. Available at: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/76794696> (accessed: 26.06.2023).
12. Terletskyi D. S. *Compensation for damage caused by acts and actions recognized as unconstitutional: analysis of law enforcement. Legal life of modern Ukraine: in 2 volumes: Material of scientific and practical conference (Odesa, May 17, 2019) / resp. ed. H. O. Ulianova. Odesa: Editorial House "Helvetyka", 2019. Vol. 1. pp. 300-303*. Available at: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/21063?show=full> (accessed: 30.06.2023).
13. Barabash Yu. H. *"Means of legal protection vs legal certainty" as a dilemma of the domestic official constitutional doctrine in the context of the functioning of the institution of individual complaint. Ukrainian Journal of Constitutional Law. Magazine 4/2020 (17). 2020. P. 47-60*. Available at: <https://www.constjournal.com/wp-content/uploads/issues/2020-4/pdfs/2-yurii-barabash-zasib-zakhystu-prav-yurydychna-vyznachenist-yak-dylema-vitchyznianoi-ofitsiinoi.pdf> (accessed: 02.07.2023).

Стаття надійшла до друку 07.07.2023 року

**РОЗДІЛ 3. ТРУДОВЕ ПРАВО І ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ;
АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПРОЦЕС;
ФІНАНСОВЕ, ІНФОРМАЦІЙНЕ, ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО**

УДК 342.72/.73:519

DOI 10.31732/2708-339X-2023-08-65-74

**ВПЛИВ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ НА РЕАЛІЗАЦІЮ ПРАВ І
СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА В УКРАЇНІ**

ШЕВЧЕНКО А.Є.,

*Заслужений юрист України,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри теоретико-правових дисциплін
Навчально-наукового інституту права
Державного податкового університету,
вул. Університетська, 31, м. Ірпінь, Україна, 08200,
e-mail: shevchenko2757@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0003-2663-9892>*

КУДІН С.В.,

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри теоретико-правових дисциплін,
Навчально-наукового інституту права
Державного податкового університету
вул. Університетська, 31, м. Ірпінь, Україна, 08200,
e-mail: kudinsv1971@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-1396-3212>*

КОСІЛОВА О.І.,

*кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри теоретико-правових дисциплін,
Навчально-наукового інституту права
Державного податкового університету
вул. Університетська, 31, м. Ірпінь, Україна, 08200,
e-mail: kosilovaolga3@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-5574-3771>*

**THE INFLUENCE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE ON THE
IMPLEMENTATION OF HUMAN AND CITIZEN RIGHTS AND FREEDOMS
IN UKRAINE**

SHEVCHENKO A.Ye.,

*Doctor of Law, Professor,
Head of the Department of Theoretical and Legal Disciplines
Educational and Scientific Institute of Law
State Tax University
Honored Lawyer of Ukraine
e-mail: shevchenko2757@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0003-2663-9892>*

KUDIN S.V.,

*Doctor of Law, Professor,
Professor of the Department of Theoretical and Legal Disciplines
Educational and Scientific Institute of Law
State Tax University*

KOSILOVA O.I.,

PhD of Political Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Theoretical and Legal Disciplines
Educational and Scientific Institute of Law
State Tax University

e-mail: kosilovaolga3@gmail.com<https://orcid.org/0000-0002-5574-3771>

Анотація. У статті проаналізовано окремі питання впливу штучного інтелекту як інформаційних технологій, із застосуванням яких можливо виконувати складні комплексні завдання шляхом використання системи наукових методів досліджень і алгоритмів обробки інформації, що здійснюють суттєвий вплив на реалізацію прав та свобод людини і громадянина в Україні. Проаналізовано сучасний стан нормативного забезпечення означуваної проблеми в Україні, питання які потребують окремого нормативного регулювання. Зазначено, що застосування технологій штучного інтелекту впливають на всі сфери суспільного життя, зокрема є складовою забезпечення інформаційної та кібербезпеки в Україні. З'ясовано, що під особливою загрозою внаслідок впливу штучного інтелекту виявилися наступні права та свободи: право на повагу до приватного та сімейного життя, свободу вираження поглядів, недискримінацію, право на свободу пересування, право на свободу і чесні вибори, право на справедливий суд. Наголошено, що Україна не стоїть осторонь процесів удосконалення правового регулювання технологій штучного інтелекту та виражає прагнення зайняти значний сегмент світового ринку технологій штучного інтелекту, провідні позиції у міжнародних рейтингах. Очікується, що технології штучного інтелекту сприятимуть трансформації економіки, ринку праці, державних інституцій та суспільства загалом. Їх застосування надасть можливість зменшити обсяги витрат і підвищити ефективність виробництва, якості товарів та послуг. Використання технологій ШІ має насамперед захищати право людини на гідність як основне та основоположене право людини, споконвічне для всіх інших прав і свобод, а порушення будь-яких прав людини таким чином можна вважати порушенням права людської гідності. Виникнення загроз правам людини в тій чи іншій формі при використанні ШІ потребує пошуку шляхів подолання ризиків і загроз правам людини та належного функціонування правозахисного та правовідновлювального механізму. У статті детально проаналізовано вплив ШІ на реалізацію виборчого права в Україні та зарубіжних країнах.

Ключові слова: штучний інтелект, права і свободи людини і громадянина, інформаційна безпека, загрози в інформаційній сфері, Україна, захист інформаційного простору.

Формул: 0, рис.: 0, табл.: 0, бібл.: 20.

Abstract. The article analyzes individual issues of the influence of artificial intelligence as information technologies, with the application of which it is possible to carry out complex tasks by using a system of scientific research methods and information processing algorithms, which have a significant impact on the implementation of human and citizen rights and freedoms in Ukraine. The current state of regulatory support for the indicated problem in Ukraine, as well as issues that require the separate legal regulation, are analyzed. It is noted that the use of artificial intelligence technologies affects all spheres of social life, in particular, it is a component of ensuring information and cyber security in Ukraine. It was found that the following rights and freedoms are under particular threat due to the influence of AI: the right to respect for private and family life, freedom of expression, non-discrimination, the right to freedom of movement, the right to freedom and fair elections, the right to a fair trial. Ukraine does not stand aside from the processes of improving the legal regulation of artificial intelligence technologies and expresses its desire to occupy a significant segment of the world market of artificial intelligence technologies, leading positions in international rankings. Artificial intelligence technologies are expected to contribute to the transformation of the economy, the labor market, government institutions and society in general. Their application will provide an opportunity to reduce costs and increase production efficiency, as well as the quality of goods and services. The use of AI technologies must first of all protect the human right to dignity as a basic and fundamental human right, primordial for all other rights and freedoms, and the violation of any human rights in this way can be considered a violation of the right to human dignity. The emergence of threats to human rights in one form or another when using AI requires finding ways to overcome risks and threats to human rights and the proper functioning of the human rights protection and rights restoration mechanism.

The article analyzes in detail the impact of AI on the implementation of the right to vote in Ukraine and foreign countries.

Keywords: artificial intelligence, human and citizen rights and freedoms, information security, threats in the information sphere, Ukraine, protection of information space.

Formulas: 0, fig.: 0, tabl.: 0, ref.: 20.

Постановка проблеми.
Проблема впливу штучного інтелекту на реалізацію виборчого права в Україні та зарубіжних країнах дуже актуальна. Це пов'язано, перш за все, із захистом

права людини на гідність як основного та основоположного права людини, а також право на повагу до приватного та сімейного життя, свободу вираження поглядів, недискримінацію, право на

свободу пересування, право на свободу і чесні вибори, право на справедливий суд. Саме тому дослідники на підставі аналізу наукової літератури зосередили свою увагу на дослідження впливу штучного інтелекту на реалізацію окремих прав та свобод людини і громадянина в Україні, а також аналізі ризиків, пов'язаних з цим впливом.

Актуальність теми дослідження. Завдяки активному впровадженню цифрових технологій і цифровізації «цифрова економіка» знаходиться в процесі розвитку, технології штучного інтелекту впроваджуються в державне управління, покращується якість і швидкість надання адміністративних і медичних послуг, зростає використання цифрових технологій у різних формах політичної участі громадян (від створення електронних звернень, петицій до повноцінних виборів і референдумів).

Штучний інтелект дозволяє практично повністю виключити людський фактор з процесів забезпечення захисту інформації та залишає лише допоміжні функції моніторингу та корекції. У зв'язку з цим штучний інтелект є технологією майбутнього. Водночас, розвиток технології ШІ призводить до зміни статусу людини в суспільстві, тому використання технології ШІ має поважати основні права та свободи людини та громадянина, особливо трудові права (оскільки існує «ефект заміщення»), й таким чином викликає появу соціальних проблем, та проблем пов'язаних з реалізацією окремих прав та свобод, про що йтиметься далі у цій статті. У зв'язку з цим застосування технологій ШІ в соціально-економічній та управлінських сферах має бути зважене та контрольоване громадськістю та органами державної влади.

Штучний інтелект та його технології відкривають нові горизонти в епоху цифровізації та розпочинають активно використовуватися у цивільній та військовій сферах. За оцінками експертів, очікується, що завдяки впровадженню таких рішень зростання світової економіки у 2024 році

дорівнюватиме \$1 трлн [1, с. 52].

Стан дослідження. Результати аналізу наукових публікацій. Дослідження у галузі розвитку та застосування штучного інтелекту в Україні є предметом міждисциплінарних досліджень та тільки набувають свого розвитку. Зокрема, серед українських дослідників, кримінально-правовий аспект штучного інтелекту досліджує Радутний О., відповідальність суб'єктів інформаційних відносин за умов подальшого розвитку автономних роботів і штучного інтелекту – Кохановська О.В., правосуб'єктність штучного інтелекту – Кошелева К., нормативно-правове регулювання застосування технологій штучного інтелекту – Власюк В., Мудрисівська Л., правове регулювання Інтернету речей – Баранов О., Брайчевський С., Гребенюк М., проблеми приватності, конфіденційності, охорони, захисту та безпеки персональних даних в умовах застосування новітніх технологій – Брижко В. та інші. Проте на сьогодні в Україні недостатньо уваги приділяється комплексному аналізу штучного інтелекту з позицій дотримання та захисту основоположних прав і свобод людини і громадянина.

Метою і задачею статті є дослідження впливу штучного інтелекту на реалізацію окремих прав і свобод людини і громадянина в Україні на основі аналізу ґрунтовної наукової літератури.

Викладення основного матеріалу дослідження. Інтеграція України до європейської спільноти, зокрема до Ради Європи засвідчила прийняття Україною низки міжнародно-правових зобов'язань, насамперед, – повага та захист до прав людини. Серед зобов'язань, взятих перед Радою Європи, визначальною є ратифікація Україною Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод у 1997 році [2] та пов'язану з нею визнання юрисдикції Європейського суду з прав людини. Питання, пов'язані з використанням штучного інтелекту (далі ШІ), повинні регулюватися відповідно до норм міжнародних

договорів і конвенцій, ратифікованих більшістю європейських держав. Зокрема, відповідно до спеціалізованих міжнародних угод у сфері розвитку ШІ: Конвенції Ради Європи про кіберзлочинність, також відомої як Будапештська конвенція [3]; Європейська етична хартія щодо використання штучного інтелекту в судових системах та їхньому середовищі, Загальний регламент захисту даних [4].

Згідно із положеннями чинного законодавства штучний інтелект – організована сукупність інформаційних технологій, із застосуванням яких можливо виконувати складні комплексні завдання шляхом використання системи наукових методів досліджень і алгоритмів обробки інформації, отриманої або самостійно створеної під час роботи, а також створювати та використовувати власні бази знань, моделі прийняття рішень, алгоритми роботи з інформацією та визначати способи досягнення поставлених завдань [1, с. 57].

Водночас, крім очевидних переваг застосування технологій ШІ у всі сфери суспільного життя, слід взяти до уваги можливі і загрози та виклики реалізації прав і свобод людини і громадянина. Так, ще в серпні 2012 р. професор філософії Хью Прайс опублікував статтю «Штучний інтелект: чи зможемо ми утримати його в коробці?», в якій закликав серйозно розглянути можливі загрози. Так, він вважає, що першим правильним кроком має бути припинення ставлення до штучного інтелекту як до предмету наукової фантастики і почати думати про нього як про частину реальності, з якою ми або наші нащадки можуть рано чи пізно стикнутися. Основною причиною небезпеки є принципова відмінність передбачуваного штучного інтелекту від людського. Всі цінності – такі, як «любов, щастя і навіть виживання», важливі для нас, тому що у нас є певна еволюційна історія – немає жодної причини вважати, що машини розділятимуть їх з нами. За словами Х. Прайса, машини, можливо, будуть просто байдужі до нас, що спричинить

катастрофічні наслідки [5].

У результаті використання штучного інтелекту на карту поставлені права людини, закріплені в міжнародних правових документах, такі як право на повагу до приватного та сімейного життя, свободу вираження поглядів, недискримінацію, право на свободу пересування, право на свободу і чесні вибори, право на справедливий суд.

Україна не стоїть осторонь процесів удосконалення правового регулювання технологій штучного інтелекту та виражає прагнення зайняти значний сегмент світового ринку технологій штучного інтелекту, провідні позиції у міжнародних рейтингах. Зокрема, наша держава вже використовує досвід провідних європейських країн, таких як Естонія, і рухається до створення електронної України. У грудні 2020 року в Україні була схвалена Концепція розвитку штучного інтелекту [6], практична реалізація якої сприятиме інтеграції інноваційних технологій в економічно важливі сектори держави. Очікується, що технології штучного інтелекту сприятимуть трансформації економіки, ринку праці, державних інституцій та суспільства загалом. Їх застосування надасть можливість зменшити обсяги витрат і підвищити ефективність виробництва, якість товарів та послуг. Метою Концепції є визначення пріоритетних напрямів і основних завдань розвитку технологій штучного інтелекту для задоволення прав та законних інтересів фізичних та юридичних осіб, побудови конкурентоспроможної національної економіки, вдосконалення системи публічного управління. Пріоритетними сферами, в яких реалізуються завдання державної політики розвитку галузі штучного інтелекту, нормативно визначені: освіта і професійне навчання, наука, економіка, кібербезпека, інформаційна безпека, оборона, публічне управління, правове регулювання та етика, правосуддя [6].

Особлива увага у положеннях Концепції присвячена розвитку штучного інтелекту саме у сфері кібербезпеки. Чинним законодавством

України встановлено, що основним завданням у сфері кібербезпеки під час реалізації державної політики розвитку галузі штучного інтелекту є захист комунікаційних, інформаційних та технологічних систем, інформаційних технологій, передусім тих, що використовуються операторами (постачальниками) ключових послуг (включаючи об'єкти критичної інфраструктури) і є важливими для безперервності функціонування держави, суспільства та безпеки громадян.

Тривалий час в Україні не було законодавства, яке б регулювало питання безпеки як в інформаційному, так і в кіберпросторі. Першою спробою вирішити це питання став проект Закону України «Про засади інформаційної безпеки України», який пропонував розмежувати інформаційну та кібербезпеку [7]. Таким чином, основна вимога полягає в тому, що зібрані персональні дані повинні бути достатньо захищені, персональні дані повинні збиратися, використовуватися та надаватися з відома та згоди особи, а особа повинна мати доступ до персональних даних, зібраних про неї, включаючи можливість щоб виправити або видалити неправильні дані. Указом Президента України №685/2021 було введено в дію рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 жовтня 2021 року «Про Стратегію інформаційної безпеки», у якій визначено ключові поняття у сфері інформаційної безпеки, проаналізовано основні загрози та виклики в інформаційній безпеці [8]. У Стратегії зокрема зазначено, що відсутність належного рівня інформаційної культури та медіаграмотності в суспільстві в умовах стрімкого розвитку цифрових технологій створює підґрунтя для маніпулювання громадською думкою, проведення стрімких деструктивних інформаційних операцій, що зумовлює існування потенційних та реальних загроз інформаційній безпеці України. Таким чином, вміння аналізувати інформацію з різних джерел, доступ до інтернет-джерел є важливою складовою протидії

дезінформації з боку Російської Федерації в умовах воєнного стану в Україні.

Отже, які є основні напрямки впливу ШІ реалізацію прав і свобод людини в Україні та світі сьогодні? Спробуємо проаналізувати окремі з них.

Право на людську гідність трактується сучасними вітчизняними та зарубіжними дослідниками як визначальне природне право людини. У випадках порушення права чи свободи людини завжди принижується її гідність. В Україні право на людську гідність розглядається як еквівалентне та співмірне з іншими правами, такими як право на життя, свободу тощо. Тоді як в інших державах, зокрема в Німеччині, право на людську гідність є найвищою конституційною цінністю і джерело всіх інших прав людини. На нашу думку, під людською гідністю слід розуміти уявлення про те, що всі люди мають однаково цінність незалежно від будь-яких характеристик (рис), таких як походження, стать чи вік. З юридичної точки зору право на людську гідність належить до природних прав людини і є однією з основних правових цінностей, яка слугує критерієм оцінки конституційності та законності актів, дій/бездіяльності державних органів та посадових, фізичних осіб. та юридичних осіб.

Таким чином, використання технологій ШІ має насамперед захищати право людини на гідність як основне та основоположне право людини, споконвічне для всіх інших прав і свобод, а порушення будь-яких прав людини таким чином можна вважати порушенням права до людської гідності.

Використання технологій штучного інтелекту суттєво змінює структуру відносин, у тому числі правовідносин, створюючи новий тип «людина-машина». Зокрема, це впливає на сектор приватного права, зумовлює необхідність створення виваженого правового врегулювання правового режиму/статусу роботів, наділених штучним інтелектом, притягнення до відповідальності за шкоду, заподіяну діями робота, оскільки це може порушувати права інших людей, а також

захист і захист прав інтелектуальної власності, створених такими роботами.

Впровадження технологій ШІ в усі сфери життя людини має бути максимально безпечним для людини, враховувати цінність і важливість кожного з основних прав людини, визначати цінність права на людську гідність. Значною проблемою від використання технологій штучного інтелекту сьогодні є порушення прав людини у сфері захисту конфіденційності приватних даних в Інтернеті та втручання в приватне та особисте життя.

Враховуючи необхідність створення єдиних універсальних правил регулювання використання технологій ШІ у світі в країнах з різним рівнем соціально-економічного розвитку, принцип універсальності прав людини та необхідність урахування та непорушності фундаментальних людських цінностей і слід підкреслити права. Важливою ознакою загальності прав є їх невідчужуваність і можливість їх обмеження лише в особливому порядку.

Згідно з преамбулою до Конвенції, основні права та свободи людини найкраще забезпечуються «через ефективну політичну демократію». У зв'язку з цим стаття 3 Протоколу № 1 гарантує посередництво вільно обраних представників, а також право голосувати та бути обраним на справжніх періодичних виборах, які проводяться на основі загального і рівного виборчого права шляхом таємного голосування та забезпечують свободу волевиявлення виборців [9].

Відповідно до статті 25 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, кожен громадянин без будь-якої дискримінації та без необґрунтованих обмежень повинен мати право і можливість брати участь у державних справах як безпосередньо, так і через обраних представників.

Європейський суд з прав людини сформулював низку правових положень щодо застосування цієї норми, зазначивши, що проведення виборів через розумні проміжки часу має важливе значення для справді

демократичного суспільства, оскільки збереження фундаментальних прав і свобод людини в основному базується на демократії. Ці умови, на думку Суду, включають, крім свободи вираження поглядів, захищеної статтею 10 Конвенції, принцип рівності у ставленні до всіх громадян при здійсненні ними права голосу (активного виборчого права) та права висувати себе на виборах (пасивне виборче право).

Щодо використання ШІ-технологій у виборчому процесі, слід зазначити, що в Україні ці технології ще знаходяться на стадії розробки та потребують законодавчого оформлення, хоча в багатьох зарубіжних країнах ШІ широко використовується, зокрема для електронного голосування та швидкої обробки результатів виборів. На сьогоднішній день система електронного голосування запроваджена в багатьох країнах світу: США, Канаді, Бразилії, Індії, Бельгії, Австралії, Естонії, Південній Кореї. У Великобританії, Німеччині, Франції, Іспанії, Португалії, Італії, Норвегії, Швейцарії, Казахстані, Японії, Китаї проводяться експерименти з його використання [10].

Загалом електронне голосування – це фіксація волевиявлення виборця за допомогою електронних технологій, що включає процес голосування та процес автоматичного підрахунку голосів за допомогою електронних пристроїв та спеціального програмного забезпечення [11]. Для української виборчої системи «електронне голосування» є абсолютно новим, невідомим явищем, тому необхідно розуміти його сутнісні характеристики. Електронне голосування охоплює кілька різних типів голосування. Він охоплює як процес голосування за допомогою електронних засобів, так і процес автоматичного підрахунку голосів за допомогою електронних пристроїв і спеціального програмного забезпечення [12].

У Європі обладнання для голосування почали використовувати в Нідерландах у 1969 році. На початку 1990-х Міністерство внутрішніх справ країни запровадило електронне

голосування. У 2000 році майже 90% виборців користувалися електронним обладнанням. Однак через тиск опонентів технології на виборах 2008 року в Нідерландах повернулися до традиційних паперових бюлетенів [13].

В Естонії електронне голосування використовується на місцевих виборах з 2005 року та на парламентських з 2007 року, під час яких 30 275 громадян проголосували онлайн, не виходячи з дому [14, 15]. У 2002 році Естонія запровадила електронні підписи, цифрові ідентифікаційні картки з кодом і мікрочіпом, що містить візуальні дані на картці, а також два цифрові сертифікати, призначені для підтвердження особи власника картки та надання цифрових підписів. Сьогодні більшість потенційних виборців мають електронні картки [16].

Сьогодні в США на більшості виборчих дільниць перфострічку замінили електронними машинами для голосування, оснащеними системою сенсорного екрану. Виборцю достатньо лише кілька разів натиснути пальцем на екран, роблячи свій вибір. Ця нова технологія коштувала чотири мільярди доларів і була запроваджена на виборчих дільницях у 42 штатах із 50 [17].

У Швейцарії, країні референдумів, близько 90% виборців віддають перевагу традиційному методу голосування. Система електронного голосування «E-Voting» впроваджується в рамках стратегічного проекту «Vote électronique». Перше пробне електронне голосування відбулося в 2003 році на муніципальних виборах у кантоні Женева. У 2005 році подібні пілотні проекти були реалізовані в кантонах Невшатель і Цюрих. Сьогодні така система частково охоплює виборців у 13 із 26 кантонів. На думку експертів, подальше поширення електронного голосування вимагатиме від влади термінового впровадження програмного забезпечення другого покоління, яке дозволить однозначно авторизувати/верифікувати виборців. Стратегічною перспективою швейцарської демократії є подальший

розвиток Інтернет-технологій для безпосередньої участі громадян в управлінні державою [18].

Україна ще робить перші кроки до впровадження електронної системи голосування. На законодавчому рівні для цього ще не створено належної бази. Народний депутат України О.І. Тищенко вніс до Верховної Ради проєкт постанови про запровадження «електронного голосування», яке має забезпечити прозорість взаємодії влади та громадян України, але поки що проєкт не реалізований.

З 2002 року в Центральній виборчій комісії в тому чи іншому вигляді функціонує Єдина інформаційно-аналітична система «Вибори», призначена для оперативного визначення попередніх результатів голосування [12].

Національне міністерство цифрової трансформації реалізувало пілотний проєкт із Smart-ID ПриватБанку. Це ідентифікація за допомогою електронного підпису, який зберігається не на чіпі, а на телефонній картці. Таким чином кожна особа може легко отримати засіб ідентифікації особи. Це нововведення – ще один крок до запровадження електронної системи голосування. Але підпис на смартфоні недостатньо захищений від хакерських атак.

З точки зору забезпечення прав людини, зокрема права на чесні, прозорі вибори, слід зазначити наступні недоліки:

- електронне голосування не може гарантувати повного захисту від фальсифікацій шляхом втручання зацікавлених осіб у роботу системи;
- крім того, існує ризик витоку даних і порушення права на таємницю голосування;
- великим питанням завжди залишатиметься прозорість та надійність технологічних рішень такого типу голосування, що створюватиме недовіру до результатів голосування;
- найбільшим недоліком впровадження електронної виборчої системи в реаліях сучасної України, що відображає гібридну агресію, залишається можливість кібератак на

систему, особливо з боку країни-агресора.

В Україні з 2015 року успішно запроваджено систему «електронних звернень», яка дозволяє громадянам звернутися до органів державної влади, подати скаргу чи пропозицію. Електронна петиція є одним із інструментів електронної демократії. Відповідно до Закону України «Про звернення громадян», звернення – це особлива форма колективного звернення громадян, пропозицій (зауважень), заяв (клопотань) і скарг, викладених у письмовій або усній формі [19]. Першою петицією, яка набрала необхідну кількість голосів, стала петиція Асоціації власників зброї України, яка вимагає законодавчого закріплення права громадян України на захист. Під час обробки інформації про підписи були виявлені так звані «боти», які намагалися збільшити кількість підписів. Дослідження показують, що у 2018 році через електронні додатки було надано понад 1000 консультацій [20].

Наразі громадяни можуть подавати електронні петиції на офіційних веб-сайтах: Президента України, Верховної Ради України; Кабінет Міністрів України та органи місцевого самоврядування.

Висновки. На сучасному етапі розвитку цифрових технологій немає простого пояснення того, що таке ШІ, якщо припустити, що він тлумачиться як термін, який використовується для опису машин, які виконують людські когнітивні функції, такі як навчання, розуміння, міркування або взаємодія, оскільки її можна розглядати і як предмет інформатики, і як правову категорію, зокрема, об'єкт цивільного права. Не менш важливими для правового обговорення є питання прийняття рішень ШІ та настання юридичної відповідальності за шкоду,

заподіяну ШІ, а також права інтелектуальної власності на твори як інтелектуальну власність, створені за участю штучного інтелекту.

Виникнення загроз правам людини в тій чи іншій формі при використанні ШІ потребує пошуку шляхів подолання ризиків і загроз правам людини та належного функціонування правозахисного та правовідновлювального механізму. Важливо не перебільшувати переваги ШІ, збалансувати переваги технологій ШІ, такі як точність і швидкість прийняття рішень, і етичність і емпатію, якості, якими може володіти лише людина при прийнятті рішень. Тому ми підтримуємо точку зору, що остаточне право прийняття рішень має належати виключно людині, яка перевіряє та контролює роботу ШІ.

На нашу думку, необхідно створити глобальне (обов'язкове) міжнародне законодавство щодо розробки та впровадження штучного інтелекту, зокрема для запобігання його нелегальному, тобто нецивілізаційному, використанню. Крім того, уряди та компанії, які використовують технологію штучного інтелекту, повинні знати про недосконалість даних, на яких базується ця технологія, і подбати про запобігання дискримінації та порушенням прав людини.

В Україні необхідно врегулювати діяльність у сфері ШІ, відповідно до міжнародних стандартів захисту прав людини, розробити власну національну стратегію формування засад етичного, соціального та нормативного застосування ШІ. Держава має створити такі умови, за яких розвиток ШІ не матиме негативного впливу на національну безпеку та дотримання Україною своїх зобов'язань за міжнародними договорами та угодами.

Література:

1. Цяпа С.М. Огляд зарубіжних законодавчих ініціатив стратегічного використання технологій штучного інтелекту в сучасних умовах. *Інформація і право*. № 2(37)/2021. С.51-59
2. Про захист прав людини і основоположних свобод: Конвенція РЄ від 1950 р.: Закон України від 17.07.97 р. № 475/97-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 02.06.2023).
3. Конвенція про кіберзлочинність. Ратифікація від 07.09.2005 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_575#Text (дата звернення: 09.05.2023).

4. Що таке GDPR? Новий закон ЄС про захист даних (GDPR.eu, 2020). URL: <https://gdpr.eu/what-is-gdpr/> (дата звернення: 05.06.2023).
5. Прайс Г., Таллінн Дж. Штучний інтелект – чи можемо ми тримати його в коробці? URL: <https://theconversation.com/artificial-intelligence-can-we-keep-it-in-the-box-8541> (дата звернення: 05.06.2023).
6. Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 02.12.20 р. № 1556. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/15_56-2020-p#Text (дата звернення: 10.05.2023).
7. Про засади інформаційної безпеки України: проект закону від 28.05.2014 URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=51123 (дата звернення: 10.05.2023).
8. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 жовтня 2021 року «Про Стратегію інформаційної безпеки»: указ Президента України №685/2021 URL: <https://www.president.gov.ua/documents/6852021-41069> (дата звернення: 10.05.2023).
9. Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 20 березня 1952 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535#Text. (дата звернення: 19.06.2023)
10. Електронні виборчі системи: процедури голосування та матеріальні засоби. Міжнародний досвід. URL: <http://euinfocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/28966.pdf> (дата звернення: 19.06.2023)
11. Караваєв І. Онлайн-вибори в Україні: реалії та перспективи» Юридична газета онлайн (Київ, 28 травня 2020 р.) URL: <https://jur-gazeta.com/publications/practice/informaciyne-pravo-telekomunikaciyi/vibori-onlayn-yukrayini-realiyi-ta-perspektivi.html> (дата звернення: 19.06.2023)
12. Ярова А. Електронні вибори в Естонії: досвід для України. Сутність та перспективи впровадження електронної демократії в Україні: мат. міжнародної наук. конф. (ВНТУ 2017). URL: <https://conferences.vntu.edu.ua/index.php/e-democracy/e-democracy2016/paper/viewFile/1694/1384> (дата звернення: 19.06.2023)
13. Бюлетень Центральної виборчої комісії. №3 (27) 2013. URL: https://www.cvk.gov.ua/wp-content/uploads/2020/05/2013_3_visnik_title.cvk_.pdf (дата звернення: 19.06.2023)
14. Європейська хартія участі молоді в суспільному житті на місцевому та регіональному рівнях. Конгрес місцевих і регіональних влад Ради Європи. Київ, 2015. URL: <https://rm.coe.int/168071b58f> (дата звернення: 19.06.2023)
15. Камінська Т.С., Камінський А.В. Зарубіжний досвід впровадження електронного урядування. Київ, 2008. URL: <https://ktpu.kpi.ua/wp-content/uploads/2016/02/Zarubizhniy-dosvid-uprovadzheniya-elektronnogo-uryaduvannya.pdf> (дата звернення: 19.06.2023)
16. Савчук О. Електронні виборчі системи: процедури голосування та логістика: Міжнародний досвід: Інформаційний довідник. Європейський інформаційно-дослідницький центр, 2016. URL: <http://euinfocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/28966.pdf> (дата звернення: 19.06.2023)
17. Фенаці С. Швейцарська пряма демократія в епоху цифрових технологій URL: <https://www.swissinfo.ch/rus/> (дата звернення: 19.06.2023)
18. Про звернення громадян: Закон України від 02.10.1996 № 393/96 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 19.06.2023)
19. Дорожко Є. Електронні петиції в Україні. Громадський простір. URL: <https://www.prostir.ua/?library=elektronni-petyisiji-v-ukrajini> (дата звернення: 19.06.2023)

References:

1. Tsiapa S.M. Review of foreign legislative initiatives for the strategic use of artificial intelligence technologies in modern conditions. *Information and law*. No. 2(37)/2021. P.51-59
2. On the protection of human rights and fundamental freedoms: Convention of the Council of Europe from 1950: Law of Ukraine dated 17.07.97 No. 475/97-VR. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (date of application: 02.06.2023).
3. Convention on cybercrime. Ratification dated 09/07/2005 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_575#Text (date of application: 05.06.2023).
4. What is the GDPR? The EU new data protection law (GDPR.eu, 2020). URL: <https://gdpr.eu/what-is-gdpr/> (date of application: 05.06.2023).
5. Price H., Tallinn J. Artificial intelligence – can we keep it in the box? URL: <https://theconversation.com/artificial-intelligence-can-we-keep-it-in-the-box-8541> (date of application: 05.06.2023).
6. On the approval of the Concept of the development of artificial intelligence in Ukraine: Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 02.12.20 No. 1556. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/15_56-2020-p#Text (date of application: 10.05.2023).
7. On the principles of information security of Ukraine: draft law dated 05/28/2014 URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=51123 (date of application: 10.05.2023).
8. On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine dated October 15, 2021 "On Information Security Strategy": Decree of the President of Ukraine No. 685/2021 URL: <https://www.president.gov.ua/documents/6852021-41069> (date of application: 10.05.2023)
9. Protocol to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of March 20, 1952, Ratification of July 17, 1997. Database «Legislation of Ukraine». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535#Text (date of application: 19.06.2023)
10. Electronic election systems: voting procedures and material means. International experience.

- URL: <http://euinfocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/28966.pdf> (date of application: 19.06.2023)
11. Karavayev I. Kaminskyi A. *Online elections in Ukraine: realities and prospects*» Legal newspaper online (Kyiv, May 28, 2020) URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/informaciyne-pravo-telekomunikaciyi/vibori-onlayn-v-ukrayini-realiyi-ta-perspektivi.html> (date of application: 19.06.2023)
12. Yarova A. *Electronic elections in Estonia: experience for Ukraine. The essence and prospects of implementing e-democracy in Ukraine: materials of the international scientific conference (VNTU 2017)*. URL: <https://conferences.vntu.edu.ua/index.php/e-democracy/e-democracy2016/paper/viewFile/1694/1384> (date of application: 19.06.2023)
13. *Bulletin of the Central Election Commission. №3 (27) 2013*. URL: https://www.cvk.gov.ua/wp-content/uploads/2020/05/2013_3_visnik_title.cvk_.pdf (date of application: 19.06.2023)
14. *Revised European Charter for the participation of young people in public life at local and regional level*. (Kyiv, 2015) URL: <https://rm.coe.int/168071b58f> (date of application: 19.06.2023)
15. Kaminska T. *Foreign experience of e-government implementation* (Kyiv, 2008) URL: <https://ktpu.kpi.ua/wp-content/uploads/2016/02/Zarubizhnij-dosvid-uprovadzhennya-elektronnoho-uryaduvannya.pdf> (date of application: 19.06.2023)
16. Savchuk O. *Electronic election systems: voting procedures and logistics: International experience: Information reference* (European Information and Research Center, 2016) URL: <http://euinfocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/28966.pdf> (date of application: 19.06.2023)
17. Fenazzi S. *Swiss direct democracy in the digital age* (swissinfo.ch August 15, 2013) URL: <https://www.swissinfo.ch/rus/> (date of application: 19.06.2023)
18. *On citizens' appeals: Law of Ukraine №393 / 96-VR // Database 'Legislation of Ukraine' / VR*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80#Text> (date of application: 19.06.2023)
19. Dorozhko Ye. *Electronic petitions in Ukraine/ (Public Space, April 25, 2018)* URL: <https://www.prostir.ua/?library=elektronni-petytsiji-v-ukrajini> (date of application: 19.06.2023)

Стаття надійшла до друку 26.06.2023 року

УДК 340.1
DOI

ЗАХИСТ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ У ПЕРІОД ДІЇ В УКРАЇНІ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ: ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ

Худолей Я.Г.,

аспірант кафедри теорії та історії держави і права
Університету «КРОК»
вул. Табірна, 30-32, м.Київ, Україна, 03113,
e-mail: qwe1188@ukr.net
<https://orcid.org/0009-0007-4024-7007>

Загребельна Н.А.,

кандидат юридичних наук,
ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»,
вул. Табірна, 30-32, м.Київ, Україна, 03113,
e-mail: NataliaZa@krok.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0002-3390-7149>

PROTECTION OF PERSONAL DATA DURING THE PERIOD OF MARTIAL LAW IN UKRAINE: GENERAL THEORETICAL ASPECTS

Khudoliei Ya.H.,

Postgraduate student of the Department of Theory and History
of the State and Law of «KROK» University.
Tabirna St., 30-32, Kyiv, Ukraine, 03113,
e-mail: qwe1188@ukr.net
<https://orcid.org/0009-0007-4024-7007>

Zahrebelna N.A.,

Ph.D. in Law, «KROK» University,
Tabirna St., 30-32, Kyiv, Ukraine, 03113,
e-mail: NataliaZa@krok.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0002-3390-7149>

Анотація. У статті проаналізовано сучасний стан та напрями розвитку захисту персональних даних в Україні в умовах воєнного стану. Це актуальна проблема сучасного періоду, оскільки країна не лише знаходиться в умовах активних воєнних дій, але й займається захистом прав своїх громадян на різних рівнях – інформаційному та державному.

Потреби сьогодення в захисті громадян та їх законного права на недоторканість персональних даних є наріжним каменем для будь-якої цивілізованої, правової і демократичної країни. Через дію воєнного стану деструктивний вплив на захист персональних даних від знищення, втрати чи несанкційованої обробки постійно зростає, що додає важливості та обґрунтованості в подальшому дослідженні цього питання.

У статті визначено той факт, що, попри широкомасштабні бойові дії на фронті й те, що відбувається в тилу, права громадян на життя, свободу, гідність та недоторканість є основоположними в нашій країні. Вони повинні бути такими, які беззаперечно й безумовно дотримано всіма суб'єктами правовідносин, починаючи від державних органів чи військових структур і закінчуючи самими громадянами. Бо саме це є одним з головних критеріїв, що дозволять нам швидше інтегруватися до стандартів ЄС та НАТО й привести у відповідність загальнодержавну систему захисту персональних даних до сучасних вимог.

Стаття спрямована на розгляд та розкриття основних питань, пов'язаних з правовими аспектами захисту персональних даних під час воєнного стану, включаючи визначення обмежень прав і свобод людини, повноважень щодо обробки персональних даних, передачі даних, особистого захисту та захисту громадян від кіберзлочинів. Дослідження націлене на заповнення наукових прогалів у розкритті даної проблеми і надання теоретичного аналізу, що допоможе розширити розуміння та практичні рекомендації щодо захисту персональних даних під час дії воєнного стану в Україні.

Також авторами зазначено, що реалії воєнного стану потребують обмеження прав і свобод у межах та у спосіб, які визначено чинним законодавством в інтересах національної безпеки, добробуту, прав людини й громадянина.

Ключові слова: персональні дані, захист персональних даних, права та свободи, юридична відповідальність, система права, мережа Інтернету.

Формул: 0, рис.: 0, табл.: 0, бібл.: 8.

Abstract. The article analyzes the current state and directions of development of personal data protection in Ukraine under martial law. This is the current issue of the modern period, since the country is not only in the conditions of active military operations, but is also engaged in protecting the rights of its citizens at various levels - informational and state.

Today's needs for the protection of citizens and their legal right to the inviolability of personal data are a cornerstone for any civilized, legal and democratic country. Due to martial law, the destructive impact on the protection of personal data from abolishment, loss or unauthorized processing is constantly increasing, which adds importance and validity to further research on this issue.

The article defines the fact that, despite the large-scale combat operations at the front line and what is happening in the rear, the rights of citizens to life, freedom, dignity and inviolability are fundamental in our country. They must be those that are undeniably and unconditionally observed by all entities of legal relations, starting from state bodies or military structures and ending with citizens themselves. Because this is one of the main criteria that will allow us to quickly integrate into EU and NATO standards and bring the national system of personal data protection into line with modern requirements.

The article is aimed at considering and revealing the main issues related to the legal aspects of personal data protection during martial law, including the definition of restrictions on human rights and freedoms, powers to process personal data, data transfer, personal protection and protection of citizens from cybercrimes. The research is aimed at filling the scientific gaps in the disclosure of this problem and providing a theoretical analysis that will help to expand understanding and practical recommendations regarding the protection of personal data during the martial law in Ukraine.

The authors also highlighted that the realities of martial law require the restriction of rights and freedoms within the limits and in the manner determined by the current legislation in the interests of national security, well-being, and human and citizen rights.

Key words: personal data, personal data protection, rights and freedoms, legal responsibility, legal system, Internet network.

Formulas: 0, fig.: 0, tabl.: 0, ref.: 8.

Постановка проблеми. Питання захисту персональних даних у теперішній час досить актуальне. Наша держава після верифікації Угоди про асоціацію з Європейським Союзом автоматично «стала на рейки» з демократичними державами в цьому аспекті. Для всебічного та правильного розвитку потрібно розробити й ухвалити нове законодавство в цій сфері. Першим кроком такого напрямку для удосконалення рівня захисту громадян та їх приватності стала розробка в 2021 році Законопроєкту [№5628](#) «Про захист персональних даних». А вже 25 жовтня 2022 року Верховною Радою України задекларовано і зареєстровано більш досконалий Законопроєкт №8153, положення якого прямо адаптують чинну українську систему захисту персональних даних до міжнародних норм та стандартів і запроваджують певні нововведення, яких не було до цього.

Слід зазначити, що представлений Законопроєкт враховує

особливості ситуації війни в нашій країні, тому деякі положення не є повністю відповідними «мирному» часу. Вони спрямовані на надання максимального рівня захисту персональних даних від передачі даних та кіберзлочинів. Встановлена обов'язкова вимога дозволяє органам державної влади розміщувати державні реєстри на іноземних ресурсах, що призвело до забезпечення цілісності й доступності даних, які знаходяться в цих реєстрах. Доступ до деяких реєстрів було зовсім закрито. Також цілком правильним та доцільним стало запровадження обмежень деяких конституційних прав і свобод людини й громадянина та прав і законних інтересів осіб із зазначенням строку дії цих обмежень, таких як:

- обмеження свободи переміщення: встановлення контролю над рухом осіб, обмеження на в'їзд та виїзд з певних територій, встановлення зон перебування;

- обмеження свободи зібрань та демонстрацій: заборона або обмеження проведення масових мітингів, демонстрацій, зокрема з метою забезпечення громадського порядку та безпеки;

- обмеження свободи слова: встановлення цензури, обмеження доступу до інформації, заборона розповсюдження певних матеріалів або висловлювань;

- обмеження права на приватність: проведення обшуків, перехоплення та моніторинг електронних комунікацій, збір і обробка персональних даних без належних гарантій приватності тощо.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Сучасники схиляються до думки про необхідність удосконалення нормативно-правової бази у питанні захисту персональних даних у мережі Інтернет. Один з представників, В. Брижко, висловлює думку, що варто вжити заходів для усунення передумов для порушень загальних прав на захист персональних даних та привести національне законодавство в цій галузі у відповідність [1, с. 42].

Досліджували ці питання також такі науковці, як: Ю. Базанов, О. Баранов, Ю. Гелич, О. Дмитренко, Є. Захаров, О. Заярний, А. Марущак, Р. Романов А. Тунік, А. Чернобай та інші.

Сучасним реаліям інституту захисту персональних даних і відповідних прав людини в умовах комерціалізації та цифровізації світу присвячені роботи А. Головченка, П. Діхтієвського, С. Єсімової, Т. Обуховської та ін.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми. Як уже було зазначено, на початку розвитку питання захисту персональних даних в Україні було відсутнє належне регулювання. До 2011 року, коли було прийнято Закон України № 2997-VI «Про захист персональних даних», не існувало практичних норм, які б регулювали відносини в цьому питанні. Однак, навіть після прийняття Закону, не було належної реалізації його положень.

Відсутність практичних

рекомендацій та регламентів щодо виконання норм Закону була однією з проблем, які існували тоді й продовжують існувати зараз. Мало хто був обізнаний та використовував електронні бази даних і реєстри, а також інші засоби, передбачені Законом. Поступово держава та посадові особи почали адаптуватися до нововведень.

Законодавство України в питанні захисту персональних даних потребує значного вдосконалення для його інтеграції з сучасними системами захисту, а також для його приведення у відповідність до вимог Конвенції 108 та інших норм і законів.

24 лютого 2022 року, із введенням військового стану, Україна перейшла до нового етапу в питанні захисту персональних даних. Поміж викликів, пов'язаних із військовою ситуацією, держава змушена стикатися з новими негативними факторами, зумовленими необхідністю захисту себе та громадян, їх конституційних прав у кіберпросторі. На нашу думку, важливо розробити своєрідний план дій для захисту персональних даних у сучасних умовах. Необхідно узагальнити та закріпити законодавчим шляхом такі питання:

1. Обмеження права на приватність громадян.

2. Визначення меж та повноважень осіб на всіх рівнях щодо обробки персональних даних.

3. Визначення всіх законних підстав передачі даних від їх власників до інших осіб.

4. Особистий захист персональних даних громадян від шахрайських дій та кіберзлочинів.

5. Захист громадян та виявлення загроз під час дії військового стану на окупованих територіях і загалом у країні.

Усі ці аспекти визначають актуальність досліджуваного питання як з погляду заповнення прогалів, що існували задовго до сьогоднішнього дня, так і з урахуванням нових значних викликів, що виникли протягом останніх майже двох років.

Формулювання цілей статті.

Метою статті є визначення методів

захисту персональних даних особи у період дії в Україні правового режиму воєнного стану; а також розробка можливих дієвих засобів щодо дотримання прав і свобод людини та громадянина щодо цього питання в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Прагнення України до євроінтеграції вимагають упровадження змін у різних сферах національного, соціального та інших рівнів. Один з основних принципів права Європейського Союзу - це гарантування права на конфіденційність і захист персональних даних. У сучасних умовах, особливо під час воєнного стану, інформація є надзвичайно цінним ресурсом, навколо якого відбувається багато спекуляцій, обману та псевдопотреб. Наявність достовірної інформації (або її відсутність) формує загальне уявлення суспільства про реальність. Кожна особа є носієм персональної інформації й одночасно безпосереднім суб'єктом, що має право на захист своєї приватності та особистої недоторканості, гарантованих державою.

У сучасних умовах дії воєнного стану в Україні було внесено значну кількість змін і нововведень до чинного законодавства в цій сфері. Деякі з них є прогресивними заходами, спрямованими на майбутнє, тоді як інші виступають як засіб виправлення неузгоджених норм та невирішених проблем.

Проте варто пам'ятати, що існують загальні норми захисту, які тільки зазнають змін під впливом обставин. Основу законодавства, яке стосується захисту персональних даних, складає Закон України «Про захист персональних даних». У цьому Законі зазначено, що будь-які дії щодо персональних даних повинні бути обґрунтованими та базуватися на вільному волевиявленні особи, яка про це інформована (п. 1, 3 ч. 1 ст. 11). Закон визначає вичерпний перелік законних способів і підстав для обробки даних (п. 1, 3 ч. 1 ст. 11). Кожен суб'єкт має право відмовитися від надання своїх даних або відкликати дозвіл на їх обробку на певних законних підставах. В окремих

випадках обробка даних може здійснюватися без особистої згоди респондента (п. 2 ч. 1 ст. 11 Закону), наприклад, при наданні публічної інформації чи адміністративних послуг.

В умовах воєнного стану збір та обробка персональних даних здійснюються згідно з п. 4 ч. 1 ст. 11 зазначеного Закону з метою захисту особливо важливих інтересів володільця цих даних. У такому випадку попередня згода не є обов'язковою. Проте, якщо є можливість отримати таку згоду в майбутньому, відповідний орган повинен звернутися до першоджерела з проханням про її надання.

Основними моментами при здійсненні збору, обробки та зберігання персональних даних суб'єктами владних повноважень на основі їх законодавчо визначених повноважень в умовах дії режиму воєнного стану є такі:

- право на обробку здійснюється органами, які визначені у Законі України «Про правовий режим воєнного стану»;
- не повинен бути перевищений строк, форма та порядок обробки даних;
- має діяти тільки щодо певного набору даних та в межах повноважень.

Відповідно до Указу Президента України № 64/2022 від 24.02.2022 року про введення воєнного стану Кабінет Міністрів України затвердив «План запровадження та забезпечення заходів здійснення правового режиму воєнного стану в Україні» від 24.02.2022 № 181 і визначив подальші дії та зміни в питаннях, що стосуються інформаційної безпеки громадян, наприклад, перевірки особистих документів й огляду речей і транспортних засобів громадян, а також їх житла та інших приміщень. Ці зміни дещо обмежили обсяг конституційних прав, проте їх упровадження було необхідним кроком для запровадження і виконання нових заходів державної безпеки.

Відповідно до п. 5 Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку перевірки документів в осіб, огляду речей, транспортних засобів, багажу та вантажів, службових приміщень і житла громадян під час забезпечення заходів

правового режиму воєнного стану» від 29 грудня 2021 р. № 1456 [3] чітко визначено перелік компетентних органів щодо проведення перевірки документів громадян. А саме: Національна поліція, Служба безпеки України, Національна гвардія, Державна митна служба, підрозділи Збройних сил України (за наказом коменданта).

Для цих органів визначено перелік підстав проведення перевірок документів:

- за умови наявності в особи зовнішніх ознак, схожих на ознаки особи, яка перебуває в розшуку чи є безвісно зниклою;

- за умови представлення достатніх доказів щодо наміру особи вчинити правопорушення, факту його вчинення, а також факту причетності до вчинення;

- незаконне перебування на об'єкті зі спеціальним режимом доступу;

- за наявності в особи боєприпасів, зброї, наркотичних чи інших речовин із забороненим або обмеженим обігом;

- перебування особи в місці вчинення правопорушення чи ДТП;

- порушення умов для території, де запроваджено режим воєнного стану.

Якщо в особи, щодо якої проводиться перевірка відповідними органами, при собі будуть відсутні документи, що посвідчують її особу та підтверджують громадянство України, то до неї може бути застосовано спосіб примусу у вигляді затримання уповноваженою особою для встановлення її особистості на умовах, передбачених [Кодексом України про адміністративні правопорушення](#).

Але у будь-якому разі, незалежно від обмежень, що встановлені правовим режимом воєнного стану, переважна більшість способів отримання, обробки та зберігання персональних даних повинні базуватися на умовах добровільності й поінформованості. В іншому випадку можна вважати дані недостовірними, а їх використання неправомірним (ч. 2 ст. 7 та ч. 1 ст. 13 Закону України «Про доступ до

публічної інформації»). *Що стосується оприлюднення публічної інформації в період дії воєнного стану, то за ст. 6 Закону України «Про доступ до публічної інформації» це відбуваються лише:*

- в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи кримінальним правопорушенням, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя;

- коли розголошення інформації може завдати істотної шкоди інтересам;

- коли шкода від оприлюднення інформації переважає суспільний інтерес.

Власник персональних даних несе презумпцію відповідальності за законне використання та збереження отриманих даних. Для забезпечення безпеки даних необхідно мати захищені автоматизовані системи зберігання і створити відповідні умови для повної інформованості щодо мети, підстав та умов передачі персональних даних стороннім особам. Слід зазначити також, що потребують удосконалення процедури не лише збирання, а й ліквідації персональних даних. Тому слід окремо визначити їх перелік. Ними можуть бути: закінчення терміну зберігання чи обробки, припинення правовідносин розпорядника персональних даних та володільця, а також наявність рішення суду про знищення даних.

Після набуття чинності 12.03.2022 року Постанови Кабінету Міністрів України [«Деякі питання забезпечення функціонування інформаційно-комунікаційних систем, електронних комунікаційних систем, публічних електронних реєстрів в умовах воєнного стану»](#) було заборонено для обробки даних використовувати центри обробки даних та хмарні середовища, розташовані на тимчасово окупованих територіях України. Навпаки, для забезпечення

додаткових гарантій безпеки і захисту даних, було рекомендовано перенести всі ресурси до закордонних центрів.

Не оминули змін і положення кримінально-процесуального законодавства. Набули чинності закони, що спрощують характер дій слідчих органів в умовах воєнного стану та розширюють повноваження відповідних органів щодо процедур огляду місця події, обшуку комп'ютерних систем доступу до даних. Відтепер огляд комп'ютерних систем дозволено проводити прокуратурою і слідчими органами за допомогою фото-, відеофіксації чи в паперовому вигляді. Такі слідчі дії можуть провадитися як за санкцією суду, так і без неї. За умови достатніх підстав у слідчого вважати, що об'єкти огляду та дані, які там знаходяться, мають прямий стосунок до кримінального провадження. Однак слід зазначити, що в новому Законопроекті не визначено критеріїв доступу до даних. Наприклад, не закріплено як і який саме обсяг даних потребує вилучення, а сама процедура огляду потребує уточнень та доопрацювань.

По суті, єдиним способом щодо отримання даних з електронних носіїв, який використовується на практиці, є вилучення й їх арешт за ухвалою суду. За даними статистики, лише до 5% слідчих мають відповідні технічні знання та навички, щоб обійти системи захисту електронних носіїв чи коректно провести процедуру вилучення даних, необхідних для ведення провадження, а також організувати копіювання даних для передачі їх володільцю за вимогою.

У новому законодавстві також передбачено положення щодо зняття показань із камер спостереження, що встановлені в публічних місцях, без отримання особистої згоди особи, яка потрапила до запису. Проте, необхідно чітко прослідкувати та доводити зв'язок між конкретним кримінальним провадженням і самим записом, щоб використовувати його як доказовий матеріал.

Після введення правового режиму воєнного стану були внесені зміни, які дозволяють прокурорам отримувати спрощений доступ до

лікарської та банківської таємниць, що раніше не було можливим, а також до даних провайдерів телекомунікацій, включаючи інформацію про дзвінки, маршрутизацію, зміст і тривалість цих даних.

У проекті нового Закону встановлено розширені вимоги щодо обробки персональних даних, а також додаткові вимоги щодо отримання згоди та форми такої згоди на обробку. Оператори персональних даних зобов'язані забезпечувати обробку даних на рівні «за замовчуванням», тобто вони повинні застосовувати заходи захисту даних за замовчуванням без необхідності окремих додаткових згод або дій користувача.

Також розроблено чіткі алгоритми дій, які потрібно виконувати у разі несанкціонованого витоку даних, і встановлено межі відповідальності за порушення норм приватності. Це означає, що оператори персональних даних несуть юридичну відповідальність за будь-які порушення, які можуть виникнути в результаті невідповідності вимогам щодо обробки та захисту персональних даних.

Проект нового Закону враховує сучасну реальність і наголошує на необхідності не лише отримання дозволів на обробку персональних даних, але й чіткому визначенні обсягу таких даних. Основний акцент зроблено на тому, що під обробку підлягають лише дані, які безпосередньо стосуються мети обробки. Це означає, що не можна вимагати або обробляти дані, які виходять за рамки цього обсягу. Особлива увага в Проекті нового Закону приділена питанням захисту персональних даних в умовах кібербезпеки, особливо в контексті воєнного часу. Злочини, зокрема фішинг, стають усе більш актуальними, оскільки значна частина діяльності суспільства здійснюється через Інтернет.

Як зазначає О.П. Радкевич, ці злочини набувають усе більшої важливості й розповсюдженості, оскільки значна кількість людей активно взаємодіє в онлайн-середовищі [8, ст. 215].

Захист персональних даних у такому випадку залежить здебільшого від особи, що їх надає, заповнюючи форми реєстрації на сайтах чи відкриваючи різноманітні посилання в електронних листах від незнайомих [4, ст. 52].

Ситуація у країні вимагає від громадян свідомого ставлення до своїх даних. Необхідно користуватися лише перевіреними та офіційними джерелами інформації, а також проводити постійне резервування даних на різних носіях.

У контексті воєнних дій важливим стає питання щодо загрози незаконного використання та обробки персональних даних на тимчасово окупованих територіях. Центр протидії дезінформації в Україні займається інформуванням населення про різні незаконні дії, які здійснюються окупаційною владою з метою отримання даних. Часто це відбувається під прикриттям фальшивих переписів населення або надання гуманітарної допомоги. Цим шляхом збирають дані про певні категорії населення, такі як військовослужбовці та їх сім'ї, громадські активісти, журналісти. Після цього, використовуючи ці дані, здійснюється політика цькування або залякування. Тому важливо реєструвати факти таких порушень та, якщо можливо, повідомляти правоохоронні органи.

Окрім державного контролю за захистом персональних даних, громадянам належним чином потрібно особисто використовувати всі можливі способи та засоби. Громадянам необхідно постійно направляти запити щодо одержання інформації про локацію перебування своїх персональних даних, а також мету їх обробки. Відкритою повинна бути інформація про місце перебування володільця чи розпорядника персональних даних.

Важливо контролювати терміни отримання відповідей на свої запити.

Якщо існують підстави для зміни чи знищення персональних даних, необхідно висунути відповідну вимогу до розпорядника цих даних або відкликати згоду на обробку і повернути персональні дані. Таким чином, особа має можливість контролювати використання своїх персональних даних і забезпечувати їх захист у випадку виявлення підстав для зміни, видалення або відкликання згоди на обробку даних.

Висновки. На сьогодні інститут захисту персональних даних знаходиться на етапі становлення та адаптації до реалій правового режиму воєнного стану. Необхідно приймати нові нормативно-правові акти, що будуть корелювати з нормами Європейського Союзу.

Загалом, основний принцип законної обробки персональних даних полягає в отриманні згоди від суб'єкта на їх обробку. В умовах воєнного стану діють особливі правила, які має враховувати кожна сторона, тому варто зробити такі висновки: необхідно перевіряти достовірність та правовий статус організацій, яким надаються персональні дані; обережно поводитися з електронними ресурсами і носіями, щоб уникнути витоку даних та злову систем безпеки; бути відповідальним у соціальних мережах, обмежувати надання особистої інформації й перевіряти надійність джерел інформації; забезпечувати захист персональної банківської інформації та перевіряти контрагентів перед передачею важливих даних; бути обачним при використанні системи QR-кодів, оскільки через їх швидкість і спрощеність може відбуватися зловживання та злочинні дії. Усі ці висновки мають на меті підвищити рівень захисту персональних даних у контексті воєнного стану й забезпечити особисту безпеку користувачів.

Література:

1. Брижко В. М. *Захист персональних даних: реалії та практика сучасності. Інформація і право.* № 3 (9). 2013. С. 31-49.

2. Головченко В. Правові основи захисту персональних даних. URL: <http://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/pravovi-osnovi-zahistu-personalnihdanih.html> (дата звернення: 11.07.2023).
3. Постанова від 29 грудня 2021 р. № 1456 «Про затвердження Порядку перевірки документів в осіб, огляду речей, транспортних засобів, багажу та вантажів, службових приміщень і житла громадян під час забезпечення заходів правового режиму воєнного стану». URL: <https://ips.ligazakon.net/document/kp211456> (дата звернення: 11.07.2023).
4. Злив персональних даних українців: що сталося і як захиститися. Радіо Свобода. 2021. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/zlyvdanyx-i-diya/30610626.html> (дата звернення: 11.07.2023).
5. Погребна А. Коментар до Закону України «Про захист персональних даних». Юридичний журнал. 2010. №7. URL: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=3579> (дата звернення: 11.07.2023).
6. Попович Т. П. Право особи на захист персональних даних в Інтернеті: теоретико-правові аспекти. Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство». Львів. 2021. № 2. С. 51-54.
7. Про захист персональних даних: Закон України від 01.06.2010 року №2297-VI. Дата оновлення від 27.10.2022, підстава - 2438-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text> (дата звернення: 11.07.2023).
8. Радкевич О. П. Конфіденційність персональної інформації в соціальних мережах. Вісник Вищої ради юстиції. Київ. 2012. С. 215-224.

References:

1. Bryzhko V. M. (2013), «Protection of personal data: realities and modern practice», *Informatsiya i pravo*. Vol. 3 (9). Pp. 31-49.
2. Holovchenko V. (2018), «Legal basis of personal data protection», available at: <http://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/pravovi-osnovi-zahistu-personalnihdanih.html> (Accessed on July 11, 2023).
3. «Resolution of December 29, 2021 № 1456 «On the approval of the Procedure for checking documents of persons, inspecting things, vehicles, luggage and cargo, office premises and citizens' housing during the provision of measures of the legal regime of martial law» (2021), available at: <https://ips.ligazakon.net/document/kp211456> (Accessed on July 11, 2023).
4. «Draining of personal data of Ukrainians: what happened and how to protect yourself» (2021), *Radio Svoboda*, available at: <https://www.radiosvoboda.org/a/zlyvdanyx-i-diya/30610626.html> (Accessed on July 11, 2023).
5. Pohrebna A. (2010), «Statement on the Law of Ukraine «On Personal Data Protection», *Yurydychnyy zhurnal*. Vol. 7, available at: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=3579> (Accessed on July 11, 2023).
6. Popovych T. P. (2021) «The right of a person to protect personal data on the Internet: theoretical and legal aspects», *Elektronne nauкове vydannya «Analitychno-porivnyalne pravoznavstvo»*. Vol. 2. Pp. 51-54.
7. «On the protection of personal data: Law of Ukraine of June 1, 2010 № 2297-VI. Updated on 10/27/2022, basis for updating- 2438-IX», available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text> (Accessed on July 11, 2023).
8. Radkevych O. P. (2012), «Confidentiality of personal information in social networks», *Visnyk Vyshchoyi rady yustytysiyi*. Pp. 215-224.

Стаття надійшла до друку 12.07.2023 року

ISSN (Print) 2708-339X
ISSN (Online) 2786-7498
DOI 10.31732/2708-339X-2023-08

Collection of scientific works
Збірник наукових праць

Legal Bulletin
Issue 2 (8) / Випуск 2 (8)

KROK University is not responsible for the content of publications and reliability of factual, statistical and other data provided by authors

ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК» не несе відповідальності за зміст матеріалів публікацій та достовірність наведених авторами фактологічних, статистичних тощо даних

Підписано до друку 25.02.2023 р. Формат 64x84/8.
Папірофсетний.
Друк офсетний. Гарнітура Times
New Roman. Ум. друк. арк. 8,2.
Наклад 100 прим. Зам. 265.

ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру ДК № 613 від 25.09.2001 р.

Надруковано
департаментом поліграфії
ВНЗ
«Університет економіки та права «КРОК»
м. Київ, вул. Табірна, 30-32
тел.: (044) 455-69-80,
e-mail: polygrafi,a.krok@gmail.com